Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie

MARS *et* HISTORIA

Themanummer
EERSTE WERELDOORLOG
1914-1918

28e Jaargang nummer 3 - juli/september 1994 - Verschijnt 4 x per jaar

BESCHERMHEER:
Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

ERELEDEN:
Drs. B.G.J. Elias, F.J. van Lier, H. Muller.

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR:
Voorzitter: Mr. C.J.M. Kramers. **Ondervoorzitter:** drs. J. Nuis. **1e Secretaris:** drs. J. Nuis. **Penningmeester:** Mr. W.J. Zaagman. **2e Secretaris:** E.W. van Popta. **Leden:** J. van den Berg, B.C. Cats, mevr. P.H.Th. Dumon, J.A.H. Engelman, H.F. Fabri, C.B. Nicolas, D.E.J. Stoot. **Adviseur:** F.J. van Lier.

ADRESSEN:
Voorzitter: Benoordenhoutseweg 30, 2596 BB 's-Gravenhage 070-3247569
Ondervoorzitter en secretaris: Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden 02159-46037
Penningmeester: Julianaplein 16, 2771 EE Boskoop 01727-12897

AFDELINGSCORRESPONDENTSCHAPPEN:
(1) a. 'KRIJGSGESCHIEDENIS, KORPSGESCHIEDENIS' olv drs J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage 070-3251955
b. 'MIDDELEEUWEN' olv drs. R.P. de Graaf, Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal 08385-27780
(2) 'TRADITIES EN CEREMONIEEL' olv P. van der Burg, Hoofdstraat 94, 3972 LC Driebergen 03438-17588
(3) 'UNIFORMKUNDE' olv F.A.Th. Smits jr., Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg 070-387396
M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn 055-661706
(4) 'RIDDERORDEN EN ONDERSCHEIDINGEN' olv H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray 04780-82992
B.W. Wagenaar, Händelstraat 18, 1901 VA Castricum 02518-53084
(5) 'MILITAIRE EMBLEMEN' olv B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum 02159-13563
C. van Ekeris, Anslostraat 183, 2533 KD 's-Gravenhage 070-3886566
(6) 'WAPENS EN MUNITIE' olv G.D. Klein Baltink, Klooster 6, 7232 BB Warnsveld
(7) 'MILITAIRE MUZIEK' olv mr. R.A. Schimmel, De Mildestraat 57, 2596 S\V 's-Gravenhage 070-3246568
(8) a. 'VERSTERKINGSWERKEN ALGEMEEN' olv drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage 070-3251955
b. 'OVERZEESE VERSTERKINGSWERKEN MET NEDERLANDSE HISTORIE'
(9) 'MARITIEME GESCHIEDENIS' olv dr. S.J. de Groot, Brederoodseweg 49, 2082 BS Santpoort-Z 023-370769
(10) 'NAPOLEONTICA' olv J.L. van den Berk, Kalverstraat 78, 1012 PH Amsterdam
(11) 'TWEEDE WERELDOORLOG' olv E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade (gem. Nuth) 045-242962
(12) 'MILITAIRE EN CIVIELE MINIATUURFIGUREN' olv D.E.J. Stoot, De Wouden 87, 9405 HC Assen 05920-57174
(13) 'VAANDELS EN STANDAARDEN' olv Kl. Sierksma, 'Nij Midgaard', Woelwijk 1, 9255 KE Tytsjerk 05118-2524
(14) 'EERSTE WERELDOORLOG' olv dr. F. Snapper, Burg Patijnlaan 136, 2585 BM 's-Gravenhage
(15) 'KONINKLIJKE MARINE' olv T.L.D. Postma, Kalfjeslaan 123,2623 AD Delft 015-612663
(16) 'MILITAIRE GENEALOGIE' olv G. van Zuijdam, Dennenlaan 12, 7313 AM Apeldoorn 055-553839
W.L. Plink, Midachten 53, 8162 CK Epe 05780-12138
(17) 'MILITAIRE FOLKLORE' olv F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo 03417-51983
(18) 'MILITAIRE VOERTUIGEN EN TANKS' olv M.C. van der Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's-Gravenhage 070-3634391
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede 023-291324
W. den Dunnen, Laurens Reaelstraat 32, 2595 XM 's-Gravenhage 070-3814892
(19) 'KONINKLIJKE LUCHTMACHT' olv J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda 01820-34283
Dr. P.C. Boer, Waterklaver 2, 2804 PN Gouda 01820-35332
(20) 'KNIL' olv C.A. Heshusius, Van Alkemadelaan 350, flat 316, 2597 AS 's-Gravenhage 070-3248495
(21 'MILITAIRE BIBLIOGRAFIE EN TIJDSCHRIFTEN' olv drs. M.J. Lohnstein, Arnhemsestraatweg 46, 6881 NH Velp 085-615484
(22) 'MILITAIRE GEDENKTEKENS EN MONUMENTEN' olv drs. J.A. Bom, Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar 01751-18624
J. Albarda, Lindenheuvel 12A, 1217 JX Hilversum 035-246815
(23) 'KORPS MARINIERS' olv B.E. Stuit, Middelzand 2711, 1788 CM Den Helder 02230-44649
(24) 'GEWAPENDE BURGERS' olv A. Kok, Balistraat 86c, 2585 XW 's-Gravenhage 070-3466135

Mars et Historia
Orgaan van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie.
Verschijnt 4 x per jaar.

REDACTIE:
J. van den Berg
J.A.H. Engelman
F. Fabri
H. **Muller**

Redactieadres:
Cronestein 85
2804 EL Gouda

Ledenadministratie:
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede, tel.: 023-291324.

Tekstverwerking:
Mw. M.C. van Goethem-van Tol

Druk:
Drukkerij W. van der Louw
Berkel en Rodenrijs

Lidmaatschap:
De contributie bedraagt per jaar min. f 50,-, te storten op rek. nr. 65.82.12.125 van de ING-Bank te Waddinxveen, t.n.v. de Nederlandse Vereniging van Militaire Historie of op giro 29 40 790 van de N.V.M.H. te Boskoop.

Reeds verschenen nummers
kunt U, zolang de voorraad strekt bestellen bij J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda, tel.: 01820-34283, tegen onderstaande prijzen:

Losse nummers (inclusief portokosten) t/m jaargang 1991 f 7,50, over te maken aan de penningmeester.
Vanaf jaargang 1992 f 12,50 (inclusief portokosten); themanummer Ned.-Indië 41/ 42 f 15,00 (inclusief portokosten).

Enveloppen Nederlandse schilders van militaire taferelen f 8,00 per stuk (inclusief portokosten) overmaken op postgiro 31 41 628 t.n.v. H. Muller te Breda. Verkrijgbaar zijn de nrs: 3 (J.W. van Oorschot), 4 (A.M. Luyt), 5 (H.M. Krabbé) en 6 (W.P. van Geldorp).

MARS *et* HISTORIA

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

28e Jaargang nummer 3 - juli/september 1994

INHOUD

D.E.J. Stoot: Militariade
Dr. F. Snapper, De Nederlandse neutraliteit tot 1918.
Mr. C.J.M. Kramers: Internering in Nederland 1914-1918.
Prof.dr. G. Teiler; Onverwacht advies.
De Koninklijke Marine en het Duitse oordeel over het belang van slagschip en onderzeeboot 1915-1917.
Drs. J.H.J. Andriessen: De Duitse ineenstorting in 1918.
Dr. F. Snapper: Het uitwijken van de Duitsde keizer naar Nederland en de poging hem van daaruit te ontvoeren.
Bestuursmededelingen: Jaarverslag van de secretaris; 16e opgave van wijziging en aanvulling op de ledenlijst van november 1990; Themadag uniformen Delft.
Boekenwijzer.

Op de voorkant:
Een sfeerbeeld uit de mobilisatie 1914-1918: militairen van het Fort aan de Noorddijk, tussen Brielle en Hellevoetsluis, poseren voor de foto tijdens het openhakken van het ijs op de fortgracht, januari 1917.
Herkomst foto: Sectie Militaire geschiedenis Koninklijke Landmacht, Den Haag.

Militariade

Na een hete zomer hoop ik dat er een even warm hobbyseizoen aanbreekt voor de militair geïnteresseerden, voor hen geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog gaat het al goed; allereerst was er de herdenking van de D-Day landingen van 8 tot 12 juni in Normandië, van 10 tot 18 september volgde de herdenking van 50 jaar Market Garden en op 16 december "Amerikaanse Dag" te Bastogne.
Informatie over "Market Garden" bij het Projectbureau Herdenking 1944-1994, p/a Dennenlaan 8, 5671 BX Nuenen, tel. 040-837623. Over het Ardennen-Offensief: Belgisch Verkeersbureau, Herengracht 435-437, 1017 BR Amsterdam, tel. 020-6245953.

TENTOONSTELLINGEN EN MUSEA

In het Nederlands Vestingmuseum te Naarden is een tentoonstelling te zien over de Nederlandse kustverdediging rond 1860. Hier ziet men de ontwikkeling van de drijvende batterijen in prenten, tekeningen en zeer interessante modellen.
Ons bestuurslid de heer Nuis heeft een belangrijk aandeel geleverd in de samenstelling van deze expositie die zeer de moeite waard is en te zien zal zijn tot 31 oktober aanstaande.
In het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Gen. Hoefer' te Delft is op 21 juli de afdeling "1945-heden" heropend, welke een beeld geeft van de na-oorlogse ontwikkelingen; zoals de periode Nederlands-Indië en de koude oorlog.
Onder andere worden getoond: een Russische T-55 en Japanse kleine tank naast uniformen, kaarten en diorama's.
In het museum Collectie Militaire Traditie te Driebergen is een thema-tentoonstelling te zien betreffende militaire prentbriefkaarten, welke een interessant beeld weergeven van de Nederlandse krijgsmacht tussen 1900 en 1940.
Sinds 1 juni jongstleden heeft het Nederlands Vestingmuseum een nieuwe directeur: de heer Drs. F.M. Fox. Wij wensen hem succes in zijn nieuwe functie.
Het Marechausseemuseum te Buren heeft medewerking verzocht voor de bevrijdingstentoonstelling van 15 april tot 1 oktober 1995 ter gelegenheid van 50 jaar bevrijding, in het bijzonder de gebeurtenissen in de Betuwe '44-'45. Heeft U foto's, documenten of voorwerpen in Uw bezit en wilt U deze afstaan voor de tentoonstellingsperiode neemt U dan contact op met het Marechausseemuseum, Weeshuiswal 9, 4116 BR Buren, tel. 03447-1256.

BOEKEN EN PERIODIEKEN

Voor de maritiem geïnteresseerden is er belangrijk nieuws, de boekenreeks "De Geschiedenis van het Nederlandse Zeewezen" van Jhr. J.C. de Jonge wordt in facsimile uitgave op de markt gebracht door de Uitgeverij Van Wijnen. Prijs per deel *f* 249,50, bij voor-intekening op de vijf delen *f* 199,50.
Te verkrijgen bij de boekhandel of bij Stichting Maritiem Centrum, Postbus653, 2003 RR Haarlem.
In "Stabelan", periodiek van de Stichting Vriendenkring Oud-KNIL Artilleristen is met nr. 3, maart 1994 een artikelenreeks begonnen over "de gevechten van het Commando midden-Sumatra, feb/mrt 1942", van de hand van J.J. Nortier, een zeer interessante en goed geïllustreerde historische verhandeling.
Adres: Stabelan, Hallyweg 16, 3318 CM Dordrecht.
De Stichting Menno van Coehoorn heeft een fraai boekwerk laten verschijnen bij de Walburg Pers, namelijk "Vestingbouwkundige bijdrage 1993", een zeer interessante bijdrage voor hen die vestingbouw tot hun hobby rekenen.
Adres: Stichting Menno van Coehoorn, Catsheuvel 89, 2517 KA 's-Gravenhage.

EVENEMENTEN

15-16 oktober	Tentoonstelling "Mariniers 1945-heden", Gemeenschapshuis 't Kloeëster, Schinveld, 10.00-17.00 uur, tel. 273475.
16-23 oktober	Nationale Modelbouw Manifestatie 1995, met als thema "75 jaar Fokker", Militaire Luchtvaart Museum te Soesterberg, maandag 17 t/m vrijdag 21 10.00-16.30 uur, zaterdag 22 en zondag 16 en 23 van 11.00-16.30 uur. Toegang gratis.
28 oktober	KMK Bevrijdingsconcert te Breda.
1 november tot 31 maart 1995	Thema-expositie "Jagers over de jungle", over een zoektocht naar wrakken van vliegtuigen Nieuw-Guinea en Irian Yaya in het Militaire Luchtvaart Museum te Soesterberg.
tot 31 mei 1995	Bevrijdingsshow Luchtmachtkapel "On the Air" op diverse lokaties.

DIVERSEN

De Nederlandse Vereniging voor Erinnofilie heeft in samenwerking met het Airborne Museum "Hartenstein" een zegelblok uitgegeven ter herinnering aan "50 jaar Market-Garden". Dit blokje (100 x 135 mm) bestaat uit een drietal zegels. Te bestelling bij het Airborne Museum te Oosterbeek, Bevrijdingsmuseum in Groesbeek en Overloon.

Het dagboek van luitenant Donck

Het naschrift van de redactie bij de zevenenveertigste en laatste aflevering van het dagboek van luitenant Donck, in nummer 2 van de lopende jaargang, heeft enkele leden aanleiding gegeven tot ongenoegen. Zij hebben het tweede deel van het naschrift als een verwijt aan luitenant Donck opgevat, hetgeen geenszins de bedoeling van de redactie was. Het bestuur en de redactie betreuren het dat deze indruk is gewekt. Zij geven gaarne toe dat, bij nader inzien, de gekozen formulering niet de meest gelukkige was.

J.A.H. ENGELMAN

1994: Jaar van herdenkingen, maar vooral van het definitieve einde van de Eerste Wereldoorlog

Dit jaar is voor veel mensen belangrijk omdat zij hierin veel verschillende gebeurtenissen herdenken die het einde van de Tweede Wereldoorlog hebben ingeluid: de landingen in Normandië, de bevrijding van Parijs, België en een belangrijk deel van het zuiden van Nederland. Maar ook de operatie Market Garden en het Ardennen Offensief. De historici zullen dit jaar echter ook stilstaan bij de vredesverdragen, die het definitieve einde van de Eerste Wereldoorlog betekenden. Na de vier jaar durende strijd werd op 11 november 1918 in Compiègne de wapenstilstand gesloten.
De Vredesconferentie, die snel daarna begon, heeft bewerkstelligd dat een reeks vredesverdragen kon worden gesloten. Het werk van de Vredesconferentie ontving geen schoonheidsprijs, terwijl ook de bereikte resultaten uiteindelijk weinig waardering ondervonden.
Onze neutraliteit en de houding die wij als gevolg hiervan tijdens de oorlog hadden ingenomen en ook na de wapenstilstand volhielden, leidde tot een stemming in "Brussel" en "Parijs", die zelfs alarmerend genoemd kon worden. De Belgische regering had zich afkeurend uitgelaten over de doortocht van Duitse troepen door Nederlands-Limburg. Dit groeiend ongenoegen bij de francophone landen kon van invloed worden bij de komende Vredesconferentie, waar België vrijwel zeker zijn annexatie-wensen op tafel zou leggen. Hoewel de Nederlandse regering zich toen al had verzoend met de gedachte Zeeuws-Vlaanderen te moeten opgeven, wilde Den Haag niets weten van de Belgische eis om ook een deel van het Nederlandse Limburg over te dragen. België zag als compensatie voor ons land mogelijkheden in het noorden, bijv. een gedeelte van Ost Friesland en de kleine eilanden langs die kust, met inbegrip van Borkum en de Eemsmonding. Nederland rekende vooral op de Britse steun in het gevecht om de annexatie tegen te gaan. Door "stille diplomatie" wist de Nederlandse regering zich bovendien verzekerd van de toezegging dat Frankrijk de Belgische eisen nooit zou toestaan. België wilde met de annexatie vooral militaire zekerheden, die verder van economische invloed zouden kunnen zijn. Door het bezit van Zeeuws-Vlaanderen leek een vrije Schelde-doortocht naar Antwerpen verzekerd. Daarnaast verlangde de Belgische regering dat ons land zoveel beschermende maatregelen in Limburg zou nemen, dat daarmee ook de veiligheid van het naastliggende deel van België zou zijn gegarandeerd. Er moest een oplossing komen als Nederland, gezien de waterlinie, Limburg niet kon, dan wel niet wenste te verdedigen, anders zou aan de grote mogendheden worden voorgesteld eventueel grondgebied te ontnemen. België wilde dus toezeggingen van Den Haag om de annexatie te voorkomen. De Belgen wilden van de geallieerden op de Vredesconferentie ook dat de tractaten van 1839 zouden worden herzien, waardoor het land in zijn politieke en economische souvereiniteit zou worden hersteld. De behandeling van de herziening van de tractaten 1839 werd niet geregeld voor de Opperste Raad, waarvoor Nederland zou moeten verschijnen. Besloten werd dat ons land hiervan werd ontslagen en dat behandeling van de herziening van de tractaten van 1839 zou worden opgedragen aan een conferentie van de vijf ministers van de geallieerde en geassocieerde mogendheden, samen met België en Nederland. In mei en juni vonden de besprekingen plaats. Voor de Scheldevaart verklaarde Nederland zich bereid tot gemeenschappelijk beheer. Ook wilde ons land tegemoet komen aan de kanaalverlangens

van België. De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, Van Karnebeek, stelde voor de onderhandelingen over te laten aan de beide landen die het resultaat van het overleg aan de mogendheden zouden voorleggen. België was hier echter tegen. Een commissie van de vijf mogendheden plus België en Nederland kreeg opdracht voor het ontwerpen van de bepalingen voor de herziening der tractaten van 1839, die echter geen overdracht van territoriale, souvereiniteitsrechten mocht inhouden. Van Karnebeek liet weten dat de herziening van de tractaten van 1839 alleen kon leiden tot maatregelen die konden steunen op de gezamenlijke overeenstemming van België en Nederland. Bovendien kon de commissie geen beslissingen opleggen aan beide landen en wilde hij duidelijk maken dat in de tractaten van 1839 geen veranderingen konden worden aangebracht tegen de wil van België of Nederland.
Door diplomatie van Jhr.Mr.Dr. H.A. van Karnebeek was ons land aan een groot gevaar ontkomen. De Britse minister van Buitenlandse Zaken, Balfour, achtte het ontoelaatbaar dat de grote mogendheden hun invloed zouden aanwenden waardoor een neutraal land zou worden gedwongen een deel van zijn gebied prijs te geven. Toen ook zijn Franse collega, Pichon, verklaarde evenmin als Engeland de territoriale eisen van België, ten koste van Nederland te kunnen ondersteunen, sloten de andere leden van de Opperste Raad der geallieerden zich bij deze mening aan.
Nederland kreeg alleen te maken met de eis tot herziening tot de verdragen van 1839, zoals ook door de Raad werd besloten. Van Karnebeek protesteerde tegen de opgelegde procedure, waarbij Nederland voor de Opperste Raad moest verschijnen. Wel was ons land bereid tot overleg met de in de uitnodiging genoemde mogendheden maar maakte er ernstig bezwaar tegen dat het probleem zou worden behandeld in de Vredesconferentie.
In het vredesverdrag van Versailles werd in artikel 31 gesproken over de Belgische verlangens en het vervallen van de tractaten van 1839 waarbij ook de Nederlandse rol bij werd opgenomen. De aanvankelijke passage over een eventueel gebiedsruil tussen België, Nederland en Duitsland was komen te vervallen.

Artikel 361 van het vredesverdrag van Versailles dat in de haast waarmee het tractaat tot stand moest komen niet werd gewijzigd laat zien dat ook hierin werd uitgegaan van het afstaan van het zuidelijk deel van Nederlands-Limburg. In dit artikel wordt België toegestaan binnen 25 jaar na het van kracht worden van het tractaat zo daaraan behoefte ontstaat, een Rijn-Maas kanaal te graven ter hoogte van Ruhrort, Duitsland het op haar grondgebied liggende deel zou moeten aanleggen. Het was dus in de kringen van de Vredesconferentie lange tijd een uitgemaakte zaak dat een deel van ons grondgebied aan België zou worden afgestaan. Het bedoelde kanaal zou boven Venlo de Maas hebben bereikt.
Hoewel wij geen deel hebben uitgemaakt van de oorlogvoerende naties tijdens de eerste grote wereldbrand bracht het "naspel" voor ons land toch grote problemen mee. Het waren niet de enige problemen, zoals ook uit de hiernavolgende artikelen zal blijken, waarmee Nederland tijdens en door de Eerste Wereldoorlog te maken kreeg.

Generaal C.J. Snijders. Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht 1914-1918. Ridder Militaire Willemsorde 4e klasse.

DR. F. SNAPPER

De Nederlandse neutraliteit tot 1918

HET KONINKRIJK DER VERENIGDE NEDERLANDEN ALS BUFFER TEGEN FRANKRIJK

In 1814 werd keizer Napoleon, onder wiens bewind Frankrijk vele delen van Europa had ingelijfd, verslagen. Tot de door Frankrijk ingelijfde landen behoorden de Republiek der Verenigde Nederlanden, de Oostenrijkse Nederlanden en het prins-bisdom Luik. Om in de toekomst aan de noordgrens van Frankrijk over een verdediging te beschikken die nieuwe Franse expansiepogingen in die richting zouden kunnen belemmeren, werden de hierboven vermelde drie gebieden, die thans de Benelux vormden, samengevoegd tot het Koninkrijk der Verenigde Nederlanden onder Koning Willem I.[1]

De kracht van het nieuwe koninkrijk der Nederlanden kon aanzienlijk worden. Gesteund door een rijk koloniaal bezit kon het zich in 1829 volgens de toenmalige Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, J.G. Baron Verstolk van Stoelen, in de internationale politiek met Pruisen meten, welk laatstgenoemd land toen tot de grote mogendheden werd gerekend.[2]

De krachtige pogingen van Willem I om zowel de welvaart van het Noorden als van het Zuiden te bevorderen waren niet zonder gevolgen gebleven.[3] Overigens was de bevordering van de nijverheid, die voornamelijk in het Zuiden plaatsvond, voor de Belgen niet zonder nadeel gebleken. De nieuwe machineriëen, die in de opgerichte fabrieken waren ingevoerd hadden werkloosheid onder de Belgische arbeidersbevolking doen ontstaan.[4] De opbrengst van de belastingen per hoofd van de bevolking was dan ook hoger in het Noorden dan in het Zuiden.[5] De toestand van de Nederlandse rijksfinanciën was ook mede door de uit de tijd van de Republiek overgenomen schuldenlast niet onverdeeld gunstig.[6] Was dat de reden dat de "koopman-koning" de omvang van de strijdkrachten zoveel mogelijk beperkte? Te beperkt volgens Pruisen dat slechts weinig vertrouwen had in het Nederlandse verdedigingsstelsel dat langs de Franse noordgrens was opgebouwd.[7] De Pruisen bleken gelijk te hebben. Want toen eind juli 1830 in Frankrijk het koningshuis Bourbon werd weggejaagd en een liberale regering onder de nieuwe koning Louis Philippe werd gevormd, vreesde men in Nederland. Generaal de Constant Rebecque werd naar Londen gestuurd om op de onvoldoende gevechtskracht van het Nederlandse leger te wijzen. Uiteraard moest hij bij de Britse conservatieve regering, onder leiding van de hertog Van Wellington, de overwinnaar van Waterloo, om zeer krachtige militaire hulp verzoeken in geval van een dergelijke aanval. Ook de Pruisen zouden dan om hulp hebben verzocht. De onvoldoende zorg voor leger en vloot werd Willem I in Londen niet in dank afgenomen.[8]

DE BELGISCHE AFSCHEIDING

De eigenlijke oorzaak van de Belgische opstand lag in het centralistisch optreden van de Nederlandse regering onder koning Willem I, het voortrekken van Noord-Nederlanders bij ambtelijke aanstellingen en de bevoordeling van de Nederlandse taal in de Zuidelijke provincies. Tevens zorgde de hoge werkloosheid voor een gemakkelijk op te ruien volksklasse. Reeds begin augustus 1830 begonnen vooraanstaande Belgen als De Brouckère, De Stassart, Gendebien en LeHon met Frankrijk te onderhandelen over een aansluiting van België.

Toen echter op 25 augustus de opstand in Brussel uitbrak, bleek dat het gros van de Belgische revolutionairen niet een aansluiting bij Frankrijk wenste, maar wèl de mogelijkheid de eigen zaken zelf te regelen.

Voordelige omstandigheden voor de opstand waren dat het Brusselse garnizoen, minder dan 1300 man sterk, slechts in staat bleek te zijn de paleizen te beschermen.[9] Hierbij kwam dat, volgens de toenmalige Nederlandse opvattingen het herstel van de

openbare orde, in geval van ongeregeldheden, een taak van de schutterijen was. Deze bestonden reeds in de Noordelijke Nederlanden tijdens de oprichting van het koninkrijk, maar werden in de Zuidelijke Nederlanden eerst na de aanneming van een nieuwe wet op de schutterijen in april 1827 georganiseerd. De wapens van de Brusselse schutterij lagen in een depot opgeslagen dat op 26 augustus door een menigte werd bestormd. Deze bestorming werd echter afgeslagen door een detachement van Grenadiers en Jagers dat van de vuurwapenen gebruik maakte. Maar later op de dag kwam een order van de gouverneur van Zuid-Brabant, van welke provincie Brussel toen de hoofdstad was, om de wapens aan de schutterij te overhandigen.[10]

De schutterij kwam onder de wapenen, nam de Brabantse kleuren aan, vele vrijwilligers meldden zich en reeds de volgende dag had deze burgerwacht de laatste onlusten onderdrukt. Maar tegelijkertijd had zij een comité van notabelen op het stadhuis geïnstalleerd dat een deputatie zond aan Willem I, om bij deze er op aan te dringen een administratieve scheiding tussen Noord en Zuid in te voeren.[11]

"In Frankrijk was het uiteenvallen van het bolwerk dat de overwinnaars aan de Franse noordflank hadden opgericht met vreugde begroet. Het kostte de regering in Parijs daarom soms moeite althans niet officieel bij de Belgische revolutie betrokken te raken. Vanaf begin september was de Franse politiek geconcetreerd op een tweeledig doel: het voorkomen van herstel van het Nederlandse gezag in België en het scheppen van een situatie waarin Frankrijk betrokken zou blijven bij de definitieve regeling van de Belgische kwestie."[12]

Bovendien is Franse invloed in deze periode kenbaar aan groepen Franse vrijwilligers, waarvan het korps onder Pontecoulant het meest bekend is geworden.[13] Groepen Franse agitatoren deden eveneens van zich spreken. Met behulp van een dergelijke groep zette de radicale Luikse revolutionaire voorman Charles Rogier een deel van de Brusselse bevolking op tegen de gematigden en wist het Brusselse stadhuis op 20 september te bezetten en de gematigde Brusselse burgerwacht en het gematigde Brusselse veiligheidscomité daaruit te verdrijven. Toen echter op 23 september de Nederlandse troepen, op verzoek van een aantal Brusselse burgers, Brussel aanvielen, vluchtten zowel de gematigde als radicale revolutionaire leiders, Rogier incluis, uit Brussel. Echter een groot deel van het volk richtte barricades op. En hoewel de Nederlandse troepenmacht uit 10.000 man bestond, was deze te klein om de stad geheel in te sluiten en tegelijkertijd de verdedigers op de barrikaden te verslaan. Tijdens de gevechten keerden verschillende van de gevluchte leiders terug, waaronder Rogier, terwijl versterkingen uit naburige gemeenten te hulp kwamen.[14] De verdediger van de barrikaden kan men het best karakteriseren "als de door armoede en honger gedreven bestrijder van de als zondebok fungerende Hollandse macht waartegen hij in grimmige spontaniteit aan zijn gevoelens van vervreemding en ellende uiting heeft willen geven".[15] Onder hun aanvoerders, waaronder de voormalige Napoleontische generaal Mellinet en de voormalige Spaanse officier Juan van Halen, een expert in het verdedigen van steden tegen geregelde troepen, dwongen zij de Hollandse strijdmacht op 26 september Brussel te ontruimen. Een nieuw voorlopig bewind dat uit vertegenwoordigers van de verschillende opstandige bewegingen bestond, riep op 4 oktober de onafhankelijkheid van België uit. Een dag later verzocht Willem I de hulp van Groot-Brittannië, Oostenrijk, Pruisen en Rusland om zijn gezag in België te herstellen. Tevens riep hij de trouwe bevolking van het Noorden te wapen.[16]

Om te trachten deze aangelegenheid vreedzaam te regelen kwamen op 4 november de door Willem I te hulp geroepen mogendheden met Frankrijk te Londen bijeen. Het feit dat op 16 november in Groot-Brittannië de conservatieve regering viel, werkte in het voordeel van de Belgen, want de nieuwe liberale regering was niet ongevoelig voor het liberale geloof in de samenhang tussen onafhankelijkheid, welvaart en politieke vrijheden, zoals die ook door de nieuwe Franse regering werden bevorderd. Op 20 december werd door de Londense conferentie de

onafhankelijkheid van België erkend; op 20 januari werd België voor eeuwig neutraal verklaard, gegarandeerd door de grote mogendheden, inclusief Frankrijk. Het gevaar van een Franse interventie in België was hiermee geweken en het werd de Nederlanders duidelijk gemaakt dat zij geen rol meer hadden in de grote Europese politiek. Wel kon Nederland, nadat het Nederlandse leger in augustus 1831 het Belgische had verslagen en pas was teruggetrokken toen Franse troepen de Belgen te hulp schoten, de reeds naar de Belgen overgegane steden Roermond en Venlo terugkrijgen bij de definitieve scheidingsregeling in 1839. Zulks omdat de mogendheden het onverantwoord achtten de Limburgse Maasovergangen in Belgische handen te laten.[17]
De afscheiding van België is voor Nederland een schok geweest. Bij velen ontstond twijfel aan Nederland's toekomstmogelijkheden. Een nieuwe Franse expansie, waardoor opnieuw een wereldbrand zou ontstaan leek niet denkbeeldig. België en Nederland opnieuw door Frankrijk veroverd en Nederlands koloniën voorgoed in Britse handen. Want waarom zou Groot-Brittannië het verkleinde Nederland meer ontzien dan het Verenigde Nederlandse Koninkrijk in 1830? De jaren 1840-1848 stonden in het teken van onzekerheid, halfslachtigheid en moedeloosheid.[18] Maar in de crisis als gevolg van de Franse februarirevolutie van 1848 hervond Nederland zijn eigen identiteit. Koning Willem II gaf nu ook mentaal alle mogelijkheden tot een hereniging met België op. Hij bood zelfs de Belgische Koning Leopold I aan het Nederlandse leger in Noord-Brabant te concentreren, zodat in geval van een Franse inval in België het Belgische leger zich op deze Noordbrabantse stellingen zou kunnen terugtrekken. Dit aanbod werd aanvaard. Enkele dagen later maakte hij zijn sprong naar links. Uit politiek en juridisch oogpunmt bekeken mogen aan de wijze waarop hij dat deed fouten kleven, maar het resultaat was dat Nederland een voor die tijd zeer moderne grondwet kreeg.[19] De toentertijd meest belangrijke groeperingen de "gezeten" burgerij, het gegoede deel van de "midden-burgerij" en de welgestelde boeren kregen een aanzienlijke invloed in de politiek. De burgerij was nu volledig in staat haar belangen op het gebied van handel en scheepvaart te behartigen. de positie van Nederland als kleine handelsnatie was nu volkomen aanvaard. Dat bracht op het gebied van de buitenlandse politiek onthouding en neutraliteit met zich mee. "Een legalistische en moralistische benadering van de buitenlandse politiek bracht onthouding en neutraliteit met zich mee. Een dergelijke politiek moest "... vooral bij burgers van een kleine staat als Nederland op den duur haast onvermijdelijk leiden tot een moreel superioriteitsgevoel, tot een moralistisch neerzien op de grove machtspolitiek van de grote mogendheden, die zo'n bedreiging vormden voor kleine straten".[20]

VAN DE CONSTITUTIE VAN 1848 TOT DE CONSTITUTIONELE CRISIS IN 1868

Omstreeks 1850 was de toestand ontstaan dat de neutraliteit van België was gegarandeerd door de grote mogendheden en Nederland vrijwillig neutraal was geworden. Overigens maakte men zich toen geen zorgen over een grote oorlog. Toentertijd werd de oorlog als een anachronisme beschouwd. Het leger had nog slechts de taak de politie bij oproer te steunen.[21] Wel was er in de jaren 1854-1856 de Krim-Oorlog tussen Rusland enerzijds en Frankrijk, Groot-Brittannië en Turkije anderzijds gevoerd, maar dat was een paar duizend mijlen ver weg.
Mocht dichterbij de Nederlandse grens oorlog uitbreken dan kwam de Nederlandse neutraliteit toch onder een zeker druk te staan doordat bij het scheidingsverdrag van 1839 met België was bepaald dat de Nederlandse provincie Limburg als hertogdom lid werd van de Duitse bond. Reeds in 1815 was de toenmalige provincie Luxemburg als groot-hertogdom tot deze organisatie toegetreden, die in 1815 als confederatie van alle Duitse staten, inclusief Pruisen en Oostenrijk, was opgericht. De Duitse Bond had tot doel de economische en politieke banden tussen deze soevereine staten te versterken. Ieder jaar kwam een parlement bijeen waar de vorsten van deze staten hun vertegenwoordigers naar toe stuurden. Maar van

samenwerking kwam niets terecht omdat niemand zijn particuliere belangen wilde opofferen voor het algemeen belang. De tegenstellingen in het toenmalige Duitse bondsparlement wijken slechts weinig af van de tegenstellingen in de huidige ministerraden van de Europese Gemeenschappen. Wel werd in 1834 de "Zollverein" opgericht die van de deelnemers (alle Duitse landen, behalve Oostenrijk en de noordwestelijke kuststaten) een economische eenheid maakte zonder dat politieke eenheid was bereikt. Economisch waren de landen van de Zollverein meer geïnteresseerd dan die van de huidige Europese Gemeenschap.[22] Binnen het gebied van de Zollverein was niet alleen vrij verkeer van diensten, goederen, mensen en kapitaal mogelijk, maar er bestonden ook vaste wisselkoersen. Dit kwam omdat toentertijd de prijzen van goud en zilver nauwelijks fluctueerden en de standaardmunten een zekere hoeveelheid goud of zilver bevatte. Evenmin als de Europese Gemeenschap had toen de Duitse Bond op de internationale politiek invloed. Maar wel was vastgesteld hoeveel troepen iedere lidstaat moest leveren voor het geval dat werd besloten ergens militair in te grijpen. Toen in 1839 het Frans sprekende deel van Luxemburg aan België werd toegewezen werd tevens bepaald dat voor dit gebied de Duitse Bond niet door België maar door Nederland moest worden gecompenseerd. Zodoende werd de Nederlandse provincie Limburg tevens een hertogdom van de Duitse Bond. In het Nederlandse leger werden de "Limburgse Jagers" opgericht, om als Limburgs bondscontingent, zo nodig, aan het leger van de Duitse Bond te worden toegevoegd.

In april 1859 raakte Oostenrijk met Frankrijk en Sardinië in oorlog. Dit liet ook Nederland niet onberoerd: Toentertijd was een groot deel van Italië in handen van de Oostenrijkers, terwijl de rest van dat gebied uit een aantal soevereine vorstendommen bestond. Vele Italianen echter wensten een democratische nationale eenheidsstaat. Frankrijk dat een deel van het door Oostenrijk bezette Italiaans gebied wenste te verkrijgen steunde het Italiaanse streven naar een nationale staat waarvoor in Nederlandse liberale kringen ook wel enige sympathie bestond. Maar in het algemeen kon men in ons land weinig begrip opbrengen voor het nationaliteitsbeginsel, dat in de Italiaanse verwikkeling zo'n factor van betekenis was. De belangen van de Nederlanders waren ten zeerste gebaat bij de handhaving van de internationale rechtsorde en het ontging hun niet dat de praktische toepassing van het nationaliteitsprincipe nogal eens gepaard ging met aantasting van die rechtsorde, met schending van internationale overeenkomsten. De voorkeur voor Oostenrijk, de handhaver bij uitstek van de status-quo, werd uiteraard nog versterkt door de afkeer van het ook voor Nederland zo gevaarlijk geachte Franse imperialisme. Deze laatstgenoemde gevoelens leefde ook heel sterk in de overige delen van de Duitse Bond, die inclusief Pruisen zich gereed maakte Oostenrijk te hulp te komen. Reeds op 28 april werd door de Duitse Bond de "Kriegsbereitschaft" afgekondigd (de afgezant voor Limburg en Luxemburg had tegengestemd). Met de grootst mogelijke tegenzin moesten de Nederlandse regering en de volksvertegenwoordiging de maatregelen treffen om de Limburgse Jagers in staat te stellen tegen Frankrijk op te treden.[23] Maar na de slag bij Solferino op 24 juni 1859 waren keizer Napoleon III van Frankrijk en keizer Frans Jozef van Oostenrijk, zo onder de indruk van de aanzienlijke slachting gekomen, dat zij een wapenstilstand sloten. Trouwens het lijden van de vele gewonden is de aanleiding geweest tot de oprichting van het Rode Kruis.

Maar in hetzelfde jaar had de toenmalige chef van de Nederlandse generale staf, Ch. baron Nepveu, het noodzakelijk gevonden een brochure te laten verschijnen, onder het pseudoniem van "l'Homme Gris", waarin hij de Nederlandse defensie beschreef als "... een landsverdediging waar niets, niets praktisch mede kan worden aangevangen; een papieren weerstelsel ...".[24]

Inderdaad kwam in 1861 een nieuwe militiewet tot stand. Deze schreef een totale dienstplicht voor van vijf jaar, waarvan één jaar onder de wapenen. De lichtingssterkte van de militie was 11.000 man. Voor het eerste werd nu van het jaarlijkse contingent dienst-

plichtigen 600 man voor de marine bestemd. Tevens was de regering er van uitgegaan dat het leger zou worden gesteund door een voor haar taak berekende schutterij. Maar dan zou de schutterij beter geoefend moeten worden. Maar voordat dit werd gerealiseerd, ontnamen in 1864 Pruisen en Oostenrijk met geweld de Deense kroon Sleeswijk-Holstein. Noch Frankrijk, noch Groot-Brittannië hadden ingegrepen. Dit schokte de publieke opinie in Nederland, die ervan was uitgegaan dat als de neutraliteit zou worden geschonden door één van de grote buurlanden, andere mogendheden Nederland te hulp zouden snellen.[25] Bovendien begon men te vrezen dat Pruisen het Nederlandse Limburg zou inlijven.[26] Die angst zou in 1866 nog toenemen toen in een oorlog, die zeven weken duurde Pruisen een klinkende overwinning op Oostenrijk behaalde en Hannover, Nassau, Hesse-Kassel, alsmede de vrije stad Frankfurt am Main, Holstein dat een Oostenrijkse bezetting had en Sleeswijk dat reeds onder Pruisisch beheer was, inlijfde. De Duitse Bond werd opgeheven. In plaats daarvan kwam een Noord-Duitse Bond, bestaande uit Pruisen en 21 kleine staten ten noorden van de rivier de Main.[27]

"De ongerustheid over de zwakke Nederlandse positie werd in hoge mate gevoed door de Limburgse kwestie, want die was ook na het uiteenvallen van de Bond niet formeel geregeld".[28] In Nederland was toen het kabinet door Julius Ph.J.A. graaf van Zuylen van Nyevelt geformeerd, aan het bewind. Van Zuylen beheerde zelf de portefeuille van Buitenlandse Zaken.[29] In augustus en september 1866 verzocht Van Zuylen om een Pruisische verklaring dat de relatie tussen Limburg en de Duitse Bond niet meer bestond. Maar graaf Otto von Bismarck de Pruisische minister-president, die zich toen mocht verheugen in de ongunstige reputatie in Nederland die tot die tijd Napoleon III had genoten, zette Van Zuylen onder druk door de toetreding van Limburg en Luxemburg tot de Noord-Duitse Bond te verlangen. Die druk nam toe, waarop in februari 1867 Van Zuylen Londen en Parijs meedeelde dat hij vreesde "... dat Bismarck Den Haag een alliantie en het lidmaatschap van het Tolverbond wilde opdringen en vroeg op welke steun Nederland kon rekenen in geval van een niet-uitgelokte Pruisische aanval".[30]

Dientengevolge bood Frankrijk op 18 maart 1867 Nederland, waar zoveel angst bestond voor een Pruisische aanval, een defensieve alliantie aan "... met het oog op eventuele verdediging van het bezit van Limburg tegen Pruisen, onder voorwaarde van afstand van Luxemburg ...".[31] De Europese politieke situatie was toen zeer gecompliceerd geworden. Pruisen had voor de oorlog met Oostenrijk begon, Frankrijk voorgespiegeld dat, mits dat land zich neutraal hield, het op gebiedsvergroting met Duits gebied op de linker Rijnoever kon rekenen. Daarvan was vooralsnog niets van terecht gekomen. Maar in de vestingstad Luxemburg, de hoofdstad van het gelijknamige groot-hertogdom lag, ingevolge een overeenkomst uit 1815, een Pruisisch garnizoen, met het oog op een mogelijke Franse aanval op Pruisen. Koning Willem III voelde dan ook aan, dat, ondanks het Franse aanbod om hem 4 à 5 millioen francs als schadevergoeding voor de afstand van Luxemburg te betalen, het toch beter was dit niet buiten Pruisen om te doen. De Pruisische gezant in Den Haag werd derhalve geraadpleegd, die antwoordde dat zijn koning geen raad kon geven zonder de opvatting te weten van de andere mogendheden, die volgens de verdragen bij de status van het groot-hertogdom betrokken waren. Ondanks het feit dat Willem III de beperking van het vorstelijke gezag door de volksvertegenworodiging verfoeide, verklaarde hij op 22 maart "... dat hij, buiten de bevolking van Luxemburg en de ondertekenaars van het verdrag van 1839 om tot geen verkoop kon overgaan".[32] Bismarck van zijn kant was kennelijk van oordeel, dat al was het Pruisische leger sterker dan het Franse het voor Pruisen toch niet gunstig zou zijn indien er een defensief Frans-Nederlands bondgenootschap zou ontstaan, waarbij België zich eventueel met de Pruisische dreiging, bezig was de krijgsmacht te versterken. In de in 1866 ingediende marinebegroting voor 1867 was tot het aanzienlijke bedrag van *f* 6.000.000 verhoogd.[33] En in de eerste helft van januari 1867 diende de regering een wetsontwerp in

dat voorzag in een betere oefening van de schutterij en een verhoging van de jaarlijkse lichting van de militie. Het werd met 37 tegen 34 door de Tweede Kamer aangenomen.[34] Maar ook de bevolking zelf zat niet stil. In 29 plaatsen waren vrijwillige verenigingen ter beoefening van de wapenhandel opgericht, die in 1867 2.460 leden telden.[35]
Inmiddels liet Von Bismarck aan de Franse gezant Benedetti weten dat deze zijn regering kon aanmoedigen om toe te tasten waar het Luxemburg betrof. De overdracht moest echter het door de mannelijke bevolking van de Noord-Duitse Bond gekozen parlement, dat op 1 april bijeen zou komen, voor een voldongen feit plaatsen. Ook de Nederlandse regering ontving berichten waaruit kon worden opgemaakt dat Pruisen zich uiteindelijk niet zou verzetten tegen de overdracht van Luxemburg aan Frankrijk. Maar Von Bismarck had tegelijkertijd met de afgevaardigde Benningsen afgesproken dat deze hem zou interpelleren over de Luxemburgse kwestie. Koning Willem III, die bekend stond als emotioneel, heeft deze zaak echter zeer tactisch behandeld. Op 26 maart zond hij de prins van Oranje met de akte van afstand van Luxemburg naar Parijs, onder voorwaarde dat deze afstand officieel door Pruisen zou worden goedgekeurd. De Franse regering liet toen de Nederlandse koning weten dat zij "... de verantwoordelijkheid tegenover Pruisen geheel op zich nam ...". Maar op 1 april vond de interpellatie van Benningen plaats. "Bismarck antwoordde kalm maar er ontstond onmiddellijk een hevig patriotische beweging tegenover Frankrijk door geheel Duitschland heen, waarop de Pruisische regering aan Parijs, waar men reeds een franschen hoofdambtenaar naar Luxemburg had gezonden om er de regeering over te nemen, berichtte, dat de zaak noodzakelijk uitgesteld diende te worden en, dreigender in Den Haag (3 April), dat een afstand van Luxemburg oorlog met Pruisen betekende.".[36] Koning Willem III trok onmiddellijk zijn toestemming in en meteen veranderde de stemming in Berlijn ten opzichte van Nederland. Want reeds twee dagen later kon minister Van Zuylen de Tweede Kamer berichten dat het Noordduitse parlement had verklaard dat Limburg geheel bevrijd was van alle politieke banden met Duitsland en dat de Pruisische regering "... bereid was dit door een officieel stuk te bevestigen ...".[37]
Ook al was het Franse leger zwakker dan het Pruisische, toch vond men het in Berlijn kennelijk ongewenst dat Nederland en wellicht ook België in het Franse kamp zouden terecht komen.
De Franse regering maakte van de nood een deugd en verklaarde van een annexatie van Luxemburg af te zien, mits het door de Pruisische troepen zou worden ontruimd en tot neutraal gebied worden verklaard, onder garantie van de mogendheden, die het eindverdrag van 1839 tussen Nederland en België tot stand hadden gebracht. Berlijn wilde hiermee wel instemmen mits de vesting Luxemburg zou worden ontmanteld. Op 7 mei kwamen in Londen, België, Frankrijk, Groot-Brittannië, Nederland, Oostenrijk, Pruisen, Rusland alsmede Italië bijeen. Over het terugtrekken van de Pruisische troepen en het ontmantelen van de vesting Luxemburg werd men het spoedig eens. Maar over de neutraliteitsverklaringen ontstonden moeilijkheden. Deze werden opgelost doordat in het tracaat dat reeds op 11 mei kon worden getekend, werd vastgelegd dat "... met handhaving der rechten van het Huis van Nassau op Luxemburg dit gebied voor altijd neutraal werd verklaard, onder collectieve sanctie van collectieven waarborg der vijf mogendheden van 1839 (Frankrijk, Groot-Brittannië, Oostenrijk, Pruisen en Rusland; FS). Bovendien bepaalde artikel 6 van dit verdrag "... dat het hertogdom Limburg voortaan noch met Duitschland noch met Luxemburg iets te maken zou hebben en de deelen van Limburg, die met Luxemburg samen tegenover den voormaligen Duitschen Bond in zekere verhouding hadden gestaan (de Limburgse vestingsteden Venlo en Maastricht hadden hier niet toe behoord; FS) voortaan integrerend deel zouden uitmaken van het koninkrijk der Nederlanden.".[38]
Zo werd een mogelijk internationaal conflict, waar Nederland bij betrokken had kunnen zijn, opgelost. Zoals bekend incasseren de Nederlanders onmiddellijk het vredesdi-

vidend en nemen soms er zelf een voorschot op. Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken dat op 9 juli de Eerste Kamer, het reeds door de Tweede Kamer goedgekeurde wetsontwerp, volgens welk de schutterij beter zou worden geoefend en de lichtingssterkte van de militie zou worden uitgebreid, verwierp. ([39]?)

Met België waren tot begin 1867 spanningen geweest omdat de Nederlandse regering de Kreekrak en het Sloe had laten afdammen, hierover spoorwegen had aangelegd en door Walcheren en Zuid-Beveland kanalen had laten graven om de verbinding tussen Oosterschelde en Westerschelde te verzekeren. Maar de Belgen vreesden dat de bevaarbaarheid van de Westerschelde, zo belangrijk voor de Belgische haven Antwerpen, zou worden aangetast. Maar de Nederlanders hadden begin 1867 de afdamming voltooid en toen brak de Luxemburgse crisis uit, die ook in België ongerustheid had veroorzaakt. En in oktober 1867 benaderde Charles Rogier, toentertijd minister en die in 1830 tot de voornaamste Belgische leiders had behoord, die België volledig onafhankelijk van Nederland had gemaakt, de Nederlandse gezant in Brussel dat "In buitenlands-politiek en -economisch opzicht ... Willem I's eigenlijk een bijzonder gelukkig creatie (was) geweest; kon men nu niet tot een gedeeltelijke restauratie overgaan met behoud van de twee nationale dynastieën en Parlementen?".[40]

Maar in Nederland wilde men zich zoveel mogelijk afzijdig houden van de internationale politiek. Van Rogiers initiatief kwam dan ook niets terecht. Zelfs minister Van Zuylen kreeg het moeilijk, omdat hij voor Nederland het tractaat had getekend, waarin de collectieve garantie voor Luxemburg was vermeld.[41] Hierbij kwam dat het ministerie Van Zuylen-Heemskerk een minderheidskabinet was. Reeds op 27 september 1866 nam de Tweede Kamer de motie aan van de antirevolutionair L.W.C. Keuchenius waarin de benoeming van de zojuist afgetreden minister van koloniën tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië werd afgekeurd. Koning Willem III wiens conservatieve opvattingen hem vaak in moeilijkheden brachten met diverse kabinetten en het parlement, kon het echter met deze regering goed vinden en ontbond de Tweede Kamer. De verkiezingen brachten meer aanhangers van de regering in het parlement, maar de liberalen, die eveneens de motie-Keuchenius hadden gesteund, bleven met de anti-revolutionairen de meerderheid behouden. Omdat Van Zuylen het verdrag van 11 mei met zijn collectieve garantie mee ondertekend had verwierp de Tweede Kamer de begroting van Buitenlandse Zaken. Opnieuw ontbond de koning de Kamer. Maar dit keer kwamen minder aanhangers van de regering in de Tweede Kamer terug. En toen opnieuw, zij het ook met een meerderheid van twee stemmen, Van Zuylens begroting werd verworpen, aanvaardde Willem III het ontslag van dit kabinet en benoemde een formateur wiens kabinet op een vaste meerderheid in de Kamer kon rekenen. "Zoo eindigde de tweejarige strijd met de zegepraal der parlementaire beginselen ...".[42]

VAN DE CONSTITUTIONELE CRISIS IN 1868 TOT DE FRANS-BRITSE ENTENTE CORDIALE IN 1905

In 1870 brak de Frans-Duitse oorlog uit. In Nederland werden Leger en Marine gemobiliseerd, de schutterij gedeeltelijk. Maar aan de landstrijdkrachten bleek heel veel te mankeren. Ik moge hiervoor naar de literatuur verwijzen.[43] Gelukkig bleef ons land toen voor oorlog gespaard. Het zou 30 jaar duren voordat de Nederlandse landmacht grondig zou worden gereorganiseerd. In die tussentijd hebben tal van voorstellen het licht gezien, maar slechts de vestingwet, waarbij een groot aantal overbodige vestingen en stellingen werden opgeheven en die voor de overige stellingen een bouwprogrammma behelsde, haalde in 1874 het Staatsblad.[44]

Tot de vele voorstellen die het licht zagen om de Nederlandse strijdkrachten te versterken behoorde ook een bondgenootschap met België. De majoor Van Zuylen van de Genie van het Leger in Nederlandsch-Indië (zoals die strijdmacht toentertijd werd genoemd) zette die mogelijkheid voor de Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap op de volgende wijze uiteen: "Bel-

gië en Nedreland zijn door hun positie als het ware aangewezen om zulk een bondgenootschap te vormen. In België wordt dit door hen, die de lands-defensie ter harte gaat, zeer goed begrepen, en de meesten zijn van meening, dat er meer heil te verwachten is van een bondgenootschap met ons, dan van alle mogelijke neutraliteitstractaten".[45]
Van een dergelijk bondgenootschap kwam niets.
Inmiddels hadden zich, sedert in 1871 het Duits keizerrijk was gevormd, de internationale verhoudingen aanzienlijk gewijzigd. Zou Nederland zijn onzijdigheid gerespecteerd wensen te zien dan moest het, volgens de toenmalige opvattingen, een vijand tot belangrijke inspanningen kunnen dwingen, indien deze de provincies die buiten de vesting Holland waren gelegen, als operatie- of doortochtsgebied zou willen gebruiken. Voor Nederland was het derhalve noodzakelijk om over een veldleger te beschikken dat een oorlogvoerende partij, die een deel van ons grondgebied zou willen gebruiken, enig gevoelig tijdverlies zou kunnen toebrengen.[46]
Eindelijk haalde een nieuwe militiewet in 1901 het Staatsblad. De schutterij ging toen verdwijnen, de lichtingssterkte voor het leger werd verhoogd; een landweer bestaande uit oudere dienstplichtigen werd gevormd. Voor details moge ik verwijzen naar W. Klinkert, Het Vaderland verdedigd.[47]
Reeds tegen het eind van de negentiende eeuw bestonden in Europa bondgenootschappen, die met elkaar in conflict konden komen. In het begin van de twintigste eeuw werd die toestand er niet beter op. Duitsland en Oostenrijk-Hongarije vormden met Italië de zogenaamde Triple Alliantie, terwijl Frankrijk met Rusland een alliantie had gesloten en met Groot-Brittannië een Entente Cordiale was aangegaan. Velen zullen toen reeds hebben vermoed dat op den duur een formeel bondgenootschap tussen Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland zou worden gesloten.
Onder deze omstandigheden heeft in 1905 de Nederlandse regering overwogen of het wellicht aanbevelenswaardig zou zijn dat Nederland zich bij één van de bondgenootschappen zou aansluiten. Koningin Wilhelmina heeft dan ook niet nagelaten om op 29 april 1905 haar gedachten hierover in een nota aan haar ministers vast te leggen.[48] Hierin heeft zij een mening verkondigd die, naar mag worden aangenomen, in Nederland gangbaar was en ook door de regering zal zijn aanvaard. Koningin Wilhelmina's opvattingen zijn als volgt samen te vatten:

1. Nederland moet zo lang mogelijk neutraal blijven.
2. Mocht er oorlog uitbreken dat moet Nederland neutraal blijven totdat één van de oorlogvoerende partijen een ultimatum stelt.
3. In geval dat een ultimatum wordt gesteld moet men te rade gaande met de omstandigheden, het kleinste kwaad kiezen.

In Duitsland was toen A. Graf von Schlieffen chef van de Generale Staf. Toen hij die functie in 1894 aanvaardde had hij het operatieplan gevonden van de beroemde chef van de Duitse Generale Staf uit de Frans-Duitse oorlog, die nog jaren lang die functie vervulde, veldmaarschalk H.K.B. Graf von Moltke. Zouden Frankrijk en Rusland Duitsland aanvallen dan zou het gros van de Duitse legers in het offensief gaan tegen de Russen, terwijl een gering aantal troepen de Franse legers zou beletten Duitsland binnen te dringen. Nadat de Russische legers waren verslagen zou het grote offensief tegen Frankrijk een aanvang nemen. Maar Von Schlieffen was van mening dat Frankrijk in zes weken kon worden verslagen. Tot die tijd zouden de Duitsers met geringe krachten de Russen in bedwang houden, waarna de Russen door de Duitsers zouden worden verpletterd. Maar er was een bezwaar. De meeste Duitse spoorwegen lagen zuid van de Moezel; dus moest ook vanuit dat gebied de Duitse hoofdmacht zich in beweging zetten. Dientengevolge moesten de Duitse legers, die de sterke fortenlinie langs de Franse oostgrens moesten omtrekken, door Luxemburg en het zuidelijk deel van België oprukken. Dit betekende dat het niet verantwoord was dat deze legers zich west van het Franse Mézières zouden ontplooien waardoor de manoeuvre-ruimte voor de Duitse legermacht egenlijk te beperkt zou

worden. Dat wist Von Schlieffen heel goed. Dat zag majoor H. von Staabs, toen hij in april 1903, chef werd van de spoorwegafdeling van de Duitse Generale Staf, meteen.
Von Staabs ging naar zijn chef om hem op de ongewenstheid van die sterke zuidelijke troepenconcentratie te wijzen. Maar Von Schlieffen antwoordde zijn ondergeschikte dat hij dat al lang wist, maar ook wist dat noord van de Moezel slechts 12 divisies konden worden uitgeladen. De majoor antwoordde, dat indien het Duitse spoorwegnet op een bepaalde wijze zou worden uitgebouwd, noord van de Moezel, in plaats van 12 divisies, 24 divisies zouden kunnen worden uitgeladen. Von Schlieffen heeft zijn voorstellen aanvaard, waarbij de uitbouw van het Duitse spoorwegnet een aantal jaren zou duren. Zo kon Von Schlieffen in 1904 besluiten, mocht er in de toekomst een oorlog met Frankrijk uitbreken, de Duitse legers ook door het noorden en westen van België te laten oprukken.[49]
Nu de Duitse troepen ook door het noordelijk en westelijk deel van België zouden moeten optrekken, moest Von Schlieffen er rekening mee houden dat tussen het noorden van België en Duitsland het zuidelijk deel van de Nederlandse provincie Limburg ligt. Hij maakte zich hierover weinig zorgen. Volgens hem zouden de Belgen, wanneer hun neutraliteit zou worden geschonden het bij een krachtig protest laten. En wat de Nederlanders betrof was er helemaal geen probleem. Immers, tijdens de Boerenoorlog (1899-1902), die eindigde met de annexatie door Groot-Brittannië van de Zuidafrikaanse republieken Oranje-Vrijstaat en Transvaal was de stemming in Nederland zeer anti-Engels geweest. Dat zou zo spoedig niet veranderen.
Bovendien was er op de Duitse Generale Staf een schriftelijk bericht binnengekomen, volgens welke de chef van de Nederlandse Generale Staf, luitenant-generaal A. Kool, zich zodanig had uitgelaten dat, wat de Nederlanders betrof, aangenomen mocht worden dat: "Ein Abkommen mit Ihnen wird sich erziehlen lassen".[50] Het bericht betreffende generaal Kool is met vele andere archiefstukken in 1945 door oorlogshandelingen verloren gegaan. Maar W. Foerster, een Duits officier uit Wereldoorlog I, die daarna op het Duitse rijksarchief hoge functies bekleedde heeft officieel verklaard dat hij de desbetreffende stukken heeft gezien.[51]
Dit bericht zal vermoedelijk op de volgende wijze zijn ontstaan. Een Duits diplomaat, of iemand, die nauwe betrekkingen met het gezantschap in Den Haag onderhield - er was toen nog geen militair attaché aan het Duitse gezantschap in Den Haag toegevoegd - zal gedurende een van de otnvangsten waar ook Kool als opperofficier verscheen met hem een gesprek over de Nederlandse neutraliteit zijn begonnen. Vermoedelijk heeft Kool, die tot de vertrouwde raadgevers van Koningin Wilhelmina behoorde en uit dien hoofde de inhoud van de nota van 29 april kende, er op gewezen dat ons land zo lang mogelijk neutraal zou blijven en indien een ultimatum gesteld zou worden, te rade gaan en het kleinste kwaad kiezen. En dat kleinste kwaad voor Nederland is een bondgenootschap met Duitsland zal Von Schlieffen hebben gedacht, want Duitsland wint de oorlog.
Toch is Von Schlieffen's interpretatie van Kool's verklaring onjuist gebleken. Dit blijkt uit de memorie van kapitein M.D.A. Forbes Wels, werkzaam bij de Nederlandse Generale Staf, van 2 november 1905. Hem was opgedragen na te gaan in hoeverre het wenselijk zou zijn om, in bepaalde omstandigheden de landweer onder de wapenen te roepen voordat zou worden besloten tot algemene mobilisatie over te gaan. Forbes Wels schrijft onder meer: "... wanneer Duitschland troepenafdelingen op verschillende punten aan de grenzen samen trekt en de politieke hemel zodanig bewolkt is, dat eene uitbarsting kan worden vermoed... mag m.i. niet worden geaarzeld, dan moet Nederland mobiliseren, en dan niet eerst de Landweer - maar na eenige weifeling - ook de Militie maar dadelijk Landweer en Militie te zamen". Interessant is dat hierbij met potlood de aantekening staat: "juist". Deze aantekening zal door generaal Kool zelf zijn gemaakt of door een van zijn medewerkers, die volledig op de hoogte was van de opvattingen van de chef van de Nederlandse generale staf. Dat de Nederlandse Generale Staf

van plan was de Nederlandse neutraliteit met man en macht tegen de Duitsers te verdedigen, blijkt ook uit de volgende passage van de memorie van Forbes Wels: "Er blijft dus nog het vraagstuk op te lossen, om onmiddellijk na de uitvaardiging van het oproepingstelegram op verschillende plaatsen in Limburg voldoende sterke troepenafdeelingen bij de hand te hebben om al dadelijk tegen Duitsche afdeelingen op te treden".[52]
In diezelfde novembermaand, waarin Von Schlieffens opmarsplan tegen Frankrijk zijn voltooiing naderde hield hij ook met zijn stafofficieren een oefening op de kaart. Duitsland en Oostenrijk beschouwden toen Italië niet langer als een betrouwbare bondgenoot en voelden zich door Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland bedreigd. Von Schlieffen ging er dan ook van uit dat deze drie landen Duitsland zouden aanvallen. Bij deze oefening werd er vanuit gegaan dat de Duitse strijdkrachten aanvallend tegen Rusland zouden optreden en defensief tegenover Frankrijk en Groot-Brittannië. Vervolgens werd aangenomen dat de Fransen de Belgische neutraliteit zouden schenden, om op deze wijze gemakkelijker Duitsland te kunnen binnendringen, waardoor België automatisch bondgenoot van Duitsland werd. Echter het oprukken van de Franse troepen in noordelijke richting door België zou in Nederland zulk een vrees voor Frankrijk doen ontstaan dat ook Nederland zich bij Duitsland zou aansluiten.[53] Deze veronderstelling is minder irrealistisch dan deze op het eerste gezicht lijkt.
Toen in 1914 de Duitse troepen Antwerpen aanvielen is in de Nederlandse ministerraad het voorstel aan de orde geweest, om aan Groot-Brittannië toe te staan, deze vesting via de Schelde te hulp te komen. De meerderheid van de ministers voelde er echter niets voor.[54]
Tijdens de bovenvermelde oefening op de kaart kon Von Schlieffen over vijf Belgische en vier Nederlandse divisies beschikken. Hij noemde deze divisies "etwa milizartig angestrichen", maar wees er tegelijkertijd op dat het Belgische leger een uitstekend officierskader had, terwil de Nederlanders altijd hardnekkige verdedigers waren geweest. Mede dankzij deze Belgisch-Nederlandse troepen bracht hij het Franse offensief tot staan, terwijl hij voldoende troepen overhield om in het oosten de Russen een verpletterende nederlaag te bezorgen.[55]
Terzelfdertijd kwam men van Belgische zijde weer terug op een bondgenootschap tussen Nederland en België. Met steun van de pers in Frankrijk en Engeland stelde de Belgische journalist E. Baie in 1905 een bondgenootschap voor van België en Nederland. Maar Nederland wilde zijn neutraliteit handhaven en het enige resultaat was dat in 1906 een Belgisch-Nederlandse commissie werd gevormd, die zich alleen met economische zaken mocht bemoeien en in 1912 een zachte dood stierf.[56]

TOENEMENDE SPANNINGEN

Reeds in 1905 waren tussen Duitsland en Frankrijk spanningen over Marokko geweest. In 1908 werd Bosnië-Herzegowina, tot grote woede van Rusland door Oostenrijk-Hongarije geannexeerd. De aanzienlijke versterking van de Duitse marine bracht in Groot-Brittannië de gemoederen in beweging; in 1911 waren er weer moeilijkheden tussen Frankrijk en Duitsland; in 1912 en 1913 woedden er oorlogen op de Balkan.[57]
Het gevolg van de toenemende spanningen was dat men zich ook in Nederland begon af te vragen of het wellicht wenselijk was dat samenwerking met België op militair gebied zou worden bestudeerd. De Vereniging ter beoefening van de krijgswetenschap, mede onder invloed van de oprichting van het Nederlands-Belgisch Comité, hield in 1907 een bijeenkomst waarin de kapitein van de Generale Staf J.C.C. Tonnet het onderwerp behandelde: "Is ook een militair verdrag met België gewenst". Twee Belgische stafofficieren woonden de vergadering bij. Eén van hen, luitenant-kolonel B.E.M. Delforge, signaleerde tijdens de discussie dat het zuidfront van de vesting Holland tussen Geertruidenberg en Willemstad, waar tussen de Moerdijk ligt, slechts enkele verdedigingswerken bezat. Een aanvaller zou derhalve waarschijnlijk, in plaats van het sterk verdedigde oostfront aan te vallen, via dit zuidfront de vesting Holland trachten binnen te

dringen (33 jaar later zou het gebeuren). Delforge wees er eveneens op dat tussen Geertruidenberg en Antwerpen een gat bestond van 40 km, waarin het Belgische leger met de vesting Antwerpen als basis zou kunnen opereren om de invaller te verhinderen in de richting Antwerpen op te rukken. De beide vestingen vulden elkaar aan. Maar de Belgische stafofficier wilde in vredestijd geen militair verbond, maar alleen gezamenlijke bestudering. Ook kapitein Tonnet was van oordeel dat in de samenkoppeling van belangen ongetwijfeld van de beide staten de grootste kracht van het militair verbond school. Maar ook hij wees een militair bondgenootschap van de hand, want: "Het zou ons in verdenking kunnen brengen aan de isoleeringspolitiek van het Germaansche centrum te willen deelnemen".[58]

In datzelfde jaar versterkte de Anglo-Russische conventie de entente en in Nederland begon men zich af te vragen of in geval van een Europese oorlog een Britse aanval op ons land vanuit zee niet minstens even waarschijnlijk was als een Duitse aanval met grondtroepen.

In de tweede helft van november 1908 liet de chef van de Nederlandse Generale Staf, luitenant-generaal F.M. Thiange, bij zich komen, om hem met toestemming van de Nederlandse minister van Oorlog mee te delen dat tot voor kort, gelet op de geografische ligging in Nederland grote bezorgdheid bestond voor een Duitse inval in geval van een oorlog tussen Duitsland en Frankrijk. Echter was de waarschijnlijkheid van een oorlog tussen Groot-Brittannië men Duitsland steeds groter geworden en de stemming in Nederland ten opzichte van Duitsland gunstiger. Plannen om de kustverdediging te versterken lagen gereed. Maar zouden de Britten met een grote macht de Nederlandse kusten aanvallen dan was Duitse hulp noodzakelijk. Dientengevolge had Thiange twee vragen. Zou Duitsland de nodige strijdkrachten kunnen sturen en zou Duitsland de Nederlandse onafhankelijkheid willen garanderen voor het geval dat Duitsland de oorlog won?

Voorts stelde hij voor geheime besprekingen te houden tussen de Duitse en Nederlandse staven. Verbonden aan het Duitse gezantschap in Den Haag werd een uitgebreid verslag van dit gesprek door Renner uitgebracht via de tijdelijke Duitse zaakgelastigde R. von Kühlmann naar het ministerie van Buitenlandse Zaken in Berljin, waar onder-staatssecretaris W. Stemrich hierover op 10 november 1908 een bespreking had met de chef van de Generale Staf, generaal H.J.L. von Moltke, een neef van de inmiddels overleden veldmaarschalk. In deze bespreking liet de generaal weten dat van Duitse zijde den Nederlandse neutraliteit stipt geëerbiedigd zou worden. Zouden de Nederlanders zich niet in staat achten hun neutraliteit ten opzichte van Groot-Brittannië te handhaven, dan moest Nederland een bondgenootschap met Duitsland sluiten. Voor geheime besprekingen voelde hij niets, omdat deze toch spoedig bekend zouden worden.[59]

Hieruit blijkt dat Von Moltke het opmarsplein van Von Schlieffen had gewijzigd, toen hijzelf begin 1906 chef van de Generale Staf was geworden. De redenen hiertoe zijn de volgende geweest: "Ein feindliches Holland im Rücken könnte bei dem Vormarsch des deutschen Heeres nach Westen von verhängnissvollen Folgen sein, besonders dann, wenn England die Verletzung der belgischen Neutralität als Vorwand nehmen sollte an dem Krieg gegen uns teil zu nehmen. Bleibt Holland neutral, so sichert es uns damit den Rücken, denn England wird die holländische Neutralität nicht seinerseits verletzen können, wenn es uns wegen unserer Verletzung der belgischen Neutralität den Krieg erklärt... Ferner wird es für uns von den grösster Bedeutung sein in Holland ein Land zu haben, dessen Neutralität uns Ein- und Zufuhren gestattet. Es muss unsere Luftröhre bleiben, damit wir atmen können."[60]

Maar wat zouden Von Schlieffen en Von Moltke hebben gedaan indien er in het eerste kwart van de twintigste eeuw een Belgisch-Nederlands bondgenootschap had bestaan? Von Schlieffen had reeds vastgesteld dat hij genoeg troepen had om tegelijkertijd de Russen te verslaan en een Frans offensief tot staan te brengen. Zelfs al zouden de Fransen de Belgische neutraliteit schenden dan nog kon dit offensief in

bedwang worden gehouden, mits ook over het Nederlandse leger kon worden beschikt. Dit zou ook politiek zeer belangrijke gevolgen hebben gehad, want de Duitsers zouden dan de neutraliteit van België niet hebben geschonden. En tot grote wanhoop van de Fransen in 1914 kon de Engelse regering pas nadat de Duitsers de neutraliteit van België hadden geschonden een ruime meerderheid verkrijgen voor de oorlogsverklaring aan Duitsland. Maar als Groot-Brittannië buiten de oorlog zou zijn gebleven zou Frankrijk vermoedelijk niet de strijd met Duitsland hebben durven aan te binden. En in dat geval zouden Rusland en Servië door de Duitsers en Oostenrijkers zijn verslagen.[61]

WERELDOORLOG I (1914-1918)

Toen in 1914 de oorlog tussen Rusland en Frankrijk enerzijds en Oostenrijk-Hongarije en Duitsland anderzijds uitbrak kwam Von Moltke's voorspelling uit. Aangezien hij het Schlieffenplan in hoofdlijnen liet uitvoeren rukten de Duitse troepen België binnen, waarop Groot-Brittannië de oorlog aan Duitsland verklaarde en Nederland neutraal bleef. Von Moltke zelf werd, nadat in september de Duitse legers bij de Marne een halt was toegeroepen, van zijn functie ontheven en verschillende malen heeft de Nederlandse neutraliteit, gedurende deze wereldoorlog die eerst in 1918 eindigde, aan een zijden draad gehangen.

Een belangrijke bedreiging kwam door het optreden van Von Kühlmann, die inmiddels Duits gezant in Den Haag was geworden in het voorjaar van 1916. Tengevolge van de torpedering van het Nederlandse schip Tubantia op 16 maart 1916 was de stemming in Nederland zeer anti-Duits geworden. Om deze stemming om te buigen heeft Von Kühlmann toen de Duitse minister van Buitenlandse Zaken G. von Jagov gesuggereerd een bericht te lanceren waaruit zou blijken dat de Britten van plan waren op korte termijn een landing uit te voeren op de Nederlandse kust in Zeeuws-Vlaanderen. Dientengevolge werd op 30 maart de Nederlandse gezant W.A.F. baron Gevers bij Von Jagov geroepen, die hem meedeelde dat een Engelse landing in Zeeuws-Vlaanderen op handen was. Uiteraard gaf de Nederlandse gezant hiervan telegrafisch bericht aan de regering in Den Haag. Deze nam onverwijld maatregelen, waaronder het schorsen van verloven voor militairen. Hierdoor ontstond grote ongerustheid in ons land. Geruchten deden de ronde dat Engeland aan de Nederlandse regering een ultimatum had gezonden. Ook de Duitse militaire autoriteiten werden ongerust. Zij waren kennelijk niet op de hoogte gesteld van het door Kühlmann gespeelde spel en namen aan dat van een werkelijke bedreiging van hun noord-west flank sprake was. De Duitse Generale Staf schijnt toen een gehele of gedeeltelijke bezetting van Nederland te hebben overwogen. Toen Von Kühlmann bemerkte dat door de wind die hij had gezaaid een storm aan het ontstaan was, seinde hij reeds op 31 maart aan het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken dat Nederland alle noodzakelijke maatregelen tegen een Engelse landing had genomen en het onverstandig zou zijn overijlde militaire acties tegen Nederland te beginnen.[62] Het zal voor Von Jagov, die wist hoe de vork in de steel zat, niet moeilijk zijn geweest de Duitse generaals gerust te stellen. Bovendien kregen de Duitsers grote moeilijkheden. Ludendorff, die plaatsvervangend chef van de Duitse Generale Staf was geworden schreef op 30 augustus dat een Duitse nederlaag onvermijdelijk zou zijn indien Deense en Nederlandse strijdkrachten zich bij de geallieerden zouden voegen.[63]

Deze, voor Nederland gunstige situatie, zou niet lang blijven bestaan. Was bij de mobilisatie de artillerie van het veldleger slechts ongeveer de helft van overeenkomstige organisaties in het buitenland, de oorlogsindustrie van de strijdende partijen werd zo uitgebreid dat hun legers steeds zwaarder bewapend konden worden. Vliegtuigen, stalen helmen, tanks, handgranaten werden in steeds grotere hoeveelheden bij de legers ingevoerd. Strijdgassen werden gebruikt. Gasmaskers werden versterkt om daartegen bescherming te geven. In Nederland beschikte men niet over de nodige faciliteiten. Zo moest de minister van Oorlog, jhr. mr. B.C. de Jonge in een nota van 8 mei 1918 de regering meedelen dat voor de Neder-

landse landmacht, die, als ze toen op volle oorlogssterkte zou worden gebracht, 430.000 man zou tellen, hooguit 100.000 gasmaskers konden worden geproduceerd, omdat slechts voor een dergelijke hoeveelheid de benodigde hoeveelheid formaline aanwezig was.[64]

Door dit alles had tot het einde van 1916 het Nederlandse leger een redelijke kans om zich in de Vesting Holland tegen een krachtig aanvallende vijand met succes te verdedigen. Na 1916 had dit leger, om met de opperbevelhebber, generaal C.J. Snijders te spreken, slechts preventieve waarde. Dit betekende dat een vijand onze strijdmacht, zij het met enige moeite, ook in de Vesting Holland kon verslaan. Het zou dan van velerlei factoren afhangen of zulks de vijand de moeite waard was.

Terwille van de beknoptheid ga ik voorbij aan de omstandigheden dat de Duitse marineleiding gedurende Wereldoorlog I ons land tot tweemaal toe met maatregelen dreigde omdat het Duitse onderzeeërs had geïnterneerd. Het was toen dat de Duitse keizer op een nota aantekende "Holland ist im Ruhe zu lassen".[65]

Eind maart 1918 waren er met Duitsland weer zeer grote moeilijkheden. De Duitsers hadden toen de Russen verslagen. Weerstand van betekenis hadden de Duitsers aan het oostfront niet te verwachten. Zij waren een succesvol offensief aan het westfront begonnen en eisten dat grote hoeveelheden zand en grint via Nederland naar België zou worden gezonden. De Nederlandse regering meende dat een belangrijk deel van dit materiaal voor oorlogsdoeleinden zou worden gebruikt en weigerde dit toe te staan. De verhouding met Duitsland werd toen zeer gespannen en de minister van Oorlog ontbood de opperbevelhebber om de verdediging tegen een eventuele Duitse aanval te bespreken. Generaal Snijders noemde toen een dergelijke verdediging doelloos. De minister werd toen heel boos, omdat in de afgelopen jaren zeer grote bedragen aan defensie waren besteed. Het hieruit ontstane conflict heb ik in mijn "Gevechtswaarde van de Nederlandse landmacht in de periode 1914-1918 en in 1940" besproken.[66] Nederland is toen aan de dans ontsprongen door een samenspel van de Nederlandse minister-president en de Duitse gezant F. Rosen, die de officiële Duitse eisen naar beneden wist te drukken.[67] En in juni 1918 was het de Duitse keizer die voorkwam dat aan de eis van generaal Ludendorff om Duits afweergeschut tegen Britse vliegers op Nederlands grondgebied te plaatsen kracht werd bijgezet.[68]

Kon Nederland in de periode 1914-1916 met eigen middelen zijn neutraliteit handhaven, in 1917 en 1918 was dat te danken aan mannen als de Duitse keizer en Rosen, die een neutraal Nederland voor Duitsland nuttiger vonden dan een door Duitsland bezet Nederland.

Noten:

1. P.J. Blok, De Geschiedenis van het Nederlandsche Volk (4 dln.; Leiden, 1923-1926) IV, 199-205.
2. N.L.F. van Sas, "De Nederlanden in Europa", in Algemene Geschiedenis der Nederlanden (AGN) (15 dln.; Bussum/Naarden, 1977-1983) XI, 287.
3. Blok, IV, 253-260.
4. J.A. Bornewasser, "Het Koninkrijk der Nederlanden 1815-1830", in: AGN, XI, 260-261.
5. J. Brandt-van der Veen, "Het Thorbecke-Archief", derde deel (Utrecht/Groningen, 1967) 524-527.
   K. Veraghtert, "Geld, bankwezen en handel in de Zuidelijke Nederlanden 1792-1844", in AGN, X, 336.
6. M.G. Buist, "Geld, bankwezen en handel in de Noordelijke Nederlanden 1795-1844", in AGN, X, 304-305.
7. C.B. Wels, "Nederland en Europa 1830-1840", in: AGN, XI, 293.
8. Blok, IV, 287.
9. Ibidem, 289-291.
10. F. Snapper, "De schutterijen 1813-1907", in: Mars et Historia Gedenkboek 25 jaar (1991), 238-239.
11. Blok, IV, 291.
12. Wels, 294.
13. H. von Gagern, Das Leben des Generals Friedrich von Gagern (3 dln.; Leipzig/Heidelberg, 1856-1857), II, 111.
14. Blok, IV, 293-294; Bornewasser, 273.
15. Bornewasser, 274.
16. Blok, IV, 293-296.
17. Wels, 294-300.
18. J.C. Boogman, "De politieke ontwikkeling in

Nederland 1840-1874", in: AGN, XII, 306.
19. Ibidem, 333-338.
20. Ibidem, 340.
21. F.C. Spits, "Klassedienstplicht in de negentiende eeuw, plaatsvervanging en afkoop", in: Driekwart eeuw historisch leven in Den Haag ('s-Gravenhage, 1975), 192.
22. Encyclopaedia Britannica (32 dln.; Chicago, 1985), XX, 82-85.
23. Boogman, 393.
24. J.J. de Wolf, Mars in Cathedra 1865-1965 ('s-Gravenhage, 1965), 2.
25. Ibidem.
26. C. Tamse, "De politieke ontwikkeling in Nederland 1840-1874", in: AGN, XII, 413.
27. Encyclopaedia Britannica, XX, 88.
28. Tamse, 414.
29. Ibidem, 405.
30. Ibidem, 414.
31. Blok, IV, 453.
32. Ibidem.
33. Ph.M. Bosscher, "Oorlogsvaart", in: Martieme Geschiedenis der Nederlanden (4 dln.; Bussum, 1976-1978), IV, 322.
34. J.P. Duyverman, "Onze negentiende eeuwse Schutterij", in: Militaire Spectator 150 (1981), 248.
35. De Wolf, ongenummerde bladzij tussen bladzijden 88 en 89.
36. Blok, IV, 453-454.
37. Ibidem, 454-455.
38. Blok, IV, 454.
39. Tamse, 417.
40. Blok, IV, 455.
41. Blok, IV, 455.
42. Tamse, 406; Blok, 455-456.
43. F. Snapper, "Enige sterktecijfers betreffende de landmacht in de periode 1840-1940", in: Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf, deel 4 ('s-Gravenhage, 1981), 83-84.
. De Wolf, 45-46.
45. Ibidem, 25.
46. C.J. Snijders, "De Nederlandsche Landmacht 1898-1923", in: W.G. de Bas, ed. Gedenkboek 1898-1923 (Voorschoten, 1923), 205.
47. W. Klinkert, "Het Vaderland verdedigt 1874-1914" ('s-Gravenhage, 1992), passim.
48. Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1848-1919. Derde periode 1899-1919; C. Smit, ed. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, grote serie (RGP; 8 dln.; 's-Gravenhage, 1957-1974), II, RGP nr. 102, stuk nr. 412.
49. F. Snapper, "De achtergronden van de incident van 1 augustus 1914", in: Mars et Historia XX (1986), 5, 72.
50. F. Snapper, De Gevechtswaarde van de Nederlandse Landmacht in de periode 1914-1918 en in 1940", in: Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis, Landmachtstaf, deel 3 ('s-Gravenhage, 1980), 19-20.
51. Ibidem, 20.
52. Memorie van kapitein M.D.A. Forbes Wels d.d. 2 november 1905. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Archief Generale Staf (GS), omslagnr. 242.
53. National Archives and Records Services, Washington D.C. 20408. Modern Military Headquarters Branch Captured German Documents Section. Von Schlieffen Papers, microfilm roll nr. 3, Document 32.1.
54. H.W. von der Dunk, "Nederland ten tijde van de eerste wereldoorlog", in: AGN XIV, 42-43.
55. G. Ritter, Der Schlieffenplan, Kritik eines Mythos (München, 1956), 43-45.
56. C. Smit, Nederland in de Eerste Wereldoorlog 1899-1919 (3 dln.; Groningen, 1971-1972), I, 113-123.
57. Blok, IV, 526; Encyclopaedia Britannica, XX, 91.
58. De Wolf, 26-27.
59. RGP nr. 128, stukken nr. 69 en nr. 70.
60. Ritter, 178.
61. Snapper, De achtergronden, 79-81.
62. RGP nr. 137, stuk nr. 37.
63. E. Ludendorff, Meine Kriegserinnerungen (Berlijn, 1919), 1910.
. RGP nr. 116, stuk nr. 499.
65. C. Smit, Tien studiën betreffende Nederland in de eerste wereldoorlog (Groningen, 1975), 21.
66. Snapper, De gevechtswaarde, 33-34.
67. Smit, Tien studiën, 22.
68. Ibidem, 22-23.

MR. C.J.M. KRAMERS

Internering in Nederland 1914-1918

Bij het begin van de eerste wereldoorlog heeft Nederland een neutraliteitsverklaring afgelegd. Hiermee verplichtte de regering zich om alle militairen die behoorden tot de oorlogvoerende legers en als zodanig de grens overkwamen, te interneren of terug te wijzen. Bij gevechten langs de grens in Zuid Limburg in augustus 1914 raakten enige tientallen Belgische en Duitse militairen, die de grens waren overgekomen, in de internering. Met de val van Antwerpen kwam de Britse marinebrigade van 1500 man Nederland binnen alsmede 30.000 Belgische militairen. Hiervan waren rond 7000 man in burger, die naar burgeropvangkampen werden geleid, ook als zij zeiden militair te zijn.

In de latere oorlogsjaren zijn bemanningsleden van schepen en vliegtuigen van oorlogvoerende landen geïnterneerd evenals hun vervoermiddelen. In 1917 kwam een Brits-Duits akkoord tot stand waarbij werd afgesproken dat uit ieder land 7000 krijgsgevangenen en 1000 burgergeïnterneerden voor rekening van hun eigen regeringen naar ons land konden komen voor de duur van de oorlog. De interneringskosten voor de militairen moesten door hun regeringen worden voldaan. Voor de opname van Belgische civiele vluchtelingen heeft Nederland nooit vergoeding aan andere regeringen gevraagd. Frankrijk stuurde in 1920 wel een rekening van FF 400 miljoen voor de opvang van Belgische vluchtelingen.

Tijdens de eerste wereldoorlog zijn er ook buitenlandse militairen ons land binnengekomen die niet voor internering in aanmerking kwamen. Het betrof hier allereerst de deserteurs uit de Duitse krijgsmacht, die vrijwillig onze grens hadden overschreden. De meesten van hen arriveerden in 1918, het waren er tegen de 10.000. Omdat zij voor het neutrale Nederland het karakter van oorlogvoerenden hadden verloren werden zij bij binnenkomst niet geïnterneerd en Nederland legde hen niets in de weg.

Een andere categorie buitenlandse militairen, die buiten de internering viel, waren uit Duitse krijgsgevangenschap ontsnapte militairen van de legers der geallieerden. In het landsonzijdigheidsverdrag van 1907 was geregeld dat deze ontsnapten, aangekomen op neutraal gebied, niet aan hun vijand zouden worden uitgeleverd maar de gelegenheid moesten krijgen zich weer bij hun strijdkrachten te voegen.

Ook heeft de Nederlandse regering goedgevonden dat na de wapenstilstand van 11 november 1918 niet minder dan 70.330 Duitse militairen te voet vanuit Maaseik in België via Nederlands Limburg repatrieerden. De Duitsers moesten namelijk binnen een week België verlaten hebben en het was fysiek niet mogelijk allen tijdig via de Belgisch-Duitse grens te evacueren. Zij zijn wel ontwapend maar door Nederland niet geïnterneerd. Daar bekend was dat de Nederlanders ook doortrekkende paarden in beslag zouden nemen repatrieerden de Duitsers hun paarden via Visé, waar zij niet door de Belgen in beslag werden genomen. Op het moment van deze doortocht waren de elders in Nederland ondergebrachte geïnterneerde militairen al vrij. De in Nederland aanwezige en geraadpleegde gezanten der geallieerde mogendheden tekenden toen geen bezwaar aan tegen de doortocht der Duitsers.

Ook buiten de internering vielen op volle zee opgepikte militairen van oorlogvoerende landen wanneer zij met neutrale schepen hier aan land kwamen. Duitse militairen in

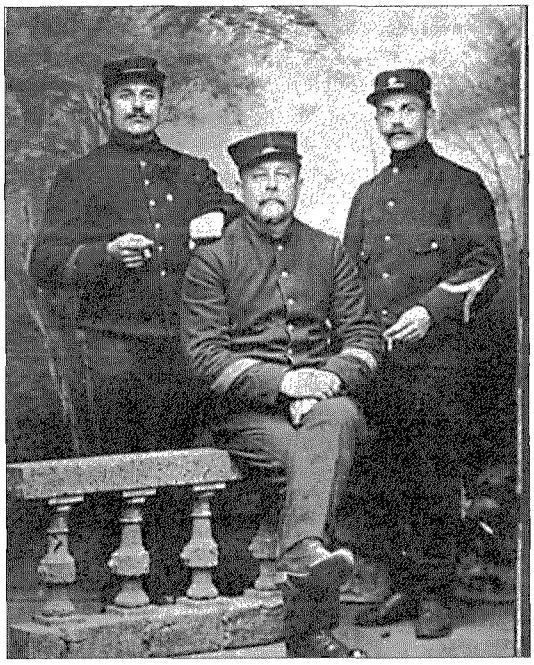

Belgische geïnterneerden.

burger, die met toestemming van hun autoriteiten Nederland bezochten konden vrijuit gaan. In Maastricht wekten zij eens argwaan maar legale grensoverschrijding kon niet worden verboden, temeer niet omdat in Duitsland woonachtige Nederlandse militairen regelmatig in burger met verlof naar huis konden gaan.

DE DIENST VOOR DE GEÏNTERNEERDEN

In 1914 werd door de minister van Oorlog op korte termijn de Dienst voor de Geïnterneerden uit de grond gestampt, met inschakeling van gepensioneerde officieren. De leiding werd toevertrouwd aan luitenant-generaal Van Onnen. Er moest worden gezorgd voor behoorlijk onderdak en bewaking. Ontvluchting moest worden voorkomen want de Duitsers wensten dat de hier vastgezette Belgische en Britse militairen niet de gelegenheid kregen zich na een vlucht bij hun eigen troepen aan te sluiten. Per vijf tot tien geïnterneerden was een bewaker nodig. In de regio's waar zich hun depots bevonden werd de staat van beleg afgekondigd. Hierdoor werd het mogelijk huiszoeking te doen naar vluchtelingen en naar verborgen burgerkleding.

Vooral in 1914 toonde de pers belangstelling voor de gedetineerde militairen. Dit werd door hun regeringen niet gewaardeerd en deze maakten er bezwaar tegen als hun mensen in gevangenschap werden gefotografeerd. Wel mocht er publiciteit zijn rondom het optreden van hun militaire muziek als die in het publiek optrad. De in Den Haag gevestigde gezantschappen van de oorlogvoerende landen moesten zaken betreffende de internering van hun landgenoten behandelen met het ministerie van Buitenlandse Zaken, dat dan op zijn beurt contact opnam met het ministerie van Oorlog.

In 1917 werd dezelfde generaal Van Onnen ook belast met de leiding van de Dienst voor de Geïnterneerde Krijgsgevangenen en Burgergeïnterneerden, die toen uit Duitsland en Engeland naar Nederland werden gebracht. Deze laatste dienst ressorteerde alleen onder het ministerie van Buitenlandse Zaken; dit zeer tot genoegen van de generaal, die op dit punt niets met het ministerie van Oorlog meer te doen had.

DE BELGEN

De 23.000 Belgen die waren geïnterneerd, leefden in 1914 in barre omstandigheden. Zij konden het lastig verkroppen, dat zij in het verwante buurland zo streng werden behandeld. Nadat in een van de kampen een rel was uitgebroken, waarbij enige Belgen werden neergeschoten, stabiliseerde de toestand zich; het geweld had een louterend effect gehad. In de eerste maanden kon in de kampen alleen grondwerk als arbeid worden aangeboden en daarvoor bestond weinig animo. Later werd bij goed gedrag toegestaan buiten de kampen werk te verrichten. Soms waren daartoe de geïnterneerden in bewaakte woonoorden ondergebracht. Ook kwam er toestemming om voor andere redenen de kampen te verlaten zoals studie, sport, muziek.

In de moeilijke maanden van 1914 voelde het ministerie van Oorlog ervoor Duitsland te verzoeken uit voorraden in België kleding voor de Belgische militairen in Nederland af te staan. Buitenlandse Zaken vond dat hier-

voor eerst toestemming moest worden gevraagd aan de Belgische regering, die naar Le Havre was uitgeweken. Aangenomen moet worden dat hiervan niets is terechtgekomen. In elk geval werden om aan de grote nood tegemoet te komen afgedragen Nederlandse uniformen beschikbaar gesteld. Later zijn in Nederland ook Belgische uniformen vervaardigd.
Individuele tewerkstelling van Belgen als huis- of kanselarijbediende van de in Den Haag gevestigde gezantschappen werd toegestaan. Velen hebben ook gewerkt in Limburgse steenkoolmijnen. Deelneming aan stakingen was deze Belgen verboden en werd gestraft met terugplaatsing in het kamp. Aanvankelijk was de tewerkstelling van geïnterneerden beperkt wegens de onder de Nederlandse bevolking bestaande werkloosheid. Later was er vooral voor geschoolde geïnterneerden genoeg werk te vinden.
Het was natuurlijk voor de Belgen hier onmogelijk met verlof naar het bezette België te gaan. Slechts in enkele gevallen is familiebezoek aan stervende ouders mogelijk geweest. Als er een terugkeergarantie was konden Belgen van hier wel eens naar Frankrijk op bezoek. Toen in 1915 afspraken waren gemaakt tussen de oorlogvoerende landen om zwaargewonde krijgsgevangenen via Nederland uit te wisselen is door alle partijen ook goedgevonden dat zwaargewonde geïnterneerden door Nederland werden vrijgelaten en gerepatrieerd.
Leger-aalmoezeniers, artsen en hospitaalpersoneel vielen niet onder de internering. Zij konden zich via Engeland bij het Belgische leger voegen. Betrokkenen konden ook van het front naar Nederland worden overgeplaatst.
Er was geen sprake van handhaving van het hiërarchische verband der Belgische militairen in Nederland. Een eigen Belgische militaire rechtspraak werd niet toegestaan. Het aantal hier aanwezige Belgische officieren was opvallend laag, een op de zeventig manschappen. Enkele van hun officieren zijn wel op basis van vrijwilligheid ingeschakeld geweest bij de kampleiding. Ook Belgische gendarmes deden beperkte politiediensten wat hen door hun landgenoten niet in dank

Belgische geïnterneerden.

werd afgenomen; zij deden veel tolkenwerk.
De Belgische regering in ballingschap heeft zich vooral in het begin weinig aangetrokken van haar mannen hier. Hen werd verweten dat zij zich niet voldoende moeite hadden gegeven zich door te slaan naar de eigen linies in West Vlaanderen. Velen hadden echter juist opdracht gekregen naar Nederland uit te wijken teneinde zich aan Duitse krijgsgevangenschap te onttrekken. Behorende tot de oudere lichtingen en ingedeeld bij de bezetting van de Antwerpse fortengordel waren zij niet uitgerust om op korte termijn zich westwaarts te verplaatsen.
In latere jaren veranderde de houding van de Belgische autoriteiten. Zij waren ongerust geworden over de politieke indoctrinatie in de kampen. Met name flaminganten en socialisten werden met argwaan bekeken. Op een uitzondering na is door Nederlandse autoriteiten geen gevolg gegeven aan officiële Belgische verzoeken om de circulatie van lectuur te verbieden. Na de wapenstilstand zijn de nu ex-geïnterneerden in België minder vriendelijk ontvangen dan zij hadden verwacht. Binnen enkele weken na terugkeer werden zij weer voor actieve dienst opgeroe-

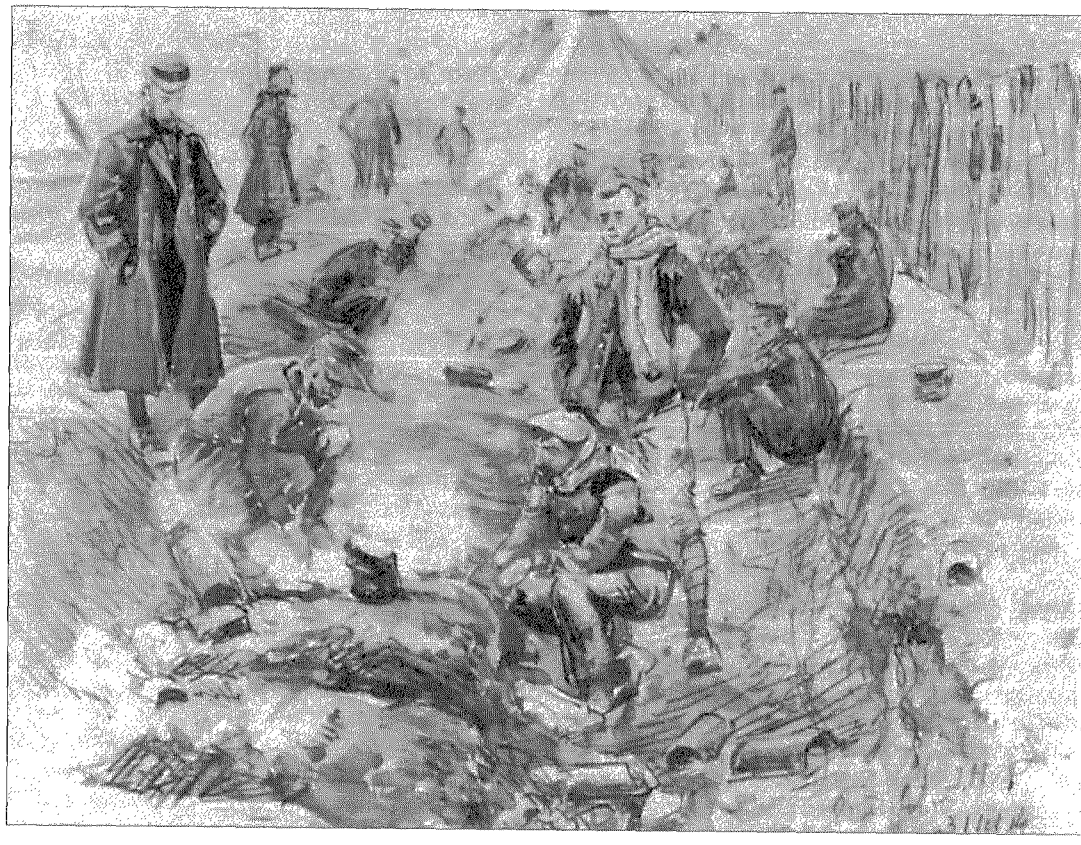

J. Hoynck van Papendrecht, Belgische geïnterneerden op het terrein van de Juliana van Stolbergkazerne te Amersfoort, 31 oktober 1914. Collectie Museum Flehite, Amersfoort.

pen. Enkelen verkozen in Nederland te blijven.
Vanaf 1916 zijn 6.500 Belgische gezinnen van geïnterneerden naar Nederland gekomen. De Duitse bezettingsautoriteiten verleenden hiertoe graag hun medewerking. Voor deze gezinshereniging zijn in Nederland complete woonoorden uit de grond gestampt. Soms arriveerden de gezinsleden zonder dat het gezinshoofd ervan wist. Voorwaarde was wel dat betrokkenen tijdens de oorlog niet naar hun land zouden terugkeren. De kosten werden door Nederland voorgeschoten.
In het begin van de oorlog hielden de Duitsers correspondentie van de Belgische geïnterneerden in Nederland tegen. Op dit punt werd deze groep zwaarder getroffen dan de Belgische krijgsgevangenen in Duitsland, die wel mochten corresponderen. Na enige tijd werd het verbod opgeheven. De Nederlandse autoriteiten hadden geen bezwaren tegen familiecorrespondentie maar de kampadministraties waren er tegen als bewoners bedelbrieven stuurden aan particulieren. Een dame in Parijs had zich bij onze gezant beklaagd omdat haar pakketten voor een Belg in Harderwijk niet waren aangekomen. Het antwoord was dat betrokkene op de rode lijst der bedelaars stond, dat sommige geïnterneerden wel tien "marraines" hadden en dat de ontvangen goederen onder de zieken waren verdeeld.
Als gezegd was Nederland verplicht te voorkomen dat hier aanwezige militairen zich bij hun legers zouden voegen. Dit is niet helemaal gelukt. De wel 7.000 Belgische militairen, die in 1914 in burger de grens overkwamen waren niet genterneerd. Ons leger had het al moeilijk genoeg met de grote aantal-

Britse geïnterneerden in Groningen.

len militaire en civiele vluchtelingen en hield als richtlijn aan dat alleen als zodanig herkenbare militairen moesten worden vastgezet. Velen van hen hadden de gelegenheid van hier naar Engeland te vertrekken en zich bij hun leger te melden. De Belgische consuls in Nederland konden hiertoe in de eerste oorlogsmaanden nog wel wat doen. In februari 1915 ontdekte de marechaussee in Maastricht dat de consul aldaar aan tussenpersonen 25 frank betaalde voor elke man die zij uit België haalden voor dienstneming. Nu had de Nederlandse regering er geen bezwaar tegen als de Belgen hier, hun eigen mensen recruteerden maar zij gaf er geen enkele medewerking aan.
Nadat de Duitsers in 1915 op Belgisch gebied langs de Nederlandse grens een prikkeldraadversperring hadden opgericht met een elektrische stroom van 2000 volt werd vluchten lastiger en gevaarlijker. De Nederlandse grenswacht had de officiële instructie om grensoverschrijding buiten de erkende doorlaatposten tegen te gaan en te bestraffen maar gezien het levensgevaar waarin zich vluchtende Belgen bevonden bleef dit achterwege. Deze vluchtelingen reisden doorgaans via Vlissingen door naar Engeland maar ons leger controleerde wel de identiteit van de vertrekkende vreemdelingen. Wie aannemelijk kon maken dat hij net uit België kwam had geen moeilijkheden maar het konden ook ontsnapte geïnterneerden zijn. Wie hiervan werd verdacht werd onder bewaking naar zijn vermoedelijke interneringskamp teruggeleid voor confrontatie. Toen eens ten onrechte verdachte Belgen hadden geprotesteerd tegen de slechte behandeling en onderbrenging besloten de Nederlandse autoriteiten om in Vlissingen de transitofaciliteiten voor Belgen "van enige stand" te verbeteren. Bij controle bleek eens dat een geïnterneerde Belg zich had weten te voorzien van een nieuw geldig paspoort.
In het eerste oorlogsjaar ontsnapten 1.600 Belgen uit de internering. Ofschoon Nederland niet voor ontspanning in de kampen wilde betalen - betaling van zulke kosten was niet voorzien in de verdragen terzake - kwamen faciliteiten voor werk, sport, studie en

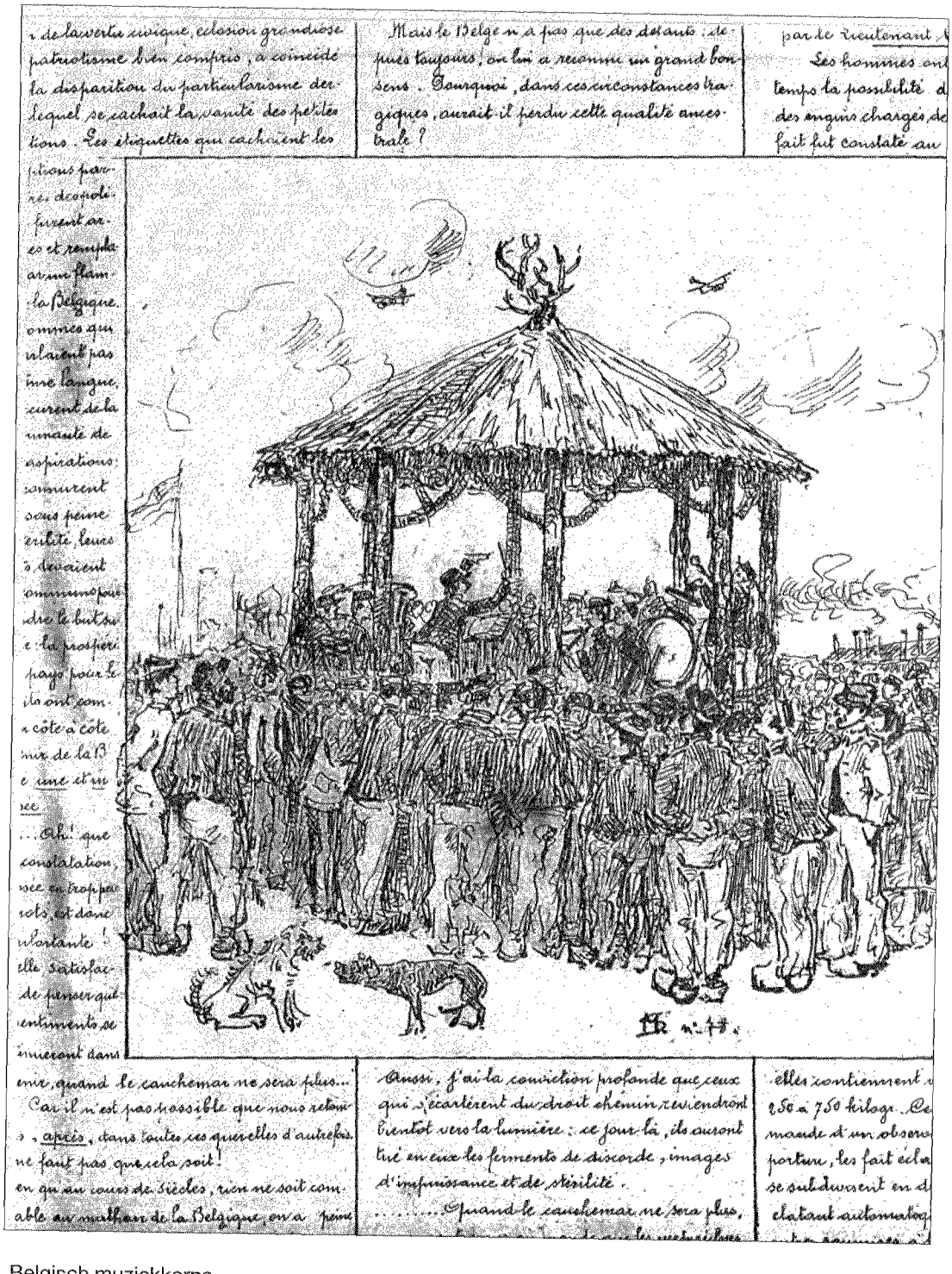

Belgisch muziekkorps.

anderszins, deels met hulp uit het bezette België, toch tot stand. Hierdoor liep de vluchtdrang terug. De Belgische officieren hadden op erewoord enige vrijheid van beweging. Zij die toch vluchtten werden gedegradeerd door hun eigen legerleiding en zo mogelijk teruggestuurd. Dit laatste gebeurde later met alle vluchters, erewoord of niet, waardoor ontvluchtingen sterk afnamen. Belgische officieren werden gesalarieerd als de Nederlandse en regelden zelf hun huisvesting. Zij die geen erewoord hadden gegeven werden vastgezet op Urk of in het fort Wierickerschans bij Boskoop.

DE BRITTEN

De Britse marinebrigade van 1.500 man, die in oktober 1914 in Zeeuws Vlaanderen over de grens was gekomen, kwam in Groningen terecht. De officieren hadden eerst hun erewoord gegeven maar vroegen het terug om bij de troep te worden vastgezet. Dit zou de bouw van kostbare woonruimte nodig maken dus de intrekking van het erewoord is niet meteen aanvaard. Allen konden steeds uit eigen land van het nodige worden voorzien. De mannen deden liever sport dan studie maar er is toch ook een commissie uit Engeland over geweest om marinetechnische examens af te nemen. Zeker honderd echtgenotes wisten in Nederland in de verpleging werk te vinden. Buiten het kamp werden muziek en cabaretuitvoeringen gegeven. Totdat de onbeperkte onderzeebootoorlog de scheepsruimte reduceerde konden de meeste Britten per jaar wel vier weken met verlof naar huis. Verlofgangers, die op zee door de Duitse marine werden aangehouden, werden krijgsgevangen gemaakt. Duitsland heeft eens geprotesteerd omdat geïnterneerden uit Nederland tijdens hun verlof in de Britse kustvaart werkten en er zelfs extra verlof voor kregen, maar dat is tegengesproken.

Op grond van een in Den Haag gesloten Brits-Duits verdrag zijn in 1917 door beide landen 7.000 krijgsgevangenen en 1.000 burgergeïnterneerden naar Nederland overgebracht. Hiertoe werd de onder Buitenlandse Zaken ressorterende Dienst voor de Geïnterneerde Krijgsgevangenen opgericht. De uitgewisselden werden in speciale kampen ondergebracht, alles voor rekening van hun regeringen. Voor allen gold een zekere bewegingsvrijheid. Om voor overbrenging naar Nederland in aanmerking te komen moesten betrokkenen al minstens anderhalf jaar gevangen zijn. Velen leden aan "Stacheldrahtkrankheit". Uit de nieuw aangekomen is een Schots militair muziekkorps gevormd, dat onder meer bij church parades in Den Haag optrad. In 1918 was er zelfs een Britse militaire politie om tucht buiten de kampen te bevorderen.

DE DUITSERS

De Duitsers van augustus 1914 kwamen in een kamp in Alkmaar, gevolgd door zeevarenden en vliegers die in de volgende jaren hier werden geïnterneerd. Ook kwamen er militairen bij, die door hun eigen autoriteiten als deserteurs werden aangemerkt en voor wie Duitsland geen interneringskosten wilde betalen. Gegevens over deze over land aangekomenen werden door Nederland voor nader onderzoek aan de Duitsers doorgegeven.

Gewapende Duitse militairen, die bij vergissing de grens waren overgekomen, kregen gelegenheid met hun wapens terug te gaan. Wensten zij dit toch niet te doen dan werden zij door de grenswacht verhoord. In de toen opgestelde rapporten staat te lezen om welke redenen zoal tot desertie was overgegaan: om frontdienst te ontlopen, wegens geweigerd verlof, uitblijven van promotie, ruzie, bestraffing dan wel omdat zij zich niet als Duitsers maar bijvoorbeeld als Polen, Elzassers of Russen beschouwden. In eerste instantie werden echte deserteurs niet vastgezet, zij hadden zich immers aan verdere deelneming aan de oorlog onttrokken. In de bestaande conventies over het oorlogsrecht was nergens sprake van deserteurs. In 1917 verzocht de Duitse gezant de Nederlandse regering om alle deserteurs uit Duitse legers terstond vast te zetten omdat zij anders in de handen zouden vallen van de in de grensstreken zo talrijk opererende agenten van de Entente. Daarop is niet ingegaan.

Toen echter de vele gedeserteerden in ons

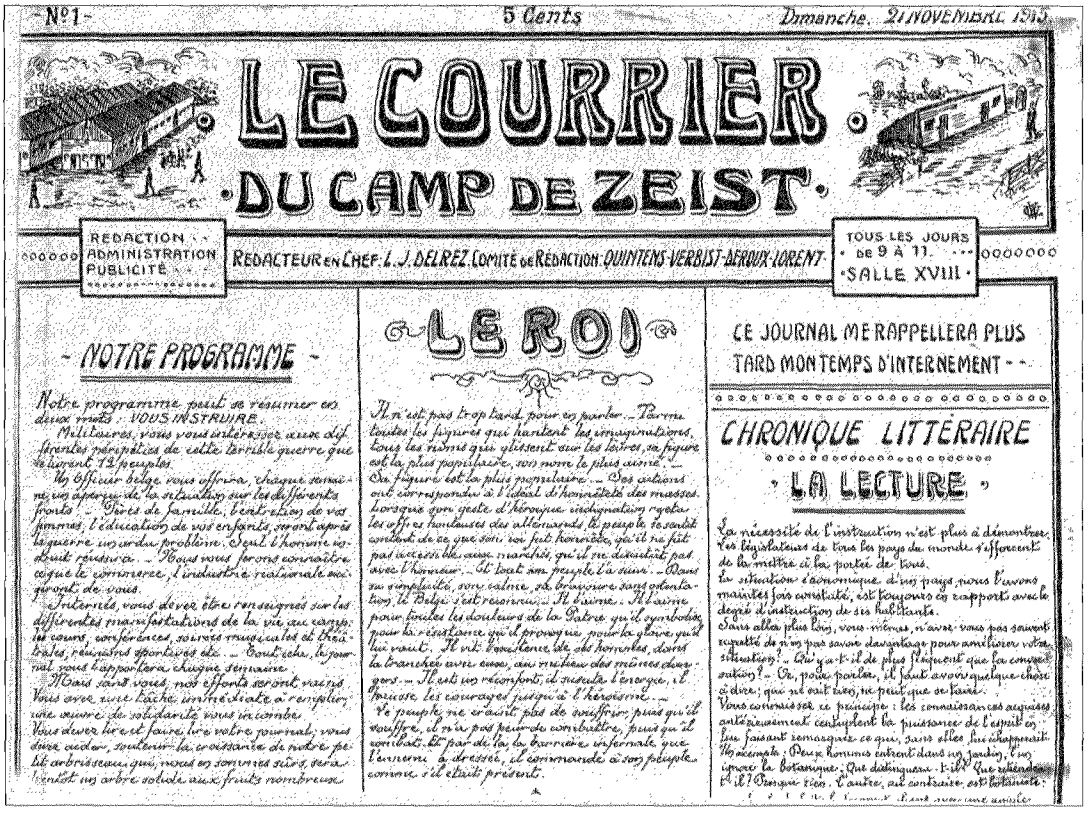

Kampkrant.

land, soms nog in uniform gekleed, in spionage en criminaliteit een broodwinning bleken te zoeken, was dit beleid niet langer vol te houden. In de provincie Limburg mochten zij al niet meer verblijven. Dan waren er de Elzassers, deze waren gedeserteerd om in het Franse leger dienst te kunnen nemen. Nederland kon hen niet laten gaan zonder met Duitsland moeilijkheden te krijgen.

In 1916 is in Bergen voor deserteurs een apart "depot buitenlanders" ingericht. Tot ongenoegen van de Nederlandse kampleiding toonde de burgerij een opvallend grote belangstelling voor de ingezetenen. In de Tweede Kamer verklaarde de minister van Oorlog dat geen deserteur aan Duitsland zou worden uitgeleverd, ook niet wegens andere door hen gepleegde strafbare feiten, omdat Duitsland niet wilde beloven hen niet ook voor desertie te zullen vervolgen. Als men bedenkt dat er in november 1918 niet minder dan 10.000 deserteurs in ons land waren wordt duidelijk welk een probleem zij vormden.

Begin 1919 liet de minister van Buitenlandse Zaken weten dat "bij de behandeling van Duitse deserteurs geen rekening meer hoeft te worden gehouden met de vraag of zij al dan niet deserteur waren aangezien voor deserteurs in Duitsland, wanneer ook de desertie hebbe plaatsgehad, geen lijfsgevaar meer bestaat. In verband daarmee bestaat bij mij geen bezwaar tegen uitzetting van Duitse deserteurs voorzover er nog hier te lande mochten vertoeven. Ten aanzien van de deserteurs uit de legers van de geallieerde staten acht ik verandering van het tot nog toe ingenomen standpunt vooralsnog niet gewenst, daar bedoelde mogendheden nog met de uiterste gestrengheid tegen deserteurs schijnen op te treden".

Zoals al gemeld zijn in 1917 enige duizenden

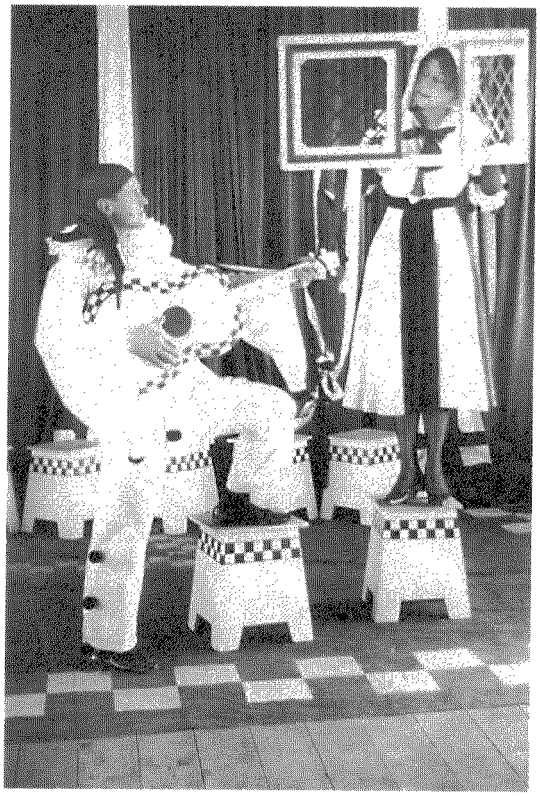

'The Timbertown Follies'. Cabaret v an de in Groningen geïnterneerde Britse Marinebrigade.
(Collectie Zijderveld)

Duitse en Britse krijgsgevangenen en geïnterneerden naar Nederland gekomen om er de rest van de oorlog te verblijven. Het bleek dat ook gezinsleden van Duitse geïnterneerde burgers uit Engeland naar Nederland waren gereisd. Dit was niet afgesproken en betrokkenen werden gesommeerd ons land te verlaten anders zou hun gezinshoofd in een strafkamp worden geplaatst. Geïnterneerde officieren met bewegingsvrijheid moesten toch wel aan bepaalde voorwaarden voldoen. Zo is eens een Duits officier, die zonder verlof Amsterdam had verlaten, in de Waterlinie aangetroffen. Hij kreeg daarop arrest.

ONTVLUCHTE KRIJGSGEVANGENEN

Nederland was op grond van internationale regelingen volkomen in zijn recht als het ontvluchte krijgsgevangenen van oorlogvoerende legers, die Nederland waren binnengekomen, liet gaan. Zij werden door hun eigen gezantschappen opgevangen en doorgezonden. De Duitse gezant had eens opdracht gekregen te protesteren, toen onze grenswacht Franse krijgsgevangenen had opgevangen, maar hij wist dat dit eigenlijk geen zin had. Nederland protesteerde toen Duitse grenswachten ontvluchte Australiërs van Nederlands gebied terughaalde; zonder resultaat. Een in Kerkrade op Nederlands gebied neergeschoten Rus werd ook teruggehaald. Na een Nederlands protest en behandeling in een Aken's ziekenhuis werd hij alsnog naar Nederland geleid. In Rotterdam was een depot voor gevluchte Russen, krijgsgevangenen en gewone burgers. Tot de Russische revolutie werden zij naar Engeland afgevoerd. Een deel van hen waren eigenlijk Polen.

VERLANGENS VAN DE OORLOGVOERENDEN

Tijdens de internering werden diverse verzoeken gericht tot onze autoriteiten. In 1916 vroegen de Britse en Belgische legaties officieel of de met de internering belaste Nederlandse officieren niet een betere salariëring konden ontvangen voor hun verantwoordelijke werk. Zij wensten ook zaken met betrekking tot de internering rechtstreeks met de daarmee belaste militaire te regelen met voorbijgaan van het ministerie van Buitenlandse Zaken. De Belgische gezant vroeg eens of ervoor kon worden gezorgd dat zijn militairen niet bij pro-Duitse bedrijven werden tewerkgesteld. De Duitse krijgsgevangenen in Wolfheze vroegen een Duitse vlag naast de Nederlandse te mogen plaatsen. België vroeg in 1918 om extra rantsoenen voor zijn militairen. Op geen dezer verzoeken is ingegaan.

DE AFLOOP

Het heeft tot 1936 geduurd voordat België de rekening van de internering geheel had voldaan. Duitsland maakte de zaak al in 1924 af door de kosten te compenseren tegen Duits wapentuig, schepen en vliegtuigen die tijdens de oorlog in Nederlandse handen waren gevallen. Nederland heeft nog meer kosten gemaakt voor buitenlandse militairen, die na de wapenstilstand door ons land zijn gekomen. Zo zijn er nog bij Joegoslavië kosten gedeclareerd voor transito van Servische krijgsgevangenen en bij China voor vandaar gerepatrieerde Duitsers.

1940

Bij het begin van de Tweede Wereldoorlog heeft Nederland meteen een Dienst der Interneering opgericht. Tot mei 1940 waren er maar twaalf Duitsers en vier Britten vastgezet, allen vliegtuigbemanningsleden. Op 10 mei zijn de laatsten meteen vrijgelaten, de Duitsers niet: deze zijn met 622 krijgsgevangenen naar Engeland afgevoerd. De Duitse legerleiding was hierover zo boos dat zij de nog aanwezige Nederlandse officieren, die voor dit transport verantwoordelijk waren geweest, in krijgsgevangenschap hebben afgevoerd, ook al hadden zij een loyaliteitsverklaring getekend.

PROF.DR. G. TEITLER

Onverwacht advies

De Koninklijke Marine en het Duitse oordeel over het belang van slagschip en onderzeeboot, 1915-1917

Tussen 1914 en 1918 bevond de oorlogvoering ter zee zich in een overgangsfase. Op wapentechniek, taktisch en strategisch gebied stond oud tegenover nieuw. Het viel niet mee hieruit voor de toekomst duidelijke lijnen te bepalen. Na afloop van de oorlog was van de twee hoofdrolspelers alleen de Britse marine in staat de zoektocht voort te zetten. De Duitse ging als verliezer een periode van zwakte en buitenlands toezicht tegemoet. Voor de overwinnaar duurde het tijdvak van afweging en evaluatie trouwens opmerkelijk kort. Vóór de oorlog had hij van zijn slagvloot en een daarmee te bevechten "Travalgar" wonderen verwacht. Intense spijt over het onbevredigend verloop van de slag bij Jutland (voor de Duitse marine "Skagerack", 31 mei-1 juni 1916) bracht hem ertoe aan deze middelen vast te houden. In de ogen van Britse marineofficieren bleef de slagvloot het maritieme hoofdwapen vormen. Aan dit middel de taak in een beslissende slag de heerschappij ter zee te bevechten en zo de voorwaarde te scheppen voor een suksesvolle voortzetting van de oorlog.

Tal van factoren hebben deze conclusie beïnvloed. De belangrijkste noem ik in het kort[1]. Ten eerste de overtuiging met slagvloot en beslissingsslagen het Britse wereldrijk te hebben gevestigd. Ten tweede het besef bij Jutland te hebben gefaald. Dit gegeven had bij politici en het publiek twijfel doen ontstaan over het nut van de slagvlootinvestering. Het had bovendien de marine in het nauw gebracht ten opzichte van het leger en de zojuist opgerichte "Royal Air Force". Onder deze omstandigheid kon er geen sprake zijn van het roer óm te gooien. Toegegeven, Jutland was een taktische misser geweest. Deze uitslag deed echter niets af aan het strategisch belang van de slagvloot en de zeeslag. Alle inspanning moest er juist op gericht zijn een volgende keer met de slagvloot beslissend te winnen.

De Britse marine had te lang en te veel in de slagvloot en Nelsons erfenis geïnvesteerd om deze zo maar op te geven. Op eigen en andermans twijfel reageerde zij met haar orthodoxie te belijden. Op de onderzeebootdreiging meende zij uiteindelijk een passend antwoord te hebben gevonden. Ook in het vliegtuig zag zij lange tijd niet meer dan een wapen van de tweede rang. Wat háár betrof draaide alles nog om de slagvloot van "super-Dreadnoughts". Al wat zij zich professioneel wenste, was de kans haar gelijk in een vervolg op "Jutland" te mogen bewijzen. De Duitse marine had ondertussen andere zorgen. Denken in termen van slagvloot en zeeslag was voorhaar volstrekt niet aan de orde. Alle ervaring, die zij op deze punten had vergaard, kon voorlopig geen toepassing vinden. De rapporten ter zake, door hoge marineofficieren opgesteld, bleven onbenut liggen.

Deze geschriften waren bruikbaar voor de geschiedbeschouwing over de oorlog, maar daarvoor toch niet in eerste aanleg geschreven. De conclusies uit die rapporten hadden het Duitse marinebeleid moeten sturen. Hiervan kon na de nederlaag en de daarop volgende ontwapening geen sprake zijn. Waarop die conclusies duidden, bleef dan ook verborgen. Geschreven voor en beheerd door de Duitse zeemacht, hadden slechts

Duitse marineofficieren toegang tot de betreffende stukken. Anders immers dan in 1945 het geval zou zijn, had de nederlaag in 1918 niet tot een volledige en afgedwongen opening van zaken geleid. Toch was die verborgenheid niet absoluut. Hoeveel uitzonderingen erop voorkwamen, is onbekend. Zeker is, dat de Koninklijke Marine de betrokken rapporten al snel onder ogen kreeg. Vanzelfsprekend nam zij er met belangstelling kennis van. Ten eerste omdat de marineleiding het unieke karakter van de informatie besefte. Ten tweede omdat de Koninklijke Marine juist toen een knoop moest doorhakken ter zake van een nieuwe vlootsamenstelling en daarmee verbonden maritieme strategie.

Twee alternatieven lagen ter tafel: een artillerievloot van slagschepen en een torpedovloot met onderzeeboten als kern[2]. Het debat hierover spookte al vijftien jaar door de marine. In 1912 leek het pleit ten gunste van de slagschepen beslecht. In dat jaar besloot de regering een achttal "Dreadnoughts" aan te schaffen. De parlementaire behandeling van dit voorstel moest nog beginnen, toen de Wereldoorlog uitbrak en dringender zaken op de agenda belandden. Een tweede factor, die vertragend werkte, was de oorlogvoering zelf. Het leek verstandig enige ervaring hieromtrent af te wachten. Hoe wijs deze overweging was, bleek toen de slagvloten van de strijdende partijen niet tot opvallende verrichtingen kwamen. Het onderzeebootwapen daarentegen leek zijn beloftes eindelijk waar te maken.

Het gevolg van deze ontwikkeling was wèl, dat de artillerie-torpedotegenstelling opnieuw de kop opstak. Verder dan het plan twee kruisers te bouwen, ging de Koninklijke Marine dan ook niet. Een definitieve beslissing over het zwaartepunt van de vloot moest blijven rusten. Naar welke zijde deze keus ook uitviel, kruisers waren altijd welkom. Op een bestand aan zowel slagschepen als onderzeeboten vormde dit type een onmisbare aanvulling. Naast de uitwerking van dit aanbouwplan, kon de marineleiding voorlopig niet méér doen dan informatie verzamelen over de oorlogvoering ter zee. De rapporten inzake de Duitse krijgservaring kwamen dan ook als een geschenk uit de hemel. Zij boden, met een schat aan bijzonderheden, inzicht uit de eerste hand. Daarbij kwam, dat de Duitse marine voor haar Nederlandse zuster op dat moment als informatiebron belangrijker was dan de Britse.

Ten eerste konden Duitse marineofficieren een evenwichtiger oordeel over de waarde van verschillende wapensystemen vellen. Hun Britse collega's kwamen immers op het voor Nederland zo belangrijke punt van de onderzeebootinzet ervaring tekort. Engeland had zich vooral op de onderzeebootbestrijding moeten richten. Vanzelfsprekend stelde de Koninklijke Marine ook hierin belang. Wat haar toch vooral boeide was de offensieve inzet van dat wapen. Hierover had Duitsland meer te melden dan Engeland, waarbij Nederland overigens vooral belangstelde in het gebruik van onderzeeboten tegen oorlogsschepen. Per slot vormden in het voor de Koninklijke Marine meest relevante scenario de Japanse slagvloot en Japanse troepentransporten het aangewezen doelwit.

Meer evenwichtigheid dus aan Duitse zijde. Daarbij kwam, dat ook Duitslands strategische positie voor Nederland de meeste aanknopingspunten bood. Tegenover Engeland nam Duitsland in maritiem opzicht een ondergeschikte plaats in. Engeland was dominant en dit gegeven dwong te tegenstander in de kwaliteit van zijn materieel en geoefendheid van zijn personeel compensatie te zoeken. Daarnaast noopte de bestaande krachtsverhouding Duitsland met nieuwe wapens en inzetmogelijkheden te experimenteren. Nederland kon hieruit inspiratie putten. Tegenover de Japanse overmacht (aan slagschepen), was het duidelijk dat het zich aan Duitsland en niet aan Engeland moest spiegelen. Politieke voorkeuren deden niet ter zake. Om technische, taktische en strategische redenen, deed Nederland er goed aan zich grondig te vergewissen van de krijgservaringen van de duitse marine.

DE RAPPORTEN

Eind september 1919 liet de Nederlandse marineattaché in Berlijn, kapitein-luitenant-ter-zee L.J.J. Beijnen, de chef van de marinestaf weten de hand te hebben gelegd op belangrijke Duitse marinerapporten. De oogst betrof een reeks geschriften van commandanten en eerste officieren, die opdracht hadden gekregen hun oorlogservaringen op papier te stellen. "Deze rapporten", berichtte Beijnen, "zijn *zeer geheim* en krijg ik om te bestudeeren onder de voorwaarde dat er nooit iets van bekend wordt hoe ik deze gekregen heb en deze in *geen geval* mag mededeelen aan personen, die Engelsch gezind zijn. Dit zijn dikke boekdeelen, welke niet al te lang afwezig mogen en kunnen zijn van de admiraliteit en die daarom zoo vlug mogelijk moeten worden overgetypt". De attaché schatte dat een ervaren kracht, die zes uur per dag werkte, hiermee een maand bezig zou zijn. Hij hoopte de hiermee gemoeide kosten vergoed te zullen krijgen[3].

De genoemde Duitse marineofficieren vertegenwoordigden te zamen alle onderdelen van hun organisatie: lichte en zware schepen, torpedo- en artillerievaartuigen, kustwachteenheden en delen van de slagvloot, "Marine-Infanterie" en de bewaking van netversperringen, mijnenvegers en de "Marine-Luft-Abteilung", eenheden uit de Noord- en de Oostzee[4]. De rapporten waren bovendien uitermate gedetailleerd. Als voorbeeld mag dat van de eerste officier van de slagkruiser "S.M.S. Seydlitz", Korvettenkapitän von Alvensleben, gelden: "über die Trefferbeschädigungen und allgemeine Erfahrungen aus der Slacht vor dem Skagerack 31. Mai/1. Juni 1916". In vier en vijftig bladzijden ging de schrijver niet alleen op deze onderwerpen in. Hij deed de lezer bovendien tal van verbeteringsvoorstellen aan de hand: inzake pantsering, vuurleiding, waarneming, brandbestrijding, bouwtechniek, lokatie van verbandplaatsen en vele andere onderwerpen.

De opzet van de rapporten was als volgt. De opsteller gaf zijn ervaringen weer en liet deze door allerlei raadgevingen volgen. Zijn directe meerdere gaf vervolgens commentaar op die adviezen en tekende bij elk zijn goed- of afkeuring aan. Aan de strekking van de raadgevingen waren trouwens geen grenzen gesteld. Zo liet de commandant van "S.M.S. Kaiser", Kapitän zur See Freiherr von Keyserlingk, zijn licht schijnen op de wenselijkheid zowel van Duitslands deelname aan komende volkenrechtsconferenties, als van huwelijken van Duitse marineofficieren met buitenlandse vrouwen. Van beide zaken toonde hij zich een verklaard tegenstander. Zijn rechtstreekse meerdere, Konteradmiral von Mauve, wees het eerste af als schadelijk voor Duitslands belangen. Bij het tweede tekende hij aan "Dem Vorschlag wird zugestimmt".

Zijn dit soort aantekeningen al van belang voor beoefenaren van mentaliteitsgeschiedenis, het is aannemelijk dat de interesse van de Koninklijke Marine pas in tweede aanleg hiernaar uitging. Zij stond in 1919 per slot voor de opgaaf een nieuwe vlootsamenstelling te bepalen. Enerzijds nam de kans op een vloot met als kern de onderzeeboot toe. Anderzijds konden marineofficieren maar moeilijk afstand nemen van het huns inziens ideale slagschepenplan uit 1912. Het zal dan ook vooral op de verhouding tussen slagvloot en onderzeeboot zijn geweest, dat zij hun aandacht richtten.

In de tweede plaats zullen zij nieuwsgierig zijn geweest te vernemen hoe Duitse collega's zich de verdediging dachten van ver van het moederland gelegen koloniën. Gelukkig stelden de door Beijnen opgestuurde rapporten hen op deze punten niet teleur. Vooral het eerste onderwerp liep als een rode draad door de rapporten. Daarnaast was opvallend hoeveel aandacht de rapporten besteedden aan de ideale samenstelling van de slagvloot. Op dit punt was de verhouding tussen slagschepen en slagkrusiers in het geding, afgemeten aan de bijzondere geopolitieke noden van Duitsland. Voor de Koninklijke Marine was die verhouding op dat moment een luxeprobleem. Weinig kon zij vermoeden, dat zij twintig jaar later wel degelijk voor die keuze zou komen te staan.

Voor zover mij bekend zijn de rapporten nog niet eerder onder de aandacht van een Nederlands publiek gebracht. Waarschijnlijk is zelfs, dat historici hier hun aanwezigheid nog niet eerder hebben opgemerkt. Het mag dan ook duidelijk zijn, dat het onderstaande geen recht doet aan de rijkdom van het bronnenmateriaal. Bovendien is het ondoenlijk, zelfs met aandacht voor slechts een enkel onderwerp, alle relevante commentaren te verwerken. Ruimtegebrek dwingt tot een keuze, waarbij er wèl voor gezorgd is de hoofdijnen van het Duitse marinedenken voor het voetlicht te plaatsen[5]. Opmerkelijk is dan allereerst de eensgezindheid ten aanzien van de waarde van de onderzeeboot. Over het algemeen waren Duitse marineofficieren niet genegen dit wapen een beslissende betekenis toe te kennen. Van belang is overigens aan te stippen, dat de rapporten dateren van vóór de aanvang van de tweede (en meest langdurige) periode van onbeperkte onderzeebootoorlog.

Toch lijkt de conclusie gerechtvaardigd, dat een later tijdstip van schrijven dit oordeel niet zou hebben aangetast. Daarvoor legden de opstellers van de rapporten te veel nadruk op het belang van de slagvloot als factor, die de bewegingsvrijheid van de onderzeeboot bepaalde. Alleen de dreiging van de Duitse slagvloot belette de vijand al zijn maritieme middelen bij de onderzeebootbestrijding in te zetten. Viel dit scherm weg, dan kon de onderzeeboot niet lang overleven. Daarbij kwam nog, dat het aantal afweersystemen tegen dit wapen toenam. Bezorgd wezen de rapporten wat dat betreft vooral op de groeiende betekenis van het vliegtuig. Slagvloot en onderzeeboot vulden elkaar dus aan. Beide waren nodig om de tegenstander onder druk te zetten. Dit verband gold trouwens ook op taktisch terrein. De eigen slagvloot kon de onderzeeboot als verkenner niet ontberen. Omgekeerd was dit wapen bij uitstek geschikt onrust te zaaien in de vijandelijke slagvlootformatie. Om zich van beide taken te kwijten, moest de onderzeeboot *overigens* wèl een hogere onderwatersnelheid zien te halen.

Onderzeeboten hielden de slagvloot van de vijand op afstand. Zij voorkwamen op deze wijze, dat de schepen van de eigen slagvloot zich steeds zwaarder moesten pantseren en daardoor snelheid verloren. Taktisch gezien vormden de onderzeeboot en slagvloot één geheel, een stelsel van verboden wapens. "Die Taktik der Landkriegsführung, Zusammenwirkung gemischter Waffen, würde sich dann, sinngemäss auf die Seekriegsführung übertragen", luidde dan ook een stelling. Een grote mogendheid als Duitsland moest kortom over een harmonische vloot beschikken. Slechts kleinere landen zouden het ter zee eventueel bij vliegtuigen, torpedo- en onderzeeboten kunnen laten. De kleine kruiser - altijd nog met twaalf tot veertien centimeter geschut gedacht - kon voor een dergelijke vloot de bekroning en afronding vormen. In een harmonische vloot vormde dit type de schakel tussen het zware en licht materieel.
Met deze schets van een marine voor kleinere mogendheden kwamen de rapporten dicht bij de koers, die de Koninklijke Marine de komende twintig jaar zou moeten varen. Voor Duitsland zelf wees de schets de weg naar de maritieme verdediging van zijn overzees bezit. De gedachte aan een nederlaag en het verlies van dat bezit kwam bij de opstellers van de rapporten niet op. Wel klonk de opvatting door, dat Duitsland naar een geografische concentratie van zijn koloniën moest streven. Te veel, en vooral te veel gespreid overzees gebied vormde eer een last dan een lust.[6] Opmerkelijk is ondertussen, dat vanuit de Duitse marine toch ook een stem klonk, die Nederland wilde áfhouden van een vloot van klein materieel. De Duitse marine-attaché in Den Haag, E. von Müller, sloot zich tegenover de chef van de Marinestaf om te beginnen aan bij het standpunt dat de onderzeeboot allerminst een wapen van de toekomst vormde. Toegegeven, tegen Engeland kwam de onderzeeboot goed tot zijn recht. Maar die tegenstander was dan ook wel bijzonder kwetsbaar voor dit wapen. Tegenover andere landen zou het wel eens tot minder opzienbarende verrichtingen kunnen komen.

Bovendien, waarschuwde Von Müller, moest de Koninklijke Marine bedenken "U-boote allein als Verteidigung Niederl. Indiens würden von einem starken Gegner in kurzer Zeit in ihren Häfen aufgeschlossen und bewacht sein. Die Anwesenheit einer Division grosser Schiffe dagegen zwingt ihn seine Kräfte naher zusammen ze halten; dies giebt den U-boot bessere Angriffsaussichten und beraubt den Gegner der Möglochkeit, an mehreren Orten gleichzeitig zur Einschliessung der U-boote, Zerstörung ihrer Häfen, usw - überlegen auf zu treten. Erst dadurch können die U-boote sich bestätigen. Man kann ja unmöglich einige Hundert U-bootstützpunkte haben, sondern muss sich auf einige wenige günstige gelegene und beschaffene und befestigte beschränken"[7].

Deze mededeling was rechtstreeks aan het adres van de Koninklijke Marine gericht. Een andere waarschuwing bereikte haar via Beijnens rapporten. Duitsland, maar als de Koninklijke Marine zich voortaan in hoofdzaak op onderzeeboten richtte, ook Nederland, diende na de oorlog te waken voor Britse pogingen dat wapen volkenrechtelijk te verbieden. Het eilandrijk had van de onderzeeboot danig te lijden. Het slaagde er voorlopig ook niet in een werkelijk afdoend afweermiddel te ontwerpen. Wat lag dan meer voor de hand dan dat Engeland op humanitaire gronden een algemeen verbod zou bepleiten? Wat de Engelsen bij de oorlogvoering niet lukte, zouden zij dan langs de omweg van het volkenrecht bereiken. Zij konden "durch Knebelung dieser Waffe bei Einfügung in die Grundsätze des Völkerrechts die egene Rückständigkeit auf Kosten unserer Überlegenheit werden ausgleichen suchen". Duitsland zou bij de verijdeling van deze poging steun kunnen gebruiken, óók van de zijde van Nederland. Kleinere landen in het algemeen hadden er trouwens belang bij een zo goedkoop en geducht wapen als de onderzeeboot niet door een verbod te laten treffen. Dat Engeland in de jaren twintig hiernaar inderdaad actief zou streven, toont dat de Duitse marine de reflexen van haar tegenstander goed had leren kennen. Evenzeer bleek juist, dat de Koninklijke Marine zich op het "Duitse" standpunt zou stellen en het Britse verbodsstreven zou bestrijden.[8]

Een tweede hoofdthema uit de rapporten vormde de verhouding binnen de slagvloot tussen slagschepen en slagkruisers. De meningen van de schrijvers bleken op dit punt verdeeld. Een minderheid was van oordeel dat het zwaartepunt bij het slagschip moest blijven liggen. Een meerderheid vond, dat het de hoogste tijd was die verhouding drastisch ten gunste van de slagkruiser bij te stellen. Het minderheidsargument hield in, dat de huidige kern van de vloot gebouwd was voor "die Massenschlacht". Het vermogen van individuele schepen hoge snelheden te halen, kwam hierbij - behalve voor enkele beperkte opdrachten - toch niet tot zijn recht. Die opdrachten hielden allereerst verkenning in, maar die taak zouden boordvliegtuigen binnenkort voor hun rekening kunnen nemen. In de tweede plaats waren hoge snelheden nodig om verrassingsaanvallen uit te voeren en een aarzelende of vluchtende tegenstander tot het gevecht te dwingen[9].

Dit waren belangrijke opdrachten, maar een beperkt aantal slagkruisers in het bestand van de slagvloot was hiervoor voldoende. Een nadeel van dit type was voorts dat het, om met voldoende brandstof zijn hoge snelheid te halen, aan een bedenkelijke groei onderhevig was. De bestaande sluis- en werfcapaciteit in Duitsland zou wel eens grenzen aan die groei kunnen stellen. De meerderheid liet zich echter niet van deze nadelen overtuigen. Uit haar hoek klonken zelfs stemmen de slagvloot uitsluitend uit slagkruisers te doen bestaan. Het belangrijkste argument hiervoor was meer strategisch dan taktisch van aard. Een slagvloot paste bij een wereldmacht en kwam pas op de oceanen ten volle tot haar recht. Engeland vormde al zo'n macht en kon daarom bij de opbouw van zijn slagvloot vooral op vuurkracht en pantsering letten. Voor Duitsland lag de zaak anders.

Het Duitse rijk was voorlopig van de oceanen afgesneden. Wilde zijn slagvloot zich daar ontplooien, dan moest zij eerst zien uit te

breken uit de Noordzee. Haar gemiddelde snelheid vormde daarbij een bepalende factor en het was zaak die zo hoog mogelijk op te voeren. Deze gedachtengang mondde uit in een homogeen bestand aan slagkruisers in de slagvloot. Die behoeftestelling verdween pas als aan één van twee voorwaarden was voldaan. Ófwel een beslissende overwinning op de Britse slagvloot, ófwel de verovering van bases, van waaruit de Duitse marine de Engelse afgrendelingspositie kon omtrekken. De verwezenlijking van geen van beide voorwaarden lag in het verschiet. Voor de Duitse marine betekende dit vooruitzicht, dat zij zich op een derde oplossing moest richten: een slagvloot, snel genoeg om aan de Britse cipier te ontkomen.[10]

Er waren trouwens aanwijzingen, dat ook mogendheden met een gunstiger geopolitieke ligging dan Duitsland - als Japan en de Verenigde Staten - de voorkeur aan slagkruisers gaven. Als deze ontwikkeling dóórzette, moest Duitsland extra eenheden van dit type verwerven om de handelsoorlog in verre streken te kunnen voeren. Met Japan was het al in oorlog en de verhouding tot Amerika was gespannen. In hun invloedsfeer jacht maken op handelsschepen met lichter materieel dan slagkruisers, was onbegonnen werk. De ondergang van het Duitse Oostaziatisch eskader onder Graf Spee, op zijn thuisreis door Britse slagkruisers bij de Falklands vernietigd, had trouwens als eerder tot deze conclusie moeten leiden.

AFRONDING

Om tal van redenen, maar hoofdzakelijk uit geldgebrek, moest de Koninklijke Marine na 1918 de onderzeeboot als hoofdwapen aanvaarden.[11] Toch lijkt de constatering juist, dat haar officieren in meerderheid de gedachte aan een slagvloot bleven toegedaan. Tekenend is bovendien, dat in het huidige bedrijf iedere herinnering aan de onderzeeboot als kern in het geheel van verbonden wapens, is vervluchtigd. Uit de hierboven behandelde rapporten blijkt, dat Duitse marineofficieren na enkele jaren oorlogvoeren, de slagvloot nog steeds als hoofdwapen beschouwden. Voor de Koninklijke Marine gold iets soortgelijks. De Duitse rapporten zullen zeker ertoe hebben bijgedragen hier het verlagen naar zwaar materieel levend te houden. Per slot waren zij afkomstig van een marine, die op dat moment als geen ander bevoegd was de waarde van verschillende scheepstypen tegen elkaar af te wegen.

Op geen enkele wijze hebben de Duitse rapporten op de voorkeur van de Koninklijke Marine rechtstreeks invloed uitgeoefend. Maar weinigen in deze organisatie zullen trouwens van hun bestaan hebben afgeweten. Enige indirecte beïnvloeding sluit ik echter niet uit. De keuze voor de onderzeeboot als hoofdwapen was indertijd tamelijk controversieel en voor een belangrijk deel uit geldnood geboren. De spijt over deze, min of meer opgelegde keuze zal door kennisname aan de Duitse marinerapporten bepaald niet zijn verminderd. Het tegendeel ligt eerder voor de hand. In 1912 had de Koninklijke Marine zich eensgezind opgesteld achter een slagschepenplan, dat trouwens in haar midden was ontwikkeld. De herinnering aan dit plan èn aan die eensgezindheid bleek later nauwelijks aan slijtage onderhevig. Een professioneel afgewogen oordeel als dat van de Duitse collega's kan op dit proces een extra rem hebben gezet.

De lezerskring van de rapporten is vermoedelijk klein geweest. Toch kunnen zij wel degelijk een bijdrage hebben geleverd - tegen de verdrukking van de feitelijke aanbouw in - en het behoud van een zwaar-materieel mentaliteit in de Koninkliijke Marine. Opmerkelijk is in elk geval de vanzelfsprekendheid geweest waarmede zij op het eind van de jaren dertig, toen weer meer geld beschikbaar kwam, omschakelde naar slagschepen en vervolgens slagkruisers. Bij dit laatste type sloot trouwens een scenario aan, waarin strijd op de voor de Japanse economie zo belangrijke aanvoerlijnen centraal stond[12]. Deze inzetmogelijkheid was ook in de Duitse rapporten uitdrukkelijk aan de slagkruisers toegewezen. Het model van de te bouwen slagkruisers was bovendien Duits en geënt op de zusterschepen "Scharnhorst" en "Gneisenau".

Noten:

1. A.J. Marder, *From the Dardanelles to Oran. Studies of the Royal Navy in War and Peace 1915-1940* (London, 1974) hoofdstuk 2, "The Influence of History on Sea Power: the Royal Navy and the Lessons of 1914-1918" en J.A. English, "The Trafalgar Syndrome: Jutland and the Indecisiveness of Modern War". *Naval War College Review*, 32 (1979) 3, 60-77.
2. G. Teitler, *Anatomie van de Indische Defensie. Scenario's, Plannen, Beleid, 1892-1920* (Leiden, 1988) in het bijzonder de hoofdstukken 6, 7, 8 en 10.
3. Beijnen aan de chef van de Marinestaf, 27 september 1919, 392 Zeer Geheim. Algemeen Rijksarchief (ARA), Archief Marinestaf 1886-1942 (AMS) nr. 132. Wie aan Duitse zijde Beijnen de rapporten precies in handen heeft gespeeld blijft overigens onvermeld.
4. Afzonderlijke verwijzingen naar de rapporten blijven achterwege. Alle stukken bevinden zich in ARA, AMS 132.
5. Zie hierbij de vorige aantekening.
6. In Frankrijk klonk, zonder veel bijval, een vergelijkbaar geluid van de zijde van de jeugdige marineofficier R. Castex, de latere schrijver van vele standaardwerken op het gebied van de maritieme strategie. Zie hiervoor Hervé Coutau- Bégarie, *Castex. Le Stratege Inconnu* (Paris, 1985) hoofdstuk 8, "Le Débat Colonial".
   Ook binnen de Duitse marine sloeg het denkbeeld van koloniale concentratie trouwens niet aan. Zie hierbij A. Harding Ganz, "Colonial Policy and the Imperial German Navy". *Militärgeschichtliche Mitteilungen* (1977), 1, 35-53 en G. Schreiber, "Zur Kontinuität des Gross- und Weltmachtstreben der deutsche Marineführung". *Militärgeschichtliche Mitteilungen* (1979) 2, 101-172.
7. Von Müller aan de chef van de Marinestaf, 25 januari 1917. B. No 3619. ARA, AMS 127.
8. G. Teitler, "Belangstellend, Belanghebbend, Betrokken. Nederland en de Wapenbeheersing ter Zee, 1921-1938". *Marineblad* 100 (1990) 3, 90-100 en 100 (1990) 4, 137-145.
9. Hierbij is goed te beseffen, dat de Duitse slagkruisers bouwtechnisch goed voldeden. Dit in tegenstelling tot de Britse. Zie hierbij J.T. Sumida, "British Capital Ship Design and Fire Control in the 'Dreadnought' Era: Sir John Fisher, Arthur Hungerford Pollen, and the Battle Cruiser". *Journal of Modern History*, 51 (1979) 2, 205-230.
10. Het omtrekkingsdenkbeeld kwam later in de Duitse marine nog uitgebreid aan bod. Zie hierbij W. Wegener, *Die Seestrategie des Weltkrieges* (Berlin, 1929) en C.-A. Gemzell, *Raeder, Hitler und Skandinavien. Der Kampf für einen maritiemen Operationsplan* (Lund, 1965) en G. Bidlingmaier, "Die strategischen und operativen Überlegungen der Marine 1932-1942". *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 13 (1963) 312-331.
11. G. Teitler, "Het KNIL en de Vlootwetten. Toedracht en Uitwerking van de Defensiegrondslagen van 1927". *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf*, 4 (1981) 9-79.
12. G. Teitler, *De Strijd om de Slagkruisers 1938-1940* (Dieren, 1984) in het bijzonder blz. 16-17 en 66-67.

Voorwoord

In het artikel "de ineenstorting van het Duitse Rijk in 1918" wordt door de auteur op grond van nieuwe informatie en bronnen, nader ingegaan op de sinds jaren levende overtuiging dat Duitsland aan het eind van de Eerste Wereldoorlog op het slagveld militair werd verslagen en op grond daarvan om een wapenstilstand verzocht, alsmede op de overtuiging dat de "Dolkstoot-legende" op onjuiste en valse informatie berust, door het Duitse Opperbevel de wereld ingezonden om de schuld voor het eigen falen op het Duitse volk af te wenden.

Voor wat het eerste punt betreft, komt de auteur tot een verrassende en geheel nieuwe conclusie en toont hij op overtuigende wijze aan dat Duitsland, ondanks alle problemen, nog zeer wel tot het voeren van een oorlogverlengende strijd in staat was en dat dit ook door de geallieerde opperbevelhebbers is erkend. De auteur toont verder aan dat de "dolkstoot-legende" de facto geen legende is maar dat de revolutie in Duitsland wel degelijk een definitieve invloed heeft uitgeoefend op de beslissing van de nieuwe Duitse Rijkskanselier, prins Max, om niet meer te voldoen aan het verzoek van het Opperbevel om de strijd nog voort te zetten.
Wel geeft de auteur daarbij aan dat de uiteindelijke oorzaak van het staken van de strijd van Duitse zijde, gelegen heeft in het feit dat het Opperbevel in september plotseling met de eis van een wapenstilstand kwam nadat tot zeer kort daarvoor steeds de indruk werd gewekt dat de strijd aan het front voor Duitsland gunstig verliep terwijl dit in werkelijkheid niet zo was.
De nieuwe inzichten welke de auteur in dit artikel voor het voetlicht brengt werden eerder reeds in een lezing voor de leden van "Mars et Historia" publiek gemaakt.

DRS. J.H.J. ANDRIESSEN

De Duitse ineenstorting in 1918.

Het was begin 1918 en de oorlog stokte op alle fronten m.u.v het "Oostfront" waar de Russische revolutie een eind aan de vijandelijkheden tussen Rusland en Duitsland had gemaakt en beide landen onderhandelden over een vredesverdrag.
In het Westen waren de geallieerden aan het eind van hun krachten en vermeden elke grote slag, wachtende op het moment dat de Amerikanen , die inmiddels aan de oorlog waren gaan deelnemen, op voldoende sterkte zouden zijn om de strijd een positieve wending te doen geven. De oorlog zou, zo verwachtte men, zeker nog tot diep in 1919 voortduren en de situatie was nog steeds niet in het voordeel van de geallieerden beslist. Van Duitse zijde waren er inmiddels al enige malen pogingen gedaan om met de geallieerden aan tafel te gaan zitten, maar zonder resultaat. Ook de Paus deed een bemiddelingspoging, welke echter op niets uitliep [1]. In december 1917 deed ook de Amerikaanse president Wilson een bemiddelingspoging, welke echter m.n door de geallieerden met kracht werd afgewezen[2].
Het was duidelijk, Duitsland behoefde niet op welwillendheid van de geallieerden te rekenen en dat was ook te begrijpen.Het

Amerikaanse besluit om aan hun zijde aan de oorlog te gaan deelnemen zou spoedig de situatie te hunner gunste veranderen en dat was dan niet het juiste moment om over vrede te gaan praten. Het Duitse opperbevel begreep dat ook en het besloot dan ook om nog eenmaal alles op alles te zetten en door een beslissende slag, nog voordat de Amerikanen "en masse"aan de strijd zouden gaan deelnemen, de kans te doen keren en daardoor het sluiten van een voor Duitsland voordelige vrede, mogelijk te maken. Het was dan ook in grote lijnen deze gedachte, die ten grondslag lag aan het grote "maart-offensief" van 1918. Een offensief dat, naar wij inmiddels weten,na een zeer succesvolle start op 8 augustus op een catastrofe uitliep.

Er is vanuit militair-geschiedkundig oogpunt veel kritiek geweest op het Duitse Opperbevel toen het besloot deze laatste poging te wagen. Men heeft het verweten dat het tegen beter weten in, duizenden de dood instuurde in een offensief dat op niets moest uitlopen. Het was mede om die reden dat op 9 augustus 1919, dus na afloop van de oorlog, de nieuwe Duitse regering een onderzoekcommissie instelde, welke tot taak kreeg de redenen van de Duitse ineenstorting te onderzoeken. De Commissie kreeg zeer brede bevoegdheden en werd in vier sub-commissies gesplitst. De vierde sub-commissie richtte zich daarbij op de oorzaken van de militaire ineenstorting[3] en kwam uiteindelijk met de volgende conclusies: Het Duitse opperbevel had vanuit militair opzicht op goede gronden tot een laatste offensief besloten en men baseerde zich daarbij op de volgende punten[4]:

1: Allereerst was duidelijk geworden dat de geallieerden negatief reageerden op vredesinitiatieven, waardoor de kans op een voor Duitsland eervolle vrede, onwaarschijnlijk leek.
2: Men rekende met de komst van Amerikaanse versterkingen in de zomer van 1918, waardoor de balans zeker in het voordeel van de geallieerden zou doorslaan.
3: Het vervangen van de Duitse verliezen door verse troepen werd steeds problematischer.
4: De invloed van de Russische revolutie op de Duitse soldaten en de Duitse bevolking werd meer en meer voelbaar maar was nog wel onder controle.
5: Er stonden nog steeds meer Duitse- dan geallieerde troepen aan het Westfront.
6: Men dacht dit troepenaantal na afsluiting van de vredesonderhandelingen met Rusland, aanzienlijk te kunnen uitbreiden met vrijkomende soldaten van het Oostfront.
7: De wapenproductie in Duitsland functioneerde nog steeds goed.
8: De voor het Maart-offensief geselecteerde troepen waren uitstekend getraind en het moreel was nog steeds goed.

Redenen derhalve welke vanuit militair oogpunt, hout sneden. De beslissing om tot een offensief over te gaan werd voorts noodzakelijk geacht omdat gebleken was dat Duitslands kracht snel afnam. De Britse blokkade kreeg steeds meer invloed op de voedselvoorziening en de gehele economie stokte. Ernstiger achtte het Opperbevel het dat de aanvoer van verse troepen uit het Vaderland nagenoeg tot stilstand was gekomen. Er waren gewoonweg niet meer genoeg mannen in Duitsland om op korte termijn aan de behoefte te voldoen en de verliezen aan te vullen en men vreesde dat deze situatie alleen maar zou verslechteren. Voor het Opperbevel was er tenslotte nog een andere reden. Men vreesde voor een ingreep door de Politiek. In Duitsland gingen n.l steeds meer stemmen op om de oorlog te beëindigen dmv vredesonderhandelingen op basis van gelijkwaardigheid. Het Opperbevel was daar echter fel tegen. Nog steeds achtte men het mogelijk de oorlog militair te winnen en een vrede te sluiten op eigen, op zijn minst gunstige voorwaarden.De Duitse politici boden echter steeds meer tegenstand tegen de militaire plannen en de verhouding met het opperbevel verslechterde snel.
Het volgende moge als voorbeeld dienen:Na het vertrek van Kanselier Von Bethman Hollweg, die werd opgevolgd door de veel zwakkere Hertling, verkregen Hindenburg en

Ludendorff.

Ludendorff een duidelijk overwicht en zij oefenden een steeds grotere druk uit op de Keizer. Ze dreigden voorts regelmatig met het indienen van hun ontslag indien ze hun zin niet kregen. De militaire situatie was daarbij dan ook nog in hun voordeel, immers de situatie in het Oosten, waar Rusland verslagen was, zou - zo rekende men- miljoenen soldaten vrijmaken tbv het Westfront. Duitsland had voorts nog steeds geen duimbreed bezet gebied aan de geallieerden behoeven af te staan en ook de geallieerden waren uitgeput en niet meer in staat nog verandering in de situatie te brengen.[5] De invloed van de inmiddels aan het front verschenen Amerikanen was nog nauwelijks merkbaar en Duitse onderzeeboten brachten geallieerd schip na schip tot zinken. Militair had Duitsland in het voorjaar van 1918 de facto het zenith van haar kracht bereikt.[6]

Het Duitse thuisfront begon zich echter steeds meer tegen voortzetting van de oorlog te verzetten en dat was een belangrijke politieke factor. Om dit tegen te gaan voerde het Opperbevel de druk op de politici steeds verder op.

Enkele voorbeelden:
Hindenburg verweet de Keizer in een brief van 7 januari 1918 dat de politici de militaire successen van het Opperbevel niet genoeg uitbuitten, ja zelfs met de gedachte speelden om Elzas-Lotheringen autonomie te geven. Hij verweet de politici voorts dat zij zich tegen de annexatieplannen van het Opperbevel inzake Belgie en de Belgische Kust verzetten, Polen tot een apart koninkrijk wilden omvormen i.p.v dit land - of delen daarvan te annexeren, in het Oosten niets te doen om gunstige grenzen te creëren en in politiek- en economisch opzicht niet alert genoeg te zijn. Hij schreef verder dat hij vond dat de politici zich laf gedroegen en hem en Ludendorff maar lieten praten om daarna toch hun eigen gang te gaan. Zo zou ook de minister van Buitenlandse Zaken zich, buiten de Rijkskanselier om, rechtstreeks tot de Keizer hebben gewend inzake een beslissing mbt de status van Polen en zonder dat het Opperbevel daarin gekend was. (een rechtstreeks verwijt aan de Keizer dus die op 18 januari 1918 hun annexatieplannen t.a.v Polen van de hand had gewezen.) De Keizer kreeg nog een veeg uit de pan door het verwijt dat hij kennelijk meer luisterde naar hun ondergeschikte, de generaal Hoffmann (die door de Keizer was ontboden om hem de werkelijke oorlogsituatie uit te leggen) dan naar henzelf. Voorts wees Hindenburg de Keizer er op dat de meningsverschillen tussen het Opperbevel en de minister van Buitenlandse Zaken inzake de oorlogsdoelen (zij wilden na de oorlog een aantal gebieden of delen ervan annexeren, de minister van BTZ en met hem de meerderheid van de Rijksdag wilden geen annexaties) uiterst gevaarlijk was. Tenslotte stelde Hindenburg dat als men niet beter naar de adviezen van het Opperbevel zou luisteren, zij hun naam niet langer aan de oorlog verbonden wilden zien.[7]
Een duidelijke dreiging met ontslag derhalve in niet mis te verstane bewoordingen.
De minister van BTZ, Kühlmann, reageerde

onmiddellijk. Via de Rijkskanselier Hertling, stuurde hij een memorandum waarin hij Hindenburg ongezouten van repliek diende. Het was- aldus Kühlmann- toch niet zo dat de Keizer Hindenburg had aangewezen om leiding te geven aan de vredesbesprekingen met Rusland? Dat was toch de taak van de Rijkskanselier aan wie hij, Kühlmann, rapporteerde! Hindenburg zou toch moeten weten dat in de Duitse Staatsstructuur er slechts een verantwoordelijke minister was , de Rijkskanselier, en dat deze nog steeds de dienst uitmaakte. Hij stelde voorts dat de militairen zich niet met de politiek dienden te bemoeien, dat er uiteraard met hun wensen rekening zou worden gehouden, maar dat de Rijkskanselier de beslissingen nam en materieel rechtstreeks aan de Keizer verantwoordelijk was. Daar konden de heren het mee doen. Kühlmann ging nog verder en zei dat de Rijksdag de annexatieplannen van het Opperbevel zeker niet zou goedkeuren en hij adviseerde Hindenburg op te houden met die zinloze woordenstrijd met de Kanselier. Hij benadrukte, niet in te zien waarom de gehele buitenlandse politiek zou moeten worden aangepast aan de wens van het Opperbevel om enige kleine stroken land te annexeren.[8] Hij stelde dat Hindenburg nu eens moest ophouden met zeuren over het feit dat hij verrast zou zijn door de besprekingen over Polen op 25 december 1917, immers daar was Hindenburgs eigen vertegenwoordiger bij aanwezig geweest en als hij dus klachten had, dan moest hij daar maar eerst te biecht gaan.
Tenslotte schreef hij dat het Opperbevel zich diende te schamen om politici te verwijten zich onvoldoende te hebben voorbereid op de vredesbesprekingen en dat zo'n verwijt slechts geuit kon worden door diegenen die niet het flauwste benul hadden van de contemporaine geschiedenis er daarbij tenslotte aan herinnerend dat het belang van het Rijk en niet de gevoelens van het Opperbevel bepalend diende te zijn voor de gang van zaken.[9]
Het was duidelijk, Kühlmann was het zat en wierp de handdoek in de ring.
Dit memo werd hem uiteraard niet in dank afgenomen en vanaf dat moment liet het Opperbevel niets na om zijn val te bewerkstelligen. Dat lukte toen Kühlmann op 24 juni 1918 in de Rijksdag openlijk verklaarde van mening te zijn dat de oorlog niet meer met militaire middelen gewonnen kon worden[10], een verklaring die hij overigens baseerde op een memo van een hoge militair (Kolonel Von Haeften, 3-6-18)[11]. Von Haeften had reeds in maart 1918 in Den Haag geprobeerd contact te leggen met de Amerikanen om over mogelijke vredesbesprekingen te spreken, overigens zonder resultaat. De openlijke verklaring van Kühlmann in de Rijksdag, betekende zijn politieke einde. Hij werd beschuldigd van defaitisme en was niet meer te handhaven. In juni werd hij opgevolgd door Von Hintze.

Leden van de regering, de Rijksdag en ook de Keizer zelf hadden overigens in deze periode wel degelijk een eigen mening en durfde die te uiten ook. Niemand echter wilde in dat stadium van de oorlog de verantwoording voor het naar huis sturen van het Opperbevel op zich te nemen en dat kan hen ook moeilijk kwalijk worden genomen. E.e.a had wel als gevolg dat het opperbevel praktisch steeds in alles zijn zin kreeg met alle gevolgen van dien. Toch werd duidelijk, dat de annexatieplannen vanaf 1917 lang niet meer die bijval en goedkeuring van de politici ontvingen als later nog wel eens gesuggereerd is. Overigens, spreekt men over annexatieplannen, dan waren het zeker niet alleen de Duitsers die daarmee rondliepen. Ook de geallieerden hadden zo hun gedachten over de verdeling van de landen van de vijand nadat de oorlog zou zijn afgelopen.[12] Hadden ze hierin hun zin gekregen, dan had Europa er eveneens heel anders uitgezien, een historisch feit, waaraan nogal eens gemakkelijk voorbij is gegaan.
De geallieerde territoriale plannen gingen echter lijnrecht in tegen de door de Amerikaanse president Wilson juist gelanceerde vredesboodschap "Peace without Victory" (een vrede dus zonder overwinnaars en schuldigen en zonder overheersing van het ene land over het andere)[13] en hadden tot gevolg dat Wilson zich heftig verzettte tegen de oorlogsdoelen van de geallieerden, een

verzet dat hij ook volhield tijdens de latere vredesbesprekingen te Versailles. Het is mede daardoor dat de geallieerden hun eisen toen niet geheel hebben kunnen realiseren. Erkent men dus de realiteit van de soms ongebreidelde en gevaarlijke oorlogsdoelen van Duitsland, niet minder ongebreideld waren de door de geallieerden- en hun geassocieerden opgestelde plannen voor na de oorlog, waarbij ze deze doelen soms trachtten te verwezelijken door het beloven van stukken grondgebied van de vijand aan eventuele bondgenoten, nog voor dat die stukken grondgebied reeds waren veroverd. In enkele gevallen bood men zelfs territorium aan van zwakke bondgenoten, die daar dan uiteraard zelf totaal geen weet van hadden.

Terug nu weer naar het z.g maart-offensief van 1918. Dit offensief kwam voor de geallieerden overigens niet geheel als een donderslag uit heldere hemel, maar wordt ook thans nog door vriend en vijand als een militair meesterstuk bij uitstek beschouwd. Maandenlang werden honderdduizenden manschappen getraind, voorraden en troepen naar het front getransporteerd, stellingen, loopgraven en onderkomens gereedgemaakt en enorme hoeveelheden munitie enz. aangevoerd zonder dat de tegenpartij daar veel van merkte. Alle verplaatsingen vonden s'nachts plaats. Overdag toonde het front diepe rust en verscholen de troepen zich zoveel mogelijk in de bossen. In sommige gevallen marcheerden ze zelfs- indien ontdekking dreigde- enige tijd in tegengestelde richting, om dan s'nachts snel weer terug te keren. De training van speciale aanvalseenheden werd uiterst zorgvuldig ter hand genomen en pas toen alles volledig was voorbereid, kon de slag beginnen. In eerste instantie verliep de aanval succesvol en al snel werden de eerste doelen bereikt, men stak zelfs weer de Marne over en Parijs werd direct bedreigd. Het was de slag bij Soissons, waar het tij keerde. De Amerikanen, nu sterk ingezet, keerden de Duitse vloedgolf en haalden de kracht uit de aanval.Duitsland bleek nu niet langer meer over voldoende slagkracht te beschikken om de aanval nog voort te zetten en in september werd duidelijk dat de kans op een Duitse doorbraak was verkeken. Ludendorff kreeg een zenuwinstorting en het Opperbevel raakte min of meer in paniek en eiste dat de regering onmiddellijk wapenstilstandsbesprekingen zou beginnen met de vijand. Het begin van het einde kwam in zicht en het rad van de geschiedenis zette zich wederom knarsetandend in beweging
We gaan nu echter eerst weer even terug naar het moment waarop men besloot dit offensief te gaan uitvoeren. Nadat dat besluit gevallen was, lag het voor de hand dat eerst een snelle vrede met het verslagen Rusland tot stand moest worden gebracht, zodat Duitse troepen aldaar vrij zouden komen voor verplaatsing naar het Westfront.
Lenin en Trotskie echter probeerden de onderhandelingen eindeloos te rekken en deden eerst nog het voorstel om ook de overige geallieerden bij de besprekingen te betrekken.Tot ontsteltenis van het Duitse Opperbevel ging de Duitse delegatie hiermede akkoord, maar de geallieerden weigerden. Direct daarop - en onder druk van het Opperbevel-verhardde de Duitse delegatie haar optreden en dwong zij nu Rusland vrede te sluiten op uitermate zware voorwaarden. Duitsland creëerde Polen en stichtte een aantal bufferstaten. Het bleef Estland en Letland bezetten terwijl de Ukraïne onafhankelijk van Rusland werd verklaard. Een deel van deze staten vergde echter nog een aanzienlijke hoeveelheid bezettingstroepen[14] waardoor het aantal naar het Westen over te plaatsen soldaten nog aanzienlijk verminderde. Maar de wel verplaatsbare troepen bleken in vele gevallen nauwelijks bruikbaar te zijn.
Veel Duitse soldaten, met name die welke uit de Russische krijgsge-vangenenkampen vrij kwamen, bleken geinfecteerd door het Bolsjewisme en stichtten zowel aan het front als in het Vaderland grote onrust.Het kwam zelfs voor dat Duitse commandanten deze manschappen wegzonden en er de voorkeur aan gaven met hun gedecimeerde bataljons door te vechten i.p.v gebruik te maken van deze onbetrouwbare aanvullingen. E.e.a was mede oorzaak van het feit dat er niet genoeg troepen uit Rusland aan de uitgeputte man-

nen aan het Westfront konden worden toegevoegd waardoor de kans van slagen van het maart-offensief negatief werd beinvloed.
Maar er waren nog meer redenen waarom het offensief niet verliep zoals het Opperbevel had gewenst. Allereerst waren daar de Amerikanen (die in 1917 besloten hadden aan de oorlog te gaan deelnemen). Tegen de verwachting in bleken zij in staat veel sneller troepen te zenden dan men had gedacht. In juni 1917 waren er reeds meer dan 1 miljoen man in Frankrijk aangekomen[15], in november 1918 waren dat er al 3.6 miljoen waarvan er toen reeds ruim 900.000 actief aan de strijd deelnamen[16]. Ook de vervanging van de Duitse gewonde,gesneuvelde- en vermiste soldaten was een groot probleem en het Duitse Opperbevel zag geen kans meer om deze verliezen op tijd op te vangen. Tegelijkertijd deserteerden er tienduizenden soldaten en kwamen eveneens tienduizenden niet meer van verlof terug. Tussen 18 juni en 11 november, de dag van de wapenstilstand, waren er niet minder dan 420.000 doden en gewonden en 340.000 vermisten (deserteurs of gevangen genomen),alles bij elkaar zo,n 800.000 man en daarboven hielden zich achter het front , nog eens een paar honderdduizend deserteurs e.a op waar ze ware bendes vormden. De Duitse generaal Von Kuhl noemde in zijn rapport aan de eerder genoemde Vierde Commissie mn deze laatste groep, samen met de desintegrerende invloed welke van het thuisfront uitging, als voornaamste oorzaak van verlies aan slagkracht bij de troepen aan het front. Alhoewel hij niet zo ver ging te stellen dat het Duitse verlies uitsluitend hierdoor werd veroorzaakt (De "stab in the back" theorie), was hij wel van mening dat de gehele situatie ,de antimilitairistisch- en pacifistische bewegingen en de reeds enkele jaren opererende revolutionaire bewegingen, uiteindelijk belangrijk bijdroegen tot de ineenstorting.[17] Deze mening werd overigens gedeeld door m.n de Amerikaanse generaal Bliss, vertegenwoordiger van de USA bij het intussen ingestelde geallieerde Opperbevel. Bliss stelde dat Duitsland nog niet gebroken en nog zeer sterk was en zeker in staat moest worden geacht om posities te bezetten waarmede het

Hindenburg.

de vredesonderhandelingen nog duidelijk had kunnen beinvloeden. "This was prevented only by the revolution".[18] Wellicht nog veelzeggender is het rapport van de generaal Von Gallwitz, die op 28 oktober 1918 schreef dat de situatie aan het thuisfront een zeer slechte invloed op het moreel van de fronttroepen had. De manschappen kwamen veelal gedemoraliseerd van verlof terug en vooral het feit dat de kranten, die allerlei demoraliserende opinies verkondigden, vrij gedistribueerd werden, had een vernietigende invloed.[19] Een rapport van de generaal Groener, de opvolger van generaal Ludendorff, van 5 november 1918 verduidelijkt de situatie:"Het verzoek van het Opperbevel om een wapenstilstand te vragen en de demoraliserende opmerkingen in de Duitse pers, hebben een zeer depressief effect op de troepen. Uit alle richtingen stromen berichten binnen over de negatieve invloed die uitgaat van van verlof terugkerende soldaten en van de soldaten, die vanaf het Oostfront werden

overgeplaatst en vaak geinfecteerd zijn met de geest van het Bolsjewisme"."Het is echter absoluut noodzakelijk", aldus Groener,"dat ook aan het thuisfront alles wordt gedaan om aan deze situatie een eind te maken. Als hierin niet snel verandering komt, dan zal het Vaderland de oorzaak worden van de ineenstorting van het leger en niet andersom. Het is mijn plicht hier te stellen dat zowel de Generaal-Veldmaarschalk (Hindenburg) als ik zelf, van mening zijn dat niet de geallieerden onze gevaarlijkste vijanden zijn, doch de fatale invloeden van het thuisfront en de geest van het Bolsjewisme.[20]

Alhoewel wij vandaag de dag een veel duidelijker beeld hebben van de werkelijke militaire situatie in die chaotische oktober- en november dagen van 1918 mogelijk was en de kansen op een Duitse eindoverwinning tot nul waren gedaald, kan niet ontkend worden dat de elementen welke hebben geleid tot de "dolkstoot legende", zeker in hoge mate aanwezig waren. Het gaat daarbij dan over een keten van omstandigheden en gebeurtenissen welke ieder voor zich mede bepalend waren. Militair kon Duitsland de oorlog niet meer winnen maar het leger had nog wel voldoende slagkracht om de strijd, zij het vanuit een ander terrein, nog maanden, mogelijk zelfs nog een jaar of langer vol te houden waardoor het in staat zou zijn geweest de vredeseisen vande geallieerden nog aanzienlijk - en voor Duitsland positief - te beinvloeden.
De ondermijning van het moreel en de demoralisatie van het Duitse volk waren er wel degelijk een belangrijke oorzaak van dat het leger voortzetting van de strijd niet meer aankon. De wereld bleef daardoor voor een nog grotere ramp gespaard maar tegelijkertijd was e.e.a er wel mede oorzaak van dat Duitsland met lege handen aan de vredesconferentietafel verscheen.

Wat was nu echter de werkelijke oorzaak van het plotselinge verlies van het vertrouwen in de eindoverwinning bij het volk. Daar lag een dramatische gebeurtenis aan ten grondslag, die de hoop op een overwinning of op tenminste een redelijke vrede volkomen de bodem insloeg en wel op dusdanige wijze dat revolutie niet meer kon uitblijven. Die dramatische gebeurtenis was de totaal onverwachte instorting van generaal Ludendorff en de snel daaropvolgdende mededeling van het Opperbevel dat het de oorlog als verloren beschouwde en dat de strijd gestaakt diende te worden en dat het de regering had verzocht om direct een wapenstilstand te regelen.(29-9-1918)
Deze mededeling kwam als een donderslag bij heldere hemel en had een totaal verlammend effect op regering en bevolking.Het was tegelijkertijd een klaroenstoot voor de revolutionaire bewegingen, die hun kans schoon zagen en het rad van de revolutie in gang zetten.
Tot 29 september had het Duitse volk zich en masse vastgeklampt aan de positieve berichtgeving over het verloop van de strijd. Dat Ludendorff nu opeens de strijd wilde staken was een grote schok. Het kwam te onverwacht en het had een verpletterende uitwerking. De facto was het deze nederlaag-verklaring van Ludendorff die beschouwd kan worden als de "dolkstoot", een dolkstoot in de rug van het Duitse volk en toegebracht door het Duitse Opperbevel dat dit volk maandenlang had misleid inzake de werkelijke militaire situatie aan het Westfront. Het was hierdoor, dat de reeds levende revolutionaire gedachten tot ontbranding kwamen en het moreel van het Duitse volk verpletterde met alle reeds beschreven gevolgen van dien.

Wat was de oorzaak van deze plotselinge verandering in de houding van het Opperbevel? Het verslag van de Vierde Commissie zegt er het volgende over: "Het falen van het 1918-offensief werd duidelijk na 8 augustus en dient te worden verklaard uit het feit dat de continue gevechten de troepen volledig hadden uitgeput terwijl de reserves niet langer toereikend waren. Het offensief kwam tot staan, niet wegens fouten of verminderde vechtlust, doch vanwege de snel toenemende kracht van de geallieerden terwijl de Duitse troepen gedecimeerd werden en niet meer konden worden aangevuld. De oorlog was vanuit militair oogpunt verloren na het terugtrekken van de troepen in september

1918 en na de ineenstorting van Bulgarije en Oostenrijk-Hongarije. Van dat moment af was het realiseren van de vrede dmv de wapens niet meer mogelijk. Op 29 september besloot het Opperbevel de regering te verzoeken (het leek overigens meer op een bevel)om onmiddellijk een wapenstilstand te regelen. Dit verzoek was een komplete verrassing voor de regering, welke zich niet in staat achtte de militaire situatie goed in te schatten en ook niet om nog een eervolle vrede te realiseren.[21]
De situatie leek nu echt hopeloos. Het is erg moeilijk precies aan te geven wat nu de uiteindelijke reden van de plotselinge ineenstorting is geweest. Er is een aantal antwoorden te geven. Vastgesteld moet worden dat de sitiatie voor Duitsland snel verslechterde, het volk leed, de troepen waren uitgeput, er waren geen reserves meer en de vijand werd steeds sterker. Toch had men tot het allerlaatste moment nog hoop, een hoop welke door het totaal onverwachte verzoek tot een wapenstilstand door het Opperbevel plotseling en volledig de bodem werd ingeslagen. Het weerstandsvermogen stortte in, het onmogelijke werd werkelijkheid. Het moet deze psychologische aardbeving geweest zijn, veroorzaakt door het wapenstilstandsverzoek, welke als voornaamste reden voor de ineenstorting van het moreel moet worden aangemerkt. Het was deze "dolkstoot in de rug" maar dan in de rug van het Duitse volk, welke de reeds sluimerende revolutie tot uitbarsting bracht als een niet te stuiten vloedgolf. De honger aan het thuisfront, de uitputting van de frontsoldaat, de honderdduizenden deserteurs, de vernietigende invloed van de uit Russische krijgsgevangenschap en met Bolsjewistische ideën besmette soldaten, dat en nog veel meer- vormde even zovele schakels voor de keten van woede en haat waaraan niet meer was te ontkomen en welke de revolutie in gang zette.

We gaan nu weer even terug in de tijd en wel om precies te zijn naar 7 oktober 1918. Op die dag was Ludendorff weer geheel hersteld van zijn inzinking en hij trachtte nu alsnog te redden wat er te redden viel. De situatie overziende zag hij toch weer mogelijkheden. Gedurende de ochtendbespreking met zijn staf stelde hij voor om zo snel mogelijk tot een wapenstilstand te komen en van die stilteperiode gebruik te maken blijksemsnel achter de Maas terug te trekken en daarbij het vrijkomende terrein zo grondig te verwoesten dat het de geallieerden maanden zou kosten hen te volgen. Eenmaal over de Maas zou hij het leger grondig reorganiseren en de frontlijn verkorten van 400 tot ca 245 km. Dit zou de aanvoer en communicatie aanzienlijk efficienter maken[22] en daardoor de kans om het nog langere tijd vol te houden fors vergroten. De Duitse winst zou er uit bestaan dat er een veel betere onderhandelingspositie zou zijn geschapen en dat Rusland buiten de vredesbesprekingen zou blijven. Dit plan werd daarop door de generaals Mudra en Von Gallwitz in Berlijn aan de regering toegelicht en deze besloot daarop in eerste instantie de strijd op die wijze voort te zetten.[23] Het zou echter zover niet meer komen, want toen Ludendorffs plan uitlekte braken er direct opstootjes en onregelmatigheden uit. De nieuwe Rijkskanselier, prins Max, weigerde nu nog aan de plannen van Ludendorff tegemoet te komen en vroeg bij de Keizer het ontslag van de generaal aan, die dat op 26 oktober inwilligde. Het leger was nu van zijn "primus inter paris" beroofd en de kans de oorlog nog te verlengen was daarmede definitief van de baan. Intussen gingen de opstootjes door en werd nu ook van alle kanten op het aftreden van de Keizer aangedrongen. Dat geschiedde op 9 november, nadat een onderzoek hem aantoonde dat het leger, en dus zijn generaals, hem niet meer steunden.
Was het plan Ludendorff militair inderdaad uitvoerbaar geweest? De "Vierde Commissie" gaf hierop een bevestigend antwoord. Ze was van mening dat Duitsland zeker de tijd zou hebben gekregen het plan Ludendorff uit te voeren. Eenmaal in de nieuwe stellingen achtte de Commissie het mogelijk alsdan weer genoeg manschappen (nieuwe jaarklasse) bijeen te krijgen om de strijd weer voort te zetten. Ook de Duitse oorlogsindustrie was nog voldoende intact om de meest noodzakelijke voorraden te leveren en de artillerie was voor het grootste deel nog in goede staat.

De ineenstorting van Bulgarije, Turkije en Oostenrijk-Hongarije maakte de Duitse positie op de wat langere termijn weliswaar onhoudbaar maar deed niets af aan het Duitse weerstandsvermogen voor een korte periode.[24] Dat die weerstand tenslotte echter toch instortte was gevolg van het feit dat het volk niet meer in de oorlog geloofde en daarmede die voortzetting mentaal onmogelijk maakte. De bewering dus dat het leger de strijd nog had kunnen voortzetten en op het slagveld niet werd verslagen,moet dan ook als realistisch worden aanvaard ook al heeft de propaganda dit altijd te vuur en te zwaard bestreden. Wel juist is het dat Duitsland uiteindelijk de oorlog verloor en die ook zeker verloren zou hebben als de strijd zou hebben voortgeduurd, ook achter eventuele nieuwe- en verkorte- linies, echter, men had nog voldoende slagkracht om het definitieve einde uit te stellen en daarmede had men de uitkomst van het vredesverdrag nog aanzienlijk kunnen beinvloeden. De revolutie, in gang gezet door het drama Ludendorff, voorkwam dit echter en zorgde er voor dat de wapenen moesten worden neergelegd. Er bleef Duitsland nu niets anders over dan , zich vast klampend aan het 14-punten vredesplan van de Amerikaanse president Wilson, aan de eisen van de geallieerde wapenstilstand-commissie tegemoet te komen en ze te aanvaarden en op 11 november 1918 tekende de Duitse afgevaardigde de overeenkomst. Niet alleen was Duitsland dus inderdaad niet op het slagveld verslagen,al had het de oorlog wel verloren, de "Dolkstoot-legende" was ook geen legende maar werkelijkheid al was niet het Duitse volk, zoals Ludendorff heeft beweerd, de schuldige. Het was het Duitse Opperbevel,Von Hindenburg en Ludendorff zelf,die het lemmet hanteerden toen ze hun immer optimistische oorlogsberichten niet langer konden waarmaken en om een wapenstilstand moesten vragen,daarmede de dolk diep in het geloof en vertrouwen op een goede afloop van de strijd stotend,het volk in diepe duisternis achterlatend.

DE SITUATIE AAN GEALLIEERDE ZIJDE:

Hoe stond het inmiddels met de opmars van de geallieerde legers? Allereerst valt op dat zij niet goed op de hoogte waren van de zeer slechte situatie aan het Duitse front in 1918. Tegelijkertijd zat men zelf diep in de problemen. Ook hier was men aan het absolute einde van de krachten gekomen en voorlopig niet meer tot enig offensief van belang in staat. Dit verontrustte de bevelhebber van de Britse troepen in Frankrijk, Sir Douglas Haig, in hoge mate. Hij was bang dat Duitsland van de situatie gebruik zou maken om zijn posities te versterken. De nood aan geallieerde zijde was zo hoog dat Haig adviseerde zo snel mogelijk vrede te sluiten om zo een dreigende nederlaag te voorkomen.[25] Nog op zaterdag 19 oktober richtte hij zich tot de minister-president Lloyd George en vertelde deze dat hij tijdens een aanval op 17 oktober gemerkt had dat de Duitsers nog over zeer zware gevechtskracht beschikten en nog lang niet aan opgeven dachten.Hij vreesde dat de oorlog daarom nog wel 1 of 2 jaar zou kunnen voortduren, zeker indien de vijand zich achter de grenzen zou terugtrekken (wat ze van plan waren) en de bevolking de legerleiding zou blijven steunen (wat achteraf niet het geval bleek).

Tegelijkertijd gaf Haig een overzicht van de situatie aan het front:De Fransen, zo zei hij, waren uitgeput en hadden de laatste tijd niet echt meer aan de strijd deelgenomen.Er heerste daar z.i. een stemming van;"waarom zouden wij ons leven nog wagen nu de Amerikanen zijn gekomen en de vrede in zicht is".Over die Amerikanen was hij eveneens niet optimistisch. Volgens Haig waren ze slecht uitgerust, slecht getraind en hadden ze gebrek aan alles. De Britse strijdkrachten noemde hij "de meest formidabele strijdmacht ter wereld" maar, omdat al het vechten de laatste tijd eigenlijk alleen op hun schouders had gerust (hij merkte bitter op dat de goede naam van het Franse leger voornamelijk stoelde op overtrokken kranteartikelen en niet op de werkelijkheid.[26] en zij niet vervangen werden, waren zijn soldaten zo langzamerhand aan het eind van hun krachten gekomen. (Ook Engeland kon op het laatst niet meer over voldoende vervangingen beschikken om de enorme verliezen voldoende te compenseren en bij het begin van de grote offensieven schijnt Lloyd Geor-

ge geweigerd te hebben om versterkingen te sturen omdat hij vreesde dat te grote verliezen hem politiek de kop zouden kosten.[27] Volgens Haig moest men van de Fransen en Amerikanen vooralsnog niets meer verwachten. Alhoewel hij van mening was dat Engeland uiteindelijk wel in staat zou zijn Duitsland te verslaan, vroeg hij zich af of dat, met de vrede in zicht (hij baseerde zich daarbij op de Duits-Amerikaanse notawisseling hierover) wel zinvol zou zijn omdat dit ongetwijfeld ten koste van enorme verliezen zou gaan.[28] Hij waarschuwde voorts niet in te gaan op de Franse gedachten over de eisen welke men bij een eventuele wapenstilstand met Duitsland zou stellen omdat hij die veel te zwaar achtte en deelde mede dat de Britse soldaat de oorlog moe was en zich zou kunnen gaan verzetten tegen verder vechten voor onduidelijke- en voornamelijk Franse belangen. "We zitten hier niet om het Franse oud zeer te helpen oplossen, dat doen ze dan maar zelf" was zijn conclusie. Haig had de situatie overigens redelijk goed ingeschat. Hadden de Duitsers ook maar het geringste vermoeden gehad van de werkelijke militaire situatie aan geallieerde zijde, dan hadden ze daar zeker profijt uit getrokken. Pershing, de Amerikaanse bevelhebber in Frankrijk, beschreef in zijn memoires hoe serieus de situatie na het maart-offensief voor de geallieerden was geworden. Op 20 maart 1918 had hij een onderhoud met maarschalk Foch, die hem vertelde dat de Fransen spoedig zo'n 25 divisies zouden moeten halveren.[29] Pershing verwees voorts naar de Duitse aanval op Chateau Thiery waar ze 60000 krijgsgevangenen maakten en 2000 kanonnen veroverden en sprak openlijk over een "defeat of the French". Hij constateerde voorts tijdens een bezoek aan de Franse Generale Staf dat de sfeer in mineur was en schreef:"it would be difficult to imagine a more depressed group of officers"[30]. Ook van andere zijde werd de wanhopige stemming onder de Fransen opgemerkt. De Britse generaal Wilson bezocht het front op 1 juni 1918 en nam deel aan een conferentie bij welke gelegenheid maarschalk Foch hem mededeelde dat als de Britten niet snel hun troepenmacht zouden aanvullen,de oorlog verloren zou zijn.[31] In zijn dagboek noteerde hij die ochtend:"writing now, before breakfast, i find it difficult to realize that there is a possibility, perhaps a probability, of the French Army being beaten. What would this mean? The destruction of our Army in France? In Italy? in Saloniki? What of Palestine,Mesopotania.India, Siberia and the Sea? What of Archangel and America?".
Het was ook in deze periode dat de Franse regering in paniek, voorbereidingen trof om Parijs te ontvluchten en Foch meldde aan Pershing dat hij van mening was dat de geallieerden verslagen zouden worden tenzij Amerika onmiddellijk 4 miljoen man naar het front zou zenden, een absurde eis die er op neerkwam dat Amerika evenveel manschappen zou moeten sturen als er op dat moment samen aan geallieerde soldaten al in Frankrijk waren.[32] De paniek leidde tot een gezamenlijk telegram van Clemenceau, Lloyd-George en Orlando aan president Wilson met de smeekbede de gevraagde troepen met spoed te zenden omdat de oorlog anders verloren was.[33] De hulp van de Amerikanen was zo dringend gewenst dat men zelfs afsprak de te zenden troepen niet eerst te trainen maar ze direct na aankomst in de strijd te werpen. Letterlijk heette het:"we recognize that the troops to be dispatched in july may have to include troops with insufficient training but we consider the present emergency is such as to justify a temporary and exeptional departure by the USA from sound training principles.[34] Pershing schreef verder op 21 juni 1918 aan het War-Department dat het moreel bij de geallieerden een dieptepunt had bereikt en dat Foch en andere geallieerde generaals hem vertelden dat alleen de komst van de Amerikanen het verlies van de oorlog zou kunnen voorkomen, let wel, het was toen juni 1918, 4 maanden voor het einde.

In hun zenuwen begonnen de geallieerden nu elkaar te beschuldigen van de gang van zaken. Vooral Pershing kreeg het zwaar te verduren. De Franse minister-president stak niet onder stoelen of banken dat hij vond dat de Amerikanen militair niets presteerden en dat Pershing absoluut niet voor zijn taak was

berekend. Hij beschuldigde de Amerikaanse generaal van obstructie en van het weigeren van bevelen en drong er op aan president Wilson in te lichten over wat hij noemde:"de waarheid over de Amerikaanse troepenmacht in Frankrijk".[35] Het was niet mis wat er over Pershing gezegd werd. Een bloemlezing uit "Haig's Command" van Dennis Winter: "The second reason for the great German escape was the disastrous military performance of the Americans" en: "American weakness unfortunately went deeper than faulty organization and inexperience. Rotteness at the head was another matter" "and if a German general had been put in charge of the Americans, he couldn't have created greater confusion if he had tried" en tenslotte sprak de mening van president Wilson boekdelen toen hij stelde;" the state of chaos the fool has got his troops into in the Argonne, is indescribable". De zenuwachtigheid van de geallieerden was overigens wel begrijpelijk. . Nog steeds toonden de Duitsers een opmerkelijke vitaliteit. Nog op 31 oktober 1918, geen 2 weken voor het einde, noteerde generaal Haig in zijn dagboek: "General Byng, Horne, Rawlinson and Birdhood are all agreed that from the military standpoint, the enemy has not yet been sufficiently beaten to cause him to accept an ignominious peace. The enemy is fighting a very good rearguard."[36] en nog op 2 november 1918 ontving president Wilson een situatierapport van het front waarin werd vermeld:"Het vijandelijke moreel is duidelijk aan het verbeteren.Ze zijn er in geslaagd een groot deel van hun zware artillerie met munitie naar Duitsland te transporteren . "Binnen de Duitse strijdkrachten leeft zonder uitzondering bij de manschappen de mening dat de oorlog binnen 2 a 3 maanden zal zijn beeindigd. De officieren denken dat het mogelijk nog wel 6 maanden kan duren. In het algemeen is men er echter vrij zeker van dat, indien noodzakelijk, Duitsland het nog 2 a 3 jaar kan volhouden. Gebleken is dat de geallieerde overwinningen van de laatste tijd niet echt zo veel indruk op de Duitsers hebben gemaakt als wel werd verwacht"[37] en nog op 9 november werd gerapporteerd:"Sterke Duitse tegenaanvallen vonden plaats tegen de belangrijke spoorwegknooppunten te Hirson, Montmedy en Mezieres. De Duitse weerstand is nog steeds niet ingestort. Alhoewel de discipline begint te verslappen blijkt de vijand nog steeds in staat in goede orde terug te trekken. De Duitsers zijn ook weer gestart met het toestaan van thuis verlof voor hun troepen in de eerste linies.Geconstateerd wordt dat de Duitsers 337000 nieuwe recruten bijeen hebben gebracht in hun depots gedurende de recente wapenstilstandbesprekingen".[38]

De geallieerden - en met name generaal Haig, zagen de situatie in de laatste weken voor het einde van de oorlog zeer somber in en er was geen sprake van 'n overwinningssfeer zoals later nogal eens werd gesuggereerd. Nog op 13 oktober meldde het Derde Bureau" (inlichtingen) :"enige dagen geleden dachten we dat de vijand het zou opgeven maar thans blijkt er geen enkel teken van een verminderd moreel te bemerken en zeker acht men zich niet verslagen".[39] En op 19 oktober schreef Haig aan het Cabinet: "Het Duitse leger is zwaar aangeslagen maar nog niet verslagen.Het is nog steeds in staat tot serieuze weerstand. Er is geen enkel teken van een desorganisatie welke normaal volgt op 'n beslissende nederlaag en ik ben dan ook van mening dat het Duitse leger zeer goed in staat is tot een ordelijke terugtrekking op reeds voorbereide stellingen welke zij dan kunnen verdedigen tegen gelijke- of mogelijk zelfs veel sterkere geallieerde troepen. Ik sluit zelfs niet uit dat ze in staat zijn met 8 a 10 divisies over te gaan tot het uitvoeren van 'n tegenaanval met het doel tijd te winnen.[40] Over zijn geallieerde medestrijders was Haig overigens ook niet erg optimistisch toen hij schreef: "Het Amerikaanse leger is gedesorganiseerd,slecht uitgerust en slecht getraind. Het zal zeker nog een jaar duren voor er sprake kan zijn van een bruikbare strijdmacht. Van de Fransen schreef hij:"De Fransen zijn uitgeput en dit jaar niet meer tot echte actie in staat", en hij ging dan verder met:"Er is geen reden niet te geloven dat het Duitse leger zich volgens plan ordelijk achter de Maas zal terugtrekken. Dit zou kunnen worden voorkomen als de Fransen

en Amerikanen in staat zouden zijn om 'n offensief te openen in het najaar maar helaas zijn ze dat niet en met dat feit moet rekening gehouden worden. Het Britse leger alleen is te klein om 'n beslissing te forceren. Het zal op z'n vroegst in de lente van 1919 in staat zijn om 'n aanval te wagen op de nieuwe Duitse stellingen. Als die formidabele taak zou slagen (en Haig is hier zeer voorzichtig) dan zou in 1920 de definitieve afrekening kunnen volgen, er steeds van uitgaande dat het Britse leger wel op z'n volle sterkte kan worden gehouden.[41]
Op 20 oktober 1918 schreef generaal Currie in zijn dagboek:"The fact is,the enemy is making a very orderly and practically unmolested retirement. Our trouble is that our troops are very tired and too far ahead of their railheads[42] en voorts schreef generaal Rawlinson nog op 5 november: "it is a physical impossibility for the British Armies and I think the Armies of any nation , to continue their advance in strenght rapidly. If they do so, they will starve.[43] Ook in de Charterispapers lezen we over die laatste dagen waar gesteld wordt: "one of two things was certain that first week in november. Either the Germans would throw in their hand or there must be a delay of at least a month,(precies waarop Ludendorff rekende en precies de tijd die hij nodig had om achter de Maas terug te trekken.) before we could fight another battle on a big scale. The destruction of roads and railway made this inevitable.[44]

We baseren ons dus niet uitsluitend op de Duitse stelling dat men zich op het slagveld niet verslagen achtte. De verklaringen van de geallieerde generaals bevestigen dat er tot aan de laatste dagen geen sprake was van een glorieuze "walkover" en 'n "onbarmhartig voortdrijven van vluchtende Duitse troepen". Met zulke beweringen werd de geschiedenis duidelijk geweld aan gedaan. Ook de bewering van maarschalk Foch in zijn "Kommentaar op Ludendorff's "meine Kriegserrinnerungen"[45] waarin hij stelt dat Duitsland eenvoudig de kracht niet meer zou hebben gehad nog achter de Maas terug te trekken en derhalve door de wapenstilstand van een militaire catastrofe werd gered wordt door de verklaringen van de verschillende geallieerde generaals voldoende weerlegd. Het waren juist de geallieerden, en zeker de Fransen, die die offensieve kracht niet meer hadden en de Duitsers niet konden tegenhouden vooral ook als men in aanmerking neemt dat de Duitse verbindings- en communicatielijnen steeds korter zouden zijn geworden en die der geallieerden steeds langer en moeilijker. De Britse generaal Maurice zegt daarover in zijn boek "The last four months" dat de geallieerde opmars reeds in oktober 1918 tot stilstand kwam als gevolg van falende verbindingslijnen. Met name de Amerikaanse aanvoer van wapens en voedsel was volledig ineengestort en op 11 november waren de geallieerde troepen welke naar de Maas moesten oprukken aan het absolute einde van hun aanvoerlijnen gekomen. In feite, zo zegt Maurice" kwam de aanvoer niet verder dan 35 tot 50 km achter het front en was de helft van de Britse transportwagens defect. Na de wapenstilstand duurde het nog tot 18 november alvorens de Britse troepen weer in beweging konden komen maar met slechts 16 van hun 49 divisies.Deze 16 divisies moesten hun opmars in december weer staken wegens gebrek aan aanvoer". Maurice eindigde met te stellen dat :"if hostilities had been continued, the allies would have had to halt until the roads and railways in their rear had been repaired and the supply service was working regularly. They would therefore have had to give the Germans a breathing space which would have permitted them to restore order and retire byond the Meuse. They could have established themselves there in a strong position on a much shorter front . A great battle which would have cost much human life would have been necessary. The greater part of Belgium, including Brussels,Antwerp and Charleroy would have been doomed to destruction.[46] De generaal had de plannen van Ludendorff dus onderkend en kwam tot de zelfde gedachten. Het is dus duidelijk dat alhoewel de geallieerden er in geslaagd waren de Duitse opmars tot staan te brengen en in september zelfs in staat bleken de vijand weer aanzienlijk terug te dringen, het geallieerde Opperbevel inzag dat Duitsland nog lang niet aan een nederlaag toe

was. Ook daarom kan in alle gemoede niet worden volgehouden dat Duitsland reeds toen de strijd op het slagveld verloren had. Generaal Haig- en ook anderen- zagen dit ook in , vandaar hun bereidwilligheid Duitsland een redelijke vrede aan te bieden. De revolutie zou hen echter voor zijn.
Het verslag van de Duitse generaal Von Kuhlman aan de Duitse Parlemetaire Commissie was dan ook correct toen hij stelde: "On the occasion of a meeting of the Secretaries of State in oct 1918, general Ludendorff made the possibility of continuing the war dependent on our being allowed a breathing space. This breathing space would really have occurred as can now be proved. We should have had time in november (zoals ook de generaal Maurice bevestigde) to equip and organize the Antwerp-Meuse lines and we should have been able to continue our resistance farther to the rear and confront the enemy with the question whether they were prepared to risk fresh severe fighting until well into 1919 or would moderate their terms. We should have been in a position to keep on fighting , no longer indeed for victory, for the war was lost, but for armistice and peace terms consistent with our honour.[47]

DE VREDESPOGINGEN:
Reeds in 1917 echter waren er ook in Duitsland politici die een snelle vrede noodzakelijk achtten. Een van hen, gedelegeerde Erzberger, vernam in de zomer van 1917, via militaire kringen, dat de militaire situatie voor Duitsland steeds slechter werd en dat bondgenoot Oostenrijk-Hongarije de strijd spoedig zou moeten staken. Erzberger vormde daarop een groep leden van de Rijksdag van het Centrum, sociaal-democraten en progressieven die samen een z.g Vredesresolutie opstelden, een initiatief om snel tot vrede te komen.Zij waren van mening dat daartoe in elk geval eerst de constitutie diende te worden veranderd in een "parlementair" systeem.
Het plan ontving al spoedig brede steun en werd tenslotte, zij het met grote tegenzin, door het Opperbevel en de Keizer geaccepteerd. Nu echter was het de Rijkskanselier, Von Bethmann Hollweg die ,hoewel hij het in grote lijnen wel eens was met het plan, invoering nog te vroeg achtte en haar tegenhield.[48] Bij de daarop volgende crisis moest Von Bethmann Hollweg het veld ruimen maar kwam er tevens een eind aan de vredespoging en aan de mogelijke vervroegde invoering van een parlementair systeem in Duitsland.

Ook de Amerikanen echter werkten aan een vredesplan. Het waren de ambities en de persoonlijke inzet van president Wilson, welke de toon voor een Amerikaanse vredespoging zette. De eerste echte grote bemiddelingspoging vond plaats kort na de torpedering van het Britse passagierschip "Lusitania" in 1915.Wilson liet de Duitse ambassadeur ontbieden en stelde aan hem voor dat Duitsland de duikbootoorlog zou opgeven in ruil voor Amerikaanse druk op Engeland om een einde aan de blokkade te maken[49], maar deze poging liep op niets uit. Daarop zond Wilson in de winter van 1915-1916 zijn vertrouweling, Colonel House, naar Engeland waar deze een gesprek had met de Britse minister van Buitenlandse-Zaken, lord Grey, bij wie hij de mogelijkheden om tot vredesbesprekingen te komen, verkende. Dit bezoek werd enige maanden later herhaald. Hierbij liet House de eerder nog strikt in acht genomen neutraliteitsgedachte al wat varen. Hij vroeg Grey wat diens wensen waren en zei dat Amerika zich graag zo zou opstellen dat het de geallieerden tot maximale steun zou zijn voor het winnen van de oorlog of- zoals hij het stelde:"The USA wanted the British Government to do what would enable the USA to do what was necessary for the Allies to win the war.[50]
Hij stelde zich nog nadrukkelijker achter de geallieerden toen hij bij zijn daaropvolgend bezoek aan Parijs verklaarde dat, indien de geallieerden zouden verliezen, de president van de USA tussenbeide zou komen[51] *en de geallieerden maakten daaruit op dat alsdan de USA aan de oorlog zou gaan deelnemen, maar later zei House dat dit nooit zo door hem bedoeld was, overigens zonder er bij te vermelden wat hij dan wel had bedoeld. Hij stelde nu voor om z.s.m een vredesconferentie te organiseren waarbij hij er dan voor zou zorgen dat de aldaar te bespreken punten zodanig*

zouden worden geformuleerd, dat ze geheel ten gunste van de geallieerden zouden uitvallen. Als Duitsland zich dan zou verzetten, zo zei hij, dan zou Amerika aan de oorlog gaan deelnemen aan de zijde van de geallieerden.[52]
E.e.a werd daarop in een memorandum, het beruchte "House-Grey" memorandum, vastgelegd. De "adder onder het gras" bij dit memorandum, dat toch voor de geallieerden zo gunstig leek, lag daarin dat de Amerikanen daardoor feitelijk de vredesvoorwaarden zouden kunnen dicteren en dat leidde tot enorme weerstanden, vooral bij de Fransen.Het gehele plan ging dan ook niet door en ook nu weer liep een vredesinitiatief van Wilson op niets uit. Prof.Dr.Schulte-Nordholt zegt in zijn onlangs verschenen boek "Woodrow Wilson", dat dit "House-Grey memorandum door het Britse parlement unaniem werd afgewezen[53] *maar men kan zich afvragen of dit juist is. In zijn memoires vertelde Grey dat hij dit stuk te gevaarlijk achtte en het niet aan het Kabinet zond maar uitsluitend aan het "Imperial War Committee" dat, met zijn volledige instemming, besloot er geen ruchtbaarheid aan te geven.*[54] Het is zelfs de vraag of Grey dit memo inderdaad naar het "Imperial War Committee" zond gezien het feit dat het stuk bij zijn aftreden niet voorkwam in de over te dragen stukken maar later in zijn prive correspondentie werd terug gevonden.

De initiatieven om tot vrede te komen werden intussen onverdroten voortgezet. Op 12 december 1916 was het ditmaal Duitsland, dat zich na de overwinning op Rumenië en de bezetting van Bukarest sterk genoeg achtte om een poging tot "vrede onder voorwaarden" te wagen. Het benaderde Amerika en vroeg dit land daarbij te bemiddelen.*55. Twee dagen later zond de Amerikaanse president daarop een nota aan de strijdende partijen waarin hij hun vroeg wat nu precies hun wensen en eisen waren om tot een duurzame vrede te komen. Ook deze nota werd aan geallieerde zijde nogal bekritiseerd. Het werd Wilson nu kwalijk genomen dat hij zich nog steeds niet openlijk aan de kant van de geallieerden had geschaard. Desondanks werd aan zijn verzoek voldaan en legde men de eisen nu duidelijk op tafel. De kern ervan was:"onvoorwaaardelijke capitulatie van Duitsland", geen "peace without victory" dus. Ook de Duitsers bleken niet erg toeschietelijk en zonden een halfslachtig en onduidelijk antwoord. De oorlogvoerenden waren kennelijk nog niet echt aan vrede toe en kwamen steeds onverzoenlijker t.o.v elkaar te staan. In hun drang een oplossing te forceren grepen de Duitsers nu naar het wapen van de "onbeperkte duikbootoorlog" en daarmede kwam tevens elke kans op een vergelijk tussen de strijdende partijen tot een einde.
President Wilson echter bleef in zijn rol van vredestichter en in dat verband hield hij op 22 januari 1917 een rede waarin hij zich tot de wereld richtte met een opzienbarend vredesplan. Hoofdthema was zijn stelling: "Peace without Victory". De strijdende partijen moesten op basis van vooraf gemaakte afspraken, zoals vrijheid der zeeën, zelfbeschikkingsrecht aller volkeren, afschaffing van de geheime allianties en verdragen, de strijd staken en zich ieder op eigen gebied terugtrekken. Dit alles op basis van volstrekte gelijkheid zonder nog verder de schuldvraag te stellen. Het was een edel plan maar ook vreselijk naïef en het werd dan ook door eenieder verworpen. Het bleef angstig stil rond Wilson in de dagen na het uitspreken van zijn rede en het was mede dit gebrek aan positieve reacties, dat de Amerikaanse president tenslotte deed besluiten zijn neutraliteitspolitiek op te geven en aan de kant van de geallieerden aan de oorlog te gaan deelnemen. Op 3 februari 1917 verbrak hij de diplomatieke betrekkingen met Duitsland maar het duurde nog tot 2 april alvorens hij, in een indrukwekkende rede voor het Congres, zijn besluit tot oorlog officieel aankondigde en al spoedig daarna stroomden de eerste Amerikaanse troepen Frankrijk binnen en namen er hun posities in.
De deelname aan de oorlog weerhield Wilson er overigens niet van door te gaan met zijn vredesinitiatieven. Integendeel, zijn besluit om te gaan deelnemen aan de oorlog werd mede ingegeven door de gedachte dat hij daardoor veel meer invloed op de strijdende partijen zou kunnen uitoefenen dan wanneer Amerika er buiten zou blijven en de facto had hij daarin gelijk.Immers, door partij te worden kon hij aan de geallieerden ook

eisen stellen en daar eventueel kracht achter zetten. Inmiddels werkte hij de gehele zomer en een stuk van de winter (1917-1918) aan de uitwerking van zijn "Peace without Victory" plan en op 8 januari 1918 hield hij zijn wereldberoemd geworden "Veertien punten" rede welke op dat moment m.n in Amerika zelf, met gejuich werd ontvangen.

In Europa lag dat echter weer wat anders. De geallieerden waren het in principe met geen der 14 punten eens. Clemenceau maakte een spottende opmerking en de "Times" merkte op dat het er op leek dat president Wilson kennelijk van mening was dat het "Rijk der Gerechtigheid" reeds op aarde was neergedaald.[56]
Ook Duitsland reageerde afwijzend.
Wat behelsde Wilsons "14 punten" programma nu eigenlijk?
Kort samengevat stelde hij het volgende voor:

1. Er zouden volledig openbare vredesbesprekingen gevoerd worden.
2. Alle staten dienden het principe van de vrije zee te aanvaarden.
3. In de "nieuwe orde" dienden alle economische barrières te verdwijnen, dus open grenzen en vrije handel.
4. De bewapeningswedloop moest beëindigd worden.
5. Er moest een vrije en eerlijke regeling komen m.b.t.alle koloniale aanspraken waarbij het belang van de betrokken bevolkingen even zwaar moest wegen als dat van de koloniale machten.
6. Het Westen zou niet mogen interveniëren in Polen.
7. België diende als vrije natie te worden hersteld.
8. Duitsland diende Frankrijk te ontruimen en Elzas-Lotharingen aan Frankrijk terug te geven.
9. Voor Italïe moesten definitieve grenzen worden vastgesteld langs lijnen van nationaliteit.
10. Handhaving van Oostenrijk-Hongarije als staat, maar met het recht op autonome ontwikkeling voor de verschillende bevolkingen in de Dubbel-Monarchie.
11. De Balkanstaten kregen recht op zelfbeschikking en Servie een uitweg naar Zee.
12. Turkije kon behouden wat haar etnisch toekwam maar alle andere nationaliteiten in het Ottomaanse Rijk dienden het recht op een autonome ontwikkeling te krijgen en de Dardanellen moest een open waterweg worden.
13. Polen diende een onafhankelijke staat te worden waar alle gebieden met een duidelijk Poolse bevolking bij zouden horen.Ook Polen zou een haven aan zee krijgen.
14. Oprichting van een Volkenbond waarin alle naties, groot en klein, dezelfde rechten op politieke onafhankelijkheid en territoriale integriteit dienden te krijgen.

Op het eerste gezicht een schitterend plan maar de practische uitvoering ervan lag toch wel wat moeilijker. Ook begin 1918 waren de oorlogvoerende landen nog niet echt aan vrede toe.
Een vrije open zee was voor Engeland onaanvaardbaar, het zou haar heerschappij ter zee immers aantasten.De teruggave van Elzas-Lotharingen lag Duitsland nog te zwaar op de maag en de regeling van de koloniale kwestie vond bij niemand gehoor.
Wilson echter gaf niet op. Op 11 februari hield hij weer een rede waarin hij nog eens 4 min of meer nieuwe punten (the four principles) aan de eerdere 14 toevoegde. Deze luidden:

1. Elk probleem dat zou ontstaan bij de introductie van de 14 punten, diende apart op z'n merites te worden bekeken.
2. Vrede zou niet meer door een paar grote staten onderling geregeld worden, maar door alle betrokkenen.
3 Elke territoriale afspraak diende in het belang van het betrokken land te zijn.
4. Zoveel mogelijk diende aan de nationale aspiraties van de volkeren tegemoet te worden gekomen.

Ook op deze rede werd weer niet echt positief gereageerd, ook hier weer om praktische redenen. Wilson besefte niet wat het recht op zelfbeschikking voor alle volkeren, in de praktijk zou betekenen. Engeland dacht

onmiddellijk aan landen als India, Z.Afrika, Syrie, Palestina etc.
Wat Wilson hier voorstelde was de facto de ontmanteling van het gehele Britse koloniale Rijk .
Niemand, zeker de Britten niet, zat daar op te wachten en ook nu kreeg Wilson weer geen voet aan de grond.
Wederom gaf Wilson de moed niet op. Op 4 juli 1918, tijdens een speech in Mount Vernon op het voormalig landgoed van George Washington, voegde hij weer 4 punten aan zijn plan toe, ditmaal "the four points" genaamd. In het kort kwamen ze hier op neer:

1. Onpartijdigheid en rechtvaardigheid tussen alle landen.
2. Definitieve regeling van het recht op zelfbeschikking der volkeren.
3. Alle volkeren dienden zich gebonden te achten aan dezelfde morele principes.
4. Wederom de stichting van een wereld-vredesorganisatie.

Ditmaal werkte de oorlogsituatie in zijn voordeel.Het grote Duitse offensief was vastgelopen en de geallieerden vroegen dringend om meer Amerikaanse troepen. Op 27 september haakte Wilson daarop in en voegde nog eens 5 punten aan zijn masterplan toe, te weten:

1. Onpartijdigheid en rechtvaardigheid tussen alle landen.
2. Geen speciale voorrechten voor welk land dan ook, tijdens de komende vredesonderhandelingen.
3. Het vormen van geheime allianties zou verboden worden.
4. Economische combinaties mochten niet worden gevormd en
5. Alle geheime afspraken en verdragen dienden openbaar te worden gemaakt.

Het waren m.n deze 5 punten, de "five particulars" genaamd, die voor Duitsland een belangrijk aspect vormden in de kort daarop aan Wilson verzonden Duitse nota met het verzoek om te bemiddelen tbv vredesbesprekingen met de geallieerden. Tot het zenden van deze nota was door de Kroonraad op 29 september 1918 besloten. Enige dagen later, om precies te zijn op 3 oktober, wendde Duitsland zich nu formeel tot de Amerikaanse president met het verzoek om wapenstilstands-onderhandelingen op basis van zijn "Veertien Punten" programma.[57] Het is deze nota, van 3 oktober, welke van belang is voor de beoordeling van de latere bewering van Duitsland dat het misleid werd toen de vrede daarop werd gesloten. Wij komen daarop later nog terug.

De geallieerden waren, zoals gezegd, absoluut niet gelukkig met Wilsons veertienbeter eigenlijk- Wilsons 27 punten. Clemenceau kon niet nalaten te zeggen:"De goede God zelf had maar 10 punten nodig" en wees de Duitse vraag om wapenstilstands besprekingen van de hand omdat hij vond dat Duitsland zich niet tot Amerika, maar tot de geallieerden had moeten wenden. Lloyd George echter dacht daar anders over. Hij was bang dat Wilson dan toch zijn zin zou doorzetten, desnoods zonder medewerking van de geallieerden en dan wellicht militair veel te toegeeflijk zou zijn. De sluwe vos begreep heel goed dat Wilson's plannen dan wel verheven, maar zeker niet echt doordacht waren en dat met het onder druk zetten van Wilson en met scherp onderhandelen nog heel wat te bereiken zou zijn. Wilson zelf bevond zich , na de ontvangst van de Duitse nota van 3 oktober, trouwens in een lastig parket. Hij wist immers dat de geallieerden niet van blijdschap stonden te springen bij zijn "14 punten". Hoe zou het eigen volk, dat juist in een oorlogsstemming was gebracht, nu opeens op zijn vredesplan reageren? En hoe kon hij er zeker van zijn dat de Duitsers oprecht waren?

Op 8 oktober zond Wilson een nota aan de Duitse regering met de mededeling dat het niet alleen om de "14 punten" ging maar ook om onmiddellijke ontruiming van alle bezette gebieden. Voorts eiste hij de garantie dat de regering echt namens het Volk sprak en niet uit naam van de Keizer. Duitsland antwoordde op 12 oktober ook op deze eisen bevestigend. Nu kwam Wilson echter met

nieuwe- aanvullende eisen. Op 14 oktober stelde hij dat er nu ook nog aan militaire voorwaarden voldaan moest worden en dat deze voorwaarden door de geallieerden zouden worden opgesteld. Voorts diende Duitsland direct te stoppen met de onderzeebootoorlog en met de systematische vernietiging van bezet gebied. Op 20 oktober antwoordde de Duitse regering dat zij ook deze eisen aanvaardde en gaf zij uitvoerig rekenschap inzake haar pogingen tot democratisering. Een volledige capitulatie dus voor Wilson's eisen.

Intussen zond Lloyd George samen met Orlando een woedend telegram naar Wilson waarin zij hem verweten veel te slap en eigenmachtig op te treden.[58] Geschrokken breidde Wilson zijn eisen nu nog verder uit door het aftreden van de Keizer te vragen en mede te delen dat als dit niet geschiedde, hij- Wilson- niet over vrede, maar nog uitsluitend over capitulatie zou willen spreken.[59] Ook op deze nota reageerde Duitsland positief en op 5 november zond Wilson nu een concept-vredesverdrag naar Duitsland. Dit concept bevatte overigens wederom een aantal wijzigingen op zijn oorspronkelijke "veertien punten" programma. Onder druk van Engeland was punt 2, dat van de" vrije zee"aanmerkelijk gemodificeerd en onder druk van Frankrijk verscheen er nu plotseling een eis tot aanzienlijke herstelbetalingen. Van een "peace without victory" was steeds minder sprake en terwijl Duitsland, gedwongen door de situatie, steeds meer en meer moest toegeven, verscherpte Wilson zijn voorwaarden telkenmale.

WAPENSTILSTAND EN VREDE:

Op 8 november trok een Duitse delegatie naar Compiègne welke door maarschalk Foch, namens de geallieerden, in een spoorwagon werd ontvangen. Foch vroeg hen naar de reden van hun komst. De Duitse afgevaardigde Erzberger vroeg hem naar de voorstellen van de geallieerden voor het sluiten van een wapenstilstand. Foch antwoordde geen voorstellen te hebben. "Wij vragen naar Uw voorwaarden" stelde een ander delegatielid waarop een diepe stilte volgde. "Wenst U een wapenstilstand te vragen?" vroeg Foch nu. "Zo ja, zeg dat dan, dan zal ik U onze eisen noemen" en daarop somde hij er een aantal op. De Duitse delegatie was verbijsterd. In grote lijnen luidden ze als volgt:

1. Onmiddellijke ontruiming van alle bezette gebieden.
2. Onmiddellijke ontruiming van de Westoever van de Rijn.
3. Beschikbaarstellen van bruggehoofden bij Mainz,Coblenz en Köln elk met een straal van 30 km.
4. Repatriëring van alle krijgsgevangenen.
5. Overdracht van 5000 kanonnen, 25000 machinegeweren, 3000 mortieren, 1700 vliegtuigen en alle onderzeeboten.
6. Internering van de Duitse vloot.
7. Betaling van alle kosten van het geallieerde bezettingsleger in Duitsland.
8. Herstel van alle aangerichte schade en verder nog een hele lijst van andere eisen.[60]

Dit waren geen wapenstilstands voorwaarden, dit betekende volledige capitulatie. Van onderhandelen scheen geen sprake meer te zijn en het bleek al ras dat de geallieerden dat ook helemaal niet van plan waren. Duitsland had nog slechts te gehoorzamen en werd behandeld als een verslagen vijand. Men zag nog een laatste stroohalm in Wilson's mededeling dat de geallieerden uiteindelijk akkoord waren gegaan met een vrede op basis van zijn "veertien punten". Ze zouden bedrogen uitkomen. Op 11 november 1918 tekende zij echter de wapenstilstandsovereenkomst en kwam er de facto een eind aan de Eerste Wereldoorlog.

De geallieerden begonnen nu met het opstellen van een vredesverdrag, maar het duurde nog toch 28 juni 1920, bijna 2 jaar dus, alvorens dit verdrag, onder protest, door Duitsland werd ondertekend. Het zou, naar later is gebleken, een rampzalig verdrag worden. Duitsland verloor zo'n 13% van zijn oorspronkelijke gebied en 10% van zijn bevolking, alle koloniën, practisch zijn gehele koopvaardijvloot en een zeer groot deel van al zijn spoorwegmaterieel, waardoor de ruggegraat van zijn economische bestaansmogelijkheid werd gebroken. Wat erger was,

de Britse hongerblokkade werd nog tot in 1919 voorgezet en tot die tijd stierven nog vele Duitsers van honger en gebrek. De Britten wilden op die wijze voorkomen dat Duitsland opnieuw handelsbelangen kon vestigen zolang zijzelf die nog niet hadden zekergesteld.
Duitsland kreeg voorts de verplichting opgelegd een geschatte schade van ruim 1000 miljard goudmark aan de geallieerden te betalen maar men begreep al snel dat geen land ter wereld zo'n som ooit zou kunnen opbrengen. Pas in 1921 echter werd het bedrag naar beneden bijgesteld naar 136 miljard goudmark.

De beroemde econoom Keynes, die als Brits delegatielid deelnam aan de conferentie en het vredesverdrag later betitelde als "immoral and incompetent"[61]. en uit protest tegen de gang van zaken ontslag nam, schatte de werkelijke schade op zo'n 10 miljard goudmark. Nog erger was het dat de Duitsers tenslotte gedwongen werden art. 231 te ondertekenen, waarin de schuld aan het ontstaan van de oorlog eenzijdig geheel bij Duitsland werd gelegd.
Duitsland voelde zich bedrogen. Ze hadden de wapenstilstand aanvaard op basis van Wilson's "veertien punten" en dit ook expliciet verwoord in hun 3 oktober nota. De Amerikaanse president had dit ook bevestigd, 2 maal zelfs, de eerste keer op 23 oktober en de tweede keer op 5 november toen hij ten overvloede mededeelde dat ook de geallieerden zijn "veertien punten" als basis hadden geaccepteerd.[62]
Door blind te vertrouwen op Wilson en de wapens neer te leggen, had Duitsland zich volledig afhankelijk gemaakt van de goede wil van de geallieerden. Het had zijn deel ingevuld en rekende er nu op dat de geallieerden hun woord gestand zouden doen. Dat was niet het geval. Harold Nicholson schreef later dat:"nineteen out of president Wilson's twenty-three Terms of Peace, were flagrantly violated in the Treaty of Versailles as finally drafted".

Zoals gezegd, Duitsland had geen enkele keus meer. Men dacht er nog even aan de wapens opnieuw op te nemen maar de Duitse legerleiding toonde de regering aan dat zoiets niet langer meer tot de mogelijkheden behoorde. Toen zwichtte de regering en zond de volgende nota aan de geallieerden:" Buigend voor de overweldigende kracht, doch nochtans zonder haar standpunt te herzien inzake de ongehoorde onrechtvaardigheid van de vredesvoorwaarden, verklaart de regering van de Duitse Republiek dat zij bereid is de vredesvoorwaarden zoals vastgesteld door de geallieerde- en verbonden landen, te accepteren en te ondertekenen.[63]
Aldus geschiedde en de basis voor een nieuw drama, dat van de Tweede Wereldoorlog , vond in Versailles zijn begin. De voorbereiding op revanche zou niet lang op zich laten wachten.
Het was pas in de jaren vijftig dat, tijdens een bijeenkomst van internationale historici te Verdun, officieel werd erkend dat het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog niet de schuld was van slechts een enkel land of bevolking, maar een gevolg was van een complex van oorzaken en reacties.
Helaas waren er toen eerst opnieuw miljoenen slachtoffers gevallen. Voor hen kwam deze erkenning te laat.

Noten:

1. Lutz.R.H. The causes of the German collapse in 1918, Archonbooks 1969. p 192.
2. Heckscher.August.Woodrow Wilson.1st Collier Books ed. P 425. (ISBN 0-02-003871-2)
3. Lutz.R.H. The causes of the German collapse in 1918, Archonbooks 1919. p 5-7.
4. Ibid p.5
5. Heckscher.August.Woodrow Wilson.P 446 e.v 1st Collierbooks ed.1993.(isbn 0-02-003871-2).
6. Fischer.F. Griff nach der Weltmacht.Nachdruck(1984) der Sonderausgabe 1967. Düsseldorf. Droste 1984 (ISBN 3-7700-0902-9)
7. Brief Hindenburg aan Wilhelm 11 van 7 januari 1918.
8. Lutz.R.H. The causes of the German Collapse in 1918, Archonbooks 1919. p 36.
9. Memo Kühlman aan Hertling dd 11-1-18.
10. Lutz.R.H. The causes of the German Collapse in 1918. Archonbooks 1919. p.6.
11. Memo van von Haeften dd 3-6-18.
12. Hanson,Dr.Am.B. Geheime diplomatie.bijl 2.

Uitg. W.Ten Have. A.dam. 1918. Memo Sazonov 4-3-1915. Telegr. Sazonov aan Isvolski 18-3-15, nr 1226.
13. Heckscher.August. Woodrow Wilson. 1st Collier Books ed. p.424. (isbn 0-02-003871-2)
14. Lutz.R.H. The causes of the German Collapse in 1918, Archonbooks 1919. p 55 ev.
15. Heckscher.August. Woodrow Wilson. 1st Collier Books Ed. p.475. (isbn 0-02-003871-2)
16. Lutz.R.H. The causes of the German Collapse in 1918. Archonbooks 1919. p 63.
17. Aus der werkstatt der Deutsche Revolution. Gepubl. "Barth" Unterirdische Litteratur im revolutionären Deutschland während des Weltkrieges. Drahn und Leonard: Deutsches Revolutions Almanach für 1919. Wrisberg.von.Gen. Der Weg zu Revolution 1914 bis 1918.
18. Lutz.R.H. The causes of the German Collapse in 1918. Archonbooks 1919. p 163.
19. Ibid.
20. Ibid p 151.
21. Ibid. p 6-7.
22. Pitt.Barrie. 1918 Het laatste bedrijf. p 313. A.J.G. Strengholt's Uitgeversmij N.V. A'dam. Geaut.vertaling Mr.G.P.Kiës. Barrie Pitt 1962.
23. Mudra-Galwitz Gen's. Publikatie 28-11-22.
24. Lutz.R.H. The causes of the German Collapse in 1918. Archonbooks 1919. p 163.
25. Blake.Robert (edited by) The private papers of Douglas Haig 1914-1919. Eyre & Spottiswoode. London 1952.
26. Ibid. p 314.
27. Ibid. p 47.
28. Ibid. p 333. Charteris.John.Brig.gen. Field Marshal Earl Haig.p 363 first publ. 1929. Cassell & Comp ltd. London, Toronto Melbourne & Sydney.
29. Pershing.John.J.Gen. My experiences in the World War. p 481. (made & printed in Great Britain by the Camelot Press Ltd London & Southampton 1931)
30. Ibid. p 408.
31. Gallwell.C.E. Maj.Gen.Sir. Field-Marshal Sir Henry Wilson. Dl 2. p 103. First published 1927. Cassell & Comp. London,Toronto- Melbourne & Sydney.
32. Pershing.John.J.Gen. My experiences in the World War. p 421..
33. Ibid. p 424-425
34. Ibid
35. Foch.Marshal. The memoires of Marshal Foch. p 504-7. W.Heineman Ltd London. (printed in Great Britain at The Windmill Press. Kingswood Surrey.
36. Winter.Denis. Haigs Command. p 220.Penguinbooks 1992. (ISBN 0-14-007144-X)
37. Ibid. p 221.
38. Grant. Diaries. Report 9-11-18.
39. Pershing Papers. Clark 13-10-18.
40. Winter.Denis. Haigs Command. p 214.
41. Brief Haig to Cabinet. 19-10-18. CAB 23/16.
42. Currie Papers. Currie's diary 20-10-18.
43. Rawlinson quoted by Montgomery.Massingberd in "Thruth" 7-7-20.
44. Charteris. Lawrence to Charteris. 7-9-28. Charteris Papers. zie ook Charteris aan Ducane)
45. Helmricht.Franz. Zur Steuer der Wahrheit.Berlin.N.O. 1919.
46. Maurice.Gen. The last four months.
47. Lutz. R.H. The causes of the German Collapse in 1918. p 86-87.
48. Ibid. p 191.
49. Schulte Nordholt.J.W. Woodrow Wilson. p 175. quote von Bernsdorff aan Bethmann.(Meulenhof A.dam. ISBN 90-290-9968-2/cip)
50. Ibid. p 178.
51. Ibid.
52. The papers of Woodrow Wilson. Dl 36. p 180.
53. Schulte Nordholt.J.W. Woodrow Wilson. p 181.
54. Grey of Fallodon. Twentyfive Years. I 2. p 129-130. Fred.A.Stokes Comp. N.Y. 1925 1st ed.Printed USA.
55. Schulte Nordholt.J.W. Woodrow Wilson. p 209.
56. Ibid. p 262.
57. Gelfand.L.E. The Inquiry (Yale 1963) Britain and the Paris Peace Conferences 1919-1923 p 17-19. Sharp.A. The Versailles Settlement. p 12. printed in Hongkong.(Isbn 0-333-42140-X Pbk MacMillan Education Ltd.
58. Schulte Nordholt.J.W. Woodrow Wilson . p 275.
59. Ibid. p 276.
60. Pitt.Barrie. 1918 Het laatste bedrijf.p 319-20.
61. Nicolson.H. Peacemaking 1919. p 350. University Paperback publ. by Methuen & Co Ltd. London. SBN 416-68720-2/49. 1.2. Printed in Great Britain by Buttler & Tanner Ltd Frome & London 1967. (reprint).
62. Keynes.J.M. The economic consequences of the Peace. p 59. Penguin Books 1988. Isbn 0-14-011380-0
63. Watt.R.M. Het einde van een Keizerrijk. p 373. Ned.ed. J.A.Boom & Zn 1970. Meppel.

DR. F. SNAPPER

Het uitwijken van de Duitse keizer naar Nederland en de poging hem van daaruit te ontvoeren

Op 11 juni 1918 inspecteerde de hertog van Connaught het in Engeland ontscheepte 114e Amerikaanse regiment veldartillerie (114 R.A.). Het was het enige Amerikaanse regiment dat geheel uit vrijwilligers bestond, nadat de Verenigde Staten aan Duitsland in maart 1917 de oorlog hadden verklaard. Het stond onder bevel van kolonel Luke Lea. Na de parade nodigde de hertog de hoofdofficieren van het regiment uit bij hem thee te komen drinken. Zijn opmerking dat hij zowel een oom was van de Duitse keizer, als van de koning van Groot-Brittannië, tevens keizer van Engeland vonden de Amerikaanse officieren walgingwekkend.[1]

Kolonel Lea zelf was een bijzondere man. Hij had aan de universiteit van Sewanee gestudeerd. Één van zijn bijvakken was Duits.[2] Daarna was hij ondermeer bijna 25 jaar lang uitgever geweest van de in Nashville, thans vermaard als centrum van de "country songs", verschijnende krant "Tennessean". Ook was hij een aantal jaren lid geweest van de senaat van de Verenigde Staten. Die senaatszetel had hij al opgegeven voor hij kolonel werd.[3]

In de strijd tegen de geallieerden tijdens de eerste wereldoorlog had het Duitse leger zich aan verschillende oorlogsmisdrijven schuldig gemaakt. Hiervoor wilden de geallieerden Wilhelm II als "oberster Kriegsherr" van de Duitse weermacht ter verantwoording roepen, zodra de overwinning was behaald.

In dit verband moge worden opgemerkt dat tijdens de eerste wereldoorlog de Duitsers in België mensen hebben gefusilleerd, dorpen in brand gestoken en ook de stad Leuven niet gespaard, waarbij de beroemde Universiteits-bibliotheek in vlammen opging. Maar één van de belangrijkste aanleidingen hiertoe was ... het optreden van de Belgische burgerwacht. Dit krijgsmachtdeel had weinig gevechtswaarde. De Belgische burgerwachters echter waren goede schutters. Zij konden fietsen en maakten gebruik van het feit dat de hooizolders van de Belgische boerderijen aan de zijkanten openingen hadden om de nodige lucht toe te laten. Op de hooizolders van de boerderijen die langs de wegen lagen waar de Duitsers langs trokken, gingen de Belgische schutters liggen en openden het vuur waardoor de Duitsers verliezen leden. Na enkele salvo's pakten de schutters hun fietsen en zorgden uit de handen van de Duitsers te blijven. Maar deze laatsten dachten dat zij door ongeüniformeerde burgers waren aangevallen en namen wraak op de bevolking.[4]

Wat de Duitse keizer betreft is het vermeldenswaard dat deze, toen één van zijn adjudanten, kapitein Sigurd von Ilsemann, hem op 2 september 1918 berichtte dat geallieerde strijdkrachten de Duitse verdedigingslinie waren binnengedrongen, hij met de vuist op tafel sloeg en uitriep dat de oorlog was verloren.[5] Trouwens op 13 augustus had Ludendorff de rijkskanselier verzocht langs diplomatieke weg een eind aan de oorlog te maken. Volgens Ludendorff konden de Duitse troepen zich in Frankrijk nog wel staande houden, maar waren niet meer in staat de vijand te verslaan.[6]

Op 1 oktober ontving de keizer, die toen op het grote hoofdkwartier in Spa was, bericht dat het parlement de vervanging van de oude rijkskanselier, Georg graaf Hertling, wenste en dat reeds het woord revolutie was gevallen. De keizer spoedde zich toen naar Berlijn. Maximiliaan, prins von Baden, werd tot rijkskanselier benoemd en in de nacht van 3 op 4 oktober werd een verzoek om

wapenstilstand aan de Amerikaanse president Wilson gericht. Er volgden onderhandelingen en op 24 oktober kreeg Wilhelm II bericht dat Wilson het aftreden van de Duitse keizer en de andere regerende Duitse vorsten eiste. Wilhelm II weigerde, maar de volgende dag eiste de linkse Duitse pers dat hij wordt afgezet. Op 26 oktober wordt Ludendorff ontslagen en op 29 oktober keerde de keizer plotseling terug naar het hoofdkwartier in Spa.[7] Vermoedelijk op verzoek van de legerleiding. Vast staat dat op 30 oktober de adjudant-generaal van koningin Wilhelmina der Nederlanden, luitenant-generaal J.B. van Heutsz, indertijd onderscheiden met het grootkruis van de Pruisische Orde van de Rode Adelaar, van de Duitse legerleiding een uitnodiging ontving om de militaire situatie in ogenschouw te nemen. Van Heutsz had toestemming aan de koningin gevraagd. Die toestemming had hij gekregen op voorwaarde dat hij zich neutraal zou opstellen. Hij was op 5 november in Spa aangekomen, had een aantal militaire inrichtingen bekeken en lunchte op 8 november in het gezelschap van de keizer die deed of er niets bijzonders aan de hand was. Die avond dineerde hij met de veldmaarschalk.[8] Von Hindenburg verzocht Van Heutsz ... om hem over de politieke situatie in Nederland te informeren. Van Heutsz kon hem verzekeren, dat het gevaar voor revolutie er niet groot was. Voorts informeerde Von Hindenburg waarschijnlijk naar de reacties van regering en koningin op een eventuele komst van de keizer naar Nederland. Van Heutsz kende koningin Wilhelmina genoeg om te verzekeren dat zij, hoe ze ook over Wilhelm II mocht denken, alles zou doen om te verhinderen, dat de keizer weer teruggestuurd zou worden "De regering zou bovendien in deze woelige dagen de monarchie hard nodig hebben om mogelijke revolutionaire activiteiten de kop in te drukken."[9]

Op 9 november kwam Van Heutsz in Maastricht aan. Reeds op 11 november maakten de Telegraaf en het Rotterdams Nieuwsblad melding van geruchten, dat de komst van Wilhelm II door Van Heutsz zou zijn voorbereid. Dit werd op besliste wijze door de regering ontkent.[10] Maar nog in 1979 schreef professor A.F. Manning: "Al zou de komst van keizer Wilhelm II niet geheel en al onverwacht zijn geweest, gezien het bezoek van de adjudant-generaal van de koningin aan het keizerlijk hoofdkwartier te Spa op 8 november 1918...".[11] Deze veronderstelling bijkt niet houdbaar. Vermoedelijk hield Von Hindenburg reeds op 29 oktober ernstig rekening met de mogelijkheid dat de keizer naar het neutrale Nederland zou moeten uitwijken. Op die dag zal hij Wilhelm II een bericht hebben gestuurd die het plotseling vertrek van de keizer naar Spa zal hebben veroorzaakt, want Spa ligt dichter bij Nederland dan Berlijn. Omstreeks dezelfde tijd zal hij de uitnodiging aan Van Heutsz hebben gestuurd, er op vertrouwende dat deze opperofficier hem volledig zou inlichten betreffende de mogelijkheden van een eventueel uitwijken van de keizer naar Nederland. In dit vertrouwen is de Duitse veldmaarschalk niet beschaamd. Tevens staat vast dat Van Heutsz geen belangrijke rol heeft gespeeld in de komst van Wilhelm II naar Nederland. Dat die mogelijkheid bestond heeft hij Von Hindenburg kunnen meedelen. Hij zal echter niet in staat zijn geweest tijdig koningin en regering in te lichten dat hiermee rekening moest worden gehouden.
Inmiddels was het in Duitsland steeds onrustiger. Op 3 november begon de marine te muiten. Legereenheden in Duitsland volgden terwijl de troepen aan het front hardnekkig hun stellingen tegen de geallieerden verdedigden. Maar in het Duitse binnenland nam de invloed van de communisten hand over hand toe. Naar Russisch voorbeeld werden arbeiders- en soldatenraden gevormd. Op 7 november deed de koning van Beieren afstand van de troon. 9 November reeds voor het ontbijt had de keizer een telegram van de rijkskanselier ontvangen waarin op zijn troonsafstand werd aangedrongen. Ook werd Wilhelm II verweten Berlijn te hebben verlaten zonder overleg met deze kanselier. In de loop van de ochtend kwam het bericht binnen dat alle troepen in het binnenland de sociaal-democraten steunen en dat dezen de republiek zullen uitroepen. Om 13.00 uur werd in Spa de beslissing genomen dat Wilhelm II zou aftreden als keizer van Duitsland

maar aanblijven als koning van Pruisen. Maar inmiddels had de rijkskanselier in Berlijn reeds aan het persagentschap doorgegeven dat Wilhelm II als keizer was afgetreden. Om 16.45 uur kwam Von Hindenburg, vergezeld van een aantal opper- en vlagofficier bij de keizer en na een heftige discussie van 20 minuten begaf Wilhelm II zich naar de aanwezige adjudanten en zei het volgende tegen hen: "Ich bleibe zunächst in Spa. Falls wir von Bolschewisten angegriffen werden und meine hiesigen Sicherheitstruppen nicht treu bleiben, fahren wir nach Den Haag"![12]

Om 19.10 uur kregen de adjudanten bevel alles in te pakken en om 19.45 uur reden zij met de keizer naar de trein, waar deze verklaart in Spa te zullen blijven. Onmiddellijk worden de nodige veiligheidsmaatregelen genomen. Maar na het eten viel de beslissing dat de keizer de volgende ochtend om 05.00 uur zou vertrekken.[13]

Aangenomen mag worden dat na het gesprek dat Von Hindenburg in de namiddag met de keizer heeft gehad, hij de Duitse gouverneur-generaal in Brussel heeft verzocht het Nederlandse gezantschap aldaar te informeren over het vermoedelijk vertrek van Wilhelm II naar Nederland met het verzoek er voor te zorgen dat de keizer in Nederland werd toegelaten. Want de Nederlandse minister-president te Brussel, M.W.R. van Vollenhoven deelt in zijn memoires mee dat op 9 november om 22.00 uur een hoge Duitse ambtenaar bij hem kwam met het verzoek er voor te willen zorgen dat de keizer en zijn gezelschap, die dezelfde nacht naar Nederland zou vertrekken, bij de grenswacht te Eijsden geen ongerief zouden ondervinden.[14] Terecht heeft H.J. Scheffer dit in 1968 betwijfeld. Hij vond namelijk het briefje waarin Van Vollenhoven aan de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken, jonkheer H.A. van Karnebeek berichtte dat de Duitse keizer die nacht of de volgende morgen naar Nederland zou komen en dat hij de attaché Verbrugge van 's-Gravendeel naar Maastricht had gezonden om de grenswacht te verzoeken de keizer en zijn gezelschap toegang tot Nederland te verlenen. Op dit briefje staat dat het om half acht ('s avonds) is geschreven (zie bijlage 1). Dientengevolge moet aan Van Vollenhovens mededelingen in zijn in 1946 geschreven memoires geen waarde worden gehecht.

Wilhelm II.

In dit verband schrijft Scheffer: "... er is weinig fantasie voor nodig om op de gedacht te komen dat Van Vollenhoven zich wel tweemaal bedacht zou hebben koeriers naar de koningin en de garnizoenscommandant te Maastricht te zenden als hij zich niet nadrukkelijk of stilzwijgend van de instemming van zijn minister verzekerd had geweten."[15]

Scheffer vermoedt dat Van Karnebeek voorkennis bezat van de vlucht naar Nederland van de Duitse keizer. Hij wijst er op dat, volgens het dagboek van de minister van Arbeid, P.J.M. Aalberse, op 10 november in de ochtenduren onder leiding van de minister-president jonkheer Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck een aantal ministers bijeen kwamen om te beslissen wat er met de keizer moest gebeuren. Volgens dat dagboek was Van Karnebeek niet aanwezig. Echter dat zelfde dagboek vermeldt evenmin de aanwe-

zigheid van de secretaris in algemene dienst J.B. Kan, die ook aan die besprekingen deelnam.[16] Derhalve is de mogelijkheid dat Van Karnebeek wel aanwezig was niet uit te sluiten.

Wat Van Vollenhoven betreft had hij, zoals verderop blijkt, het recht voor Nederland een laissez-passer te verstrekken. Hij zal gedurende de eerste wereldoorlog vele laissez-passers aan vluchtelingen hebben verstrekt. Dus waarom ook niet een laissez-passer verstrekt aan een keizerlijk vluchteling?

Zondagmorgen, 10 november, zal pastoor Alphons Marie Vallen van de St.Martinus parochie in Eijsden zich verbaasd hebben afgevraagd waarom die zondagmorgen de kerk nagenoeg leeg was die anders tijdens de vroege mis tot de laatste plaats was bezet met parochianen en Belgische vluchtelingen. Die waren naar de Dorpstraat gegaan waar de Nederlandse doorlaatpost lag waarover sergeant Pierre Pinckaerts het bevel voerde. Want daar stond de omstreeks 06.00 uur gearriveerde autocolonne met Wilhelm II aan wie de sergeant de toegang tot Nederland had geweigerd; ondanks het feit dat de met de Duitse keizer meereizende diplomaat Von Grünau hem verzekerde dat de Nederlandse regering op hoogte was gesteld van de komst van de keizer en zijn gevolg. De sergeant bleef echter bij zijn weigering gewapenden zonder paspoorten door te laten. En de Duitsers op hun beurt wensten hun wapens slechts aan een hoofdofficier af te geven. Wel waarschuwde Pinckaerts de garnizoenscommandant van Maastricht, majoor Van Dijl. Toen deze omstreeks 07.00 uur, in gezelschap van de inmiddels gearriveerde Verbrugge van 's-Gravendeel in Eijsden verscheen werden die problemen snel opgelost. Vervolgens werd Wilhelm II met zijn gezelschap naar het station gedirigeerd, waar de keizerlijke trein arriveerde die het gelukt was Luik te passeren en waarin beschutting tegen de kouw werd gevonden.[17]

Koningin Wilhelmina ontving die zondagochtend reeds om 08.00 uur voor overleg de minister van Buitenlandse Zaken, jonkheer H.A. van Karnebeek.[18] Zij heeft over de gebeurtenissen die hiertoe hebben geleid in haar memoires het volgende geschreven: "Het bericht, dat de keizer naar zijn hoofdkwartier was teruggekeerd, wekte bevreemding; Onder de gegeven omstandigheden had men kunnen verwachten dat zijn tegenwoordigheid in Berlijn vereist was. Deze terugkeer kon slechts één veronderstelling wettigen, namelijk dat de situatie, zowel in het land zelf, als bij het Duitse leger, zó ernstig was dat ... het dus de daad was van de oberster Kriegsherr, die met zijn mannen de dood zocht ... Ik zal nimmer die novembermorgen ... vergeten, toen ik ... de tijding vernam, dat de Duitse Keizer in Limburg over onze grens was gekomen ... het was zeker het laatste dat ik voor mogelijk had gehouden ... Weldra echter vernam ik ... dat hij gezwicht was voor de raad van zijn omgeving, die alleen bezorgd bleek te zijn voor zijn leven. De gewoonte het oor te lenen aan de raadgevingen van deze omgeving, die nòch over de staatsmanwijsheid, nòch over de moed beschikte, welke in die moeilijk omstandigheden vereist waren, was hem wel zéér noodlottig geworden."[19]

De Nederlandse regering was in beginsel bereid de keizer asiel te verlenen, maar stond voor hetzelfde probleem als de regering heden ten dage heeft met asielzoekers: de huisvesting. In verband hiermee werd Godard graaf Bentinck te Amerongen die middag door P.A.C. graaf Lynden van Sandenburg, commissaris van de koningin van de provincie Utrecht opgebeld met het dringende verzoek Wilhelm II en zijn gevolg drie dagen gastvrijheid te verlenen. Graaf Bentinck antwoordde dat hij het gaarne zou willen doen, maar dat tengevolge van de geldende distributiemaatregelen er heel weinig eten in zijn kasteel was, de auto's niet konden rijden door gebrek aan benzine en een deel van zijn personeel met griep te bed lag, maar hij zou het met zijn kinderen bespreken. Toen heeft de oudste zoon Carlos, Nederlands diplomaat en met verlof thuis gezegd: "Bentincks hebben de keizer in zijn glansperiode te logeren gehad, nu hij is gevallen, kunnen wij hem onderdak niet weigeren." Toen Lynden van Sandenburg opnieuw belde gaf graaf Bentinck zijn toestemming, mits de commissaris zou zorgen voor de aanvoer van voldoende voedsel, ben-

zine en andere benodigdheden. Daar had de commissaris geen moeite mee. Dientengevolge kwam tegen middernacht een afvaardiging van de Nederlandse regering met de Duitse gezant in Eijsden aan, die de keizer kon meedelen dat de Nederlandse regering had besloten hem toe te laten en dat hij de eerste drie dagen bij de familie Bentinck in Amerongen zou verblijven. Daarna zou een definitieve verblijfplaats worden aangewezen.[20] Ook was Wilhelm II in staat in Nederland een eigen landgoed te kopen. Maar omdat toen nog rekening moest worden gehouden met de mogelijkheid, na de op 11 november gesloten wapenstilstand, dat de geallieerden zouden eisen dat Nederland Wilhelm II aan hen zou uitleveren, vond men het beter dat hij nog niet naar een eigen woning vertrok. En op 8 december 1918 moest graaf Lynden van Sandenburg de keizer meedelen dat de Nederlandse regering er ernstig rekening mee hield dat de geallieerden de uitlevering van de keizer zouden eisen. De Nederlandse regering zou dit weigeren, maar dan zouden de geallieerden mogelijkerwijze met militaire middelen hun doel kunnen bereiken. Derhalve besloot de keizer uit Amerongen te vluchten. Maar van de voorbereidingen van deze vlucht mochten de Bentincks niets weten. De keizer en een paar getrouwen die hij nog bij zich had, waren van oordeel dat deze familie reeds zoveel voor hen had gedaan, dat als de vlucht zou lukken en de graven Bentinck zouden hierover worden ondervraagd zij naar eer en geweten konden zeggen dat zij er niets vanaf wisten. Maar de spanning verminderde. Voorlopig zagen de geallieerden er vanaf deze eis aan Nederland te stellen en de kranten schreven niet meer over dit onderwerp. Toen Von Ilsemann, die de keizer op diens vlucht zou begeleiden, van 21 tot 24 december in Den Haag was, kreeg hij van de vele Nederlanders en Duitsers, die hij sprak, de indruk dat de meesten niet geloofden dat de geallieerden de uitlevering van de keizer zouden eisen. Von Ilsemann werd ook door prins Hendrik, de gemaal van koningin Wilhelmina ontboden. Ook deze verzekerde Von Ilsemann dat Nederland zou weigeren de keizer uit te leveren. Wel bleven dan nog twee dwangmiddelen, blokkade en een militaire inval. Maar door een blokkade zou de voeding aanzienlijk verminderen, hetgeen het communisme zou bevorderen dat nu door de geassocieerden werd bestreden. Een militaire inval was eveneens uitgesloten want men had na de laatste oorlog meer dan genoeg van oorlogshandelingen. De prins kon bovendien Von Ilsemann verzekeren dat dat ook de mening was van de minister-president, jonkheer Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck.[21]

Het feit dat de vraag om uitlevering van de keizer volgens de pers niet meer ter sprake kwam zal vermoedelijk de reden zijn geweest dat bij kolonel Lea de mening ontstond dat de uitlevering van de keizer van de baan was. Kolonel Lea was niet alleen verontwaardigd over het niet-uitleveren van Wilhelm II door Nederland, hij meende ook de reden te weten waarom de Duitse keizer niet werd uitgeleverd. Daar had de Nederlandse regering geen schuld aan, maar het was de Britse koninklijke familie die haar Duitse familielid beschermde. Had de hertog van Connaught niet met enige trots gezegd dat hij de oom van de Duitse keizer was? Kolonel Lea besloot zelf de keizer naar het geallieerde hoofdkwartier te brengen. Hij had nog recht op een aantal dagen verlof. Hij vroeg kapitein Leland S. McPhail, kapitein T.P. Henderson, eerste luitenant Elsworth Brown, sergeant Dan Reilly, hoofd van de telefoongroep en een uitstekend mecaniciën, sergeant Owen Johnston, een echte klusjesman en zijn onverschrokken motor-ordonnans Marmaduke Clokey of zij zin hadden met hem een dag of vijf op verlof te gaan. Hij waarschuwde hen dat de tocht niet ongevaarlijk zou kunnen worden, maar in ieder geval opwindend zou zijn. De zes militairen accepteerden het aanbod van hun kolonel zonder vragen te stellen. Lea verkreeg voor zich en de hem vergezellenden verlof van 1 tot en met 5 januari 1919. 6 Januari zou omstreeks 12 uur zijn regiment, dat in Tuntingen in Luxemburg lag, op mars gaan en hij nam zich voor die dag tijdig terug te keren. En zo vertrok het gezelschap in de 7-persoon Winton-auto, van het regiment.[22] Deze auto was berucht voor zijn vele defecten en na 30 kilo-

meter weigerde hij dienst. Gelukkig kwam een Amerikaanse truck langs, die Clokey meenam met een verzoek van Lea aan de commandant van het 115e Amerikaanse regiment veldartillerie, luitenant-kolonel James A. Gleason, die een tijdlang onder Lea had gediend, om de regimentsauto van 115 R.A. hem gedurende zijn verlof ter beschikking te stellen. Volgens Lea was overste Gleason een man die een verzoek van een vriend nimmer weigerde en achteraf een reden verzond waarom hij het had gedaan. En inderdaad, Clokey kwam terug met een schitterende acht-cylinder Cadillac en de chauffeur van die auto, Egbert Hail, een man zonder vrees. Inmiddels hadden de beide andere onderofficieren kans gezien de Winton te repareren en een nachtelijke rit in beide auto's bracht het gezelschap tegen het ochtendgloren in Luik. De Amerikaanse artillerie officieren waren onder de indruk van de mogelijkheden die de verdediging hier had. Lea schrijft dan ook "... the Belgian army could have made in the narrow pass a barrier of the German dead which would have rendered it impregnable ... There was visibly illustrated the danger to any nation of unpreparedness. Pacifism and unpreparedness are twin incubators of war instead of peace. They cause nations to rely today upon the defense of yesterday against the attack of tomorrow. No styles of women are subject to as constant changes as military styles."[23] Mijns inziens heeft Luke Lea hier de spijker op zijn kop geslagen. Hierbij moet ik opmerken dat reeds in 1900 de socialistenleider P.J. Troelstra tijdens de debatten in de Tweede Kamer der Staten-Generaal over de nieuwe militiewetten voor de Nederlandse krijgsmacht de oorlogsindustrie vergeleek met de Parijse modehuizen. Alle dames, die zichzelf respecteerden kochten nieuwe kleding zodra de Parijse couturiers met nieuwe kreaties kwamen. Analoog schaften de regeringen, om hun prestige te handhaven, nieuw oorlogsmateriaal aan, zodra de wapenfabrikanten nieuwe wapens aanboden. Maar volgens de socialistenleider werden hierdoor de defensie-uitgaven veel te hoog opgeschroefd en de kans op oorlog groter.[24]

In Luik probeerden de Amerikanen benzine voor hun wagens te krijgen. Aangezien er geen Amerikaanse legereenheid in Luik was reden ze naar een Belgische militaire post. Maar de bevoegde Belgische officier legde hen uit dat zij hiervoor eerst papieren bij verschillende autoriteiten moesten halen. Dat zou echter verscheidene dagen in beslag nemen, waarop McPhail, die vloeiend Frans sprak, er de Belg op wees dat als de Amerikanen even bureaucratisch bij de bevrijding van België waren opgetreden in Luik geen Belgisch officier moeilijkheden zou maken bij het verkopen van een beetje benzine aan Amerikanen, omdat de Duitsers er nog zouden zitten. Waarop de Belgen de tanks van beide auto's vulden en tot stomme verbazing van Lea en zijn gezelschap betaling weigerden. Maar het lukte niet in Luik of omgeving paspoorten te krijgen, waardoor het mogelijk zou worden om in Nederland te worden toegelaten. Maar Lea had als senator, toen in de senaat oppositie tegen de benoeming van Brand Whitlock tot gezant in Brussel was ontstaan, Brand Whitlock gesteund, mede waardoor de benoeming tot stand was gekomen. Nadat de Verenigde Staten in 1917 aan Duitsland de oorlog hadden verklaard had hij zijn standplaats uiteraard verlaten maar was na 11 november 1918 weer in de Belgische hoofdstad teruggekeerd. Derhalve reed Lea op 3 januari met zijn gezelschap naar Brussel waar de Amerikaanse gezant hen hartelijk ontving. Natuurlijk zou Whitlock voor paspoorten zorgen zodat zij naar Nederland konden gaan, mits Luke en de drie andere officieren 's avonds bij hem kwamen dineren. Dat aanbod werd in dank aanvaard. Trouwens er moesten nog pasfoto's worden gemaakt. Toen die avond vier Amerikaanse officieren bij hun gastheer verschenen bleek die de Nederlandse minister-president Van Vollenhoven te hebben uitgenodigd.[25] Ook die had de uitnodiging in dank aanvaard want er moesten toen tussen Nederland en de geallieerden enige problemen worden opgelost en de uitnodiging van de Amerikaanse gezant zal hij als een vriendelijk gebaar hebben beschouwd dat niet mocht worden afgeslagen.

Van Vollenhoven scheen onder de indruk te zijn van Luke Lea die aan hem werd voorge-

steld als senator en kolonel. Lea, die niet onder valse vlag wilde varen stelde uitdrukkelijk dat hij niet langer senator was maar Van Vollenhoven antwoordde: eens senator, altijd senator. Op de vraag van de beide gezanten wat de Amerikaanse officieren in Nederland wilden doen antwoordde Lea dat zij op journalistieke onderzoekingen wilden verrichten. Toen bood Van Vollenhoven voor hem en zijn gezelschap, namens Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden een laissez-passer aan waarin de grensautoriteiten werden verzocht de achtbare senator kolonel Luke Lea, die een officiële opdracht van de regering van de Verenigde Staten heeft en de andere leden van de missie in uniform alle mogelijke hulp te verlenen. Van Vollenhoven beloofde deze laissez-passer de volgende ochtend om 09.00 uur gereed te hebben. Luke die van plan was geweest om onmiddellijk na het diner te vetrekken werd door Brand Whitlock overgehaald die nacht in Brussel te blijven omdat zijn vriend hem verzekerde dat hem dat zeer veel tijd bij de grens zou besparen. Dientengevolge vertrok Lea met zijn mensen de volgende ochtend om 09.30 uur uit Brussel in het bezit van het laissez-passer.[26]

Het is niet bekend waarom Van Vollenhoven er op stond dit laissez-passer te verstrekken. Maar de mogelijkheid is niet uitgesloten dat hij hoopte dat Lea als hij hem deze faciliteit verstrekte, een gunstig rapport over Holland zou schrijven.

Volgens Lea was het laissez-passer getekend door Van Nollshm. Bekijkt men de handtekening van Van Vollenhoven, dan kan men inderdaad tot deze conclusie komen (zie bijlage 1).

Die dag woedde er een sneeuwstorm, die het onmogelijk maakte de Nederlandse grens te passeren. De volgende ochtend vroeg werd de Nederlandse grens bereikt waar kort en bondig werd meegedeeld dat Amerikaanse officieren niet in Nederland werden toegelaten. Maar toen Lea zijn laissez-passer toonde, werd hoffelijk de toegang verleend. Er werd aan één stuk door gereden totdat in de loop van de middag Nijmegen werd bereikt, waar een late lunch zou worden genuttigd. Een grote groep nieuwsgierigen verzamelde zich waaruit een jongen van een jaar of vijftien naar voren kwam. Hij vroeg voor zolang de Amerikanen in Nederland bleven hij als tolk mocht fungeren en toonde zijn schoolrapport waar naast het woord "English", het woord "proficient" stond. Lea nam hem onmiddellijk op een dagloon aan. De jonge tolk maakte zich meteen verdiensteliijk door de Amerikanen naar een restaurant mee te nemen, waar zij voortreffelijk aten en veel minder hoefden te betalen dan in de restaurants waar zij tot nu toe hadden gegeten. Toen tegen het vallen van de avond de Rijn werd bereikt konden zij niet van een brug gebruik maken. In het veerhuis kon Lea, op vertoon van zijn laissez-passer gedaan krijgen dat zij met de veerboot werden overgezet, maar de schipper weigerde om vanaf 20.30 uur aan de noorderlijke Rijnoever te wachten.

Zestien kilometer voor Amerongen liet Lea de auto's halt houden en verzamelde de inzittenden. Voor het eerst deelde hij hen mee dat hij van plan was de Duitse keizer gevangen te nemen. Hij vertelde hen dat hij aannam dat de poort bewaakt zou zijn door een Duitser in Nederlands uniform. Lea zou hem in de houding zetten en in het Duits de order geven de officieren en de tolk in het kasteel te brengen. En aangezien de Duitse soldaten orders van officieren zondermeer uitvoerden, verwachtte Lea dat dit deel van zijn plan zou slagen. Zodra de Duitse keizer in hun handen was, moest deze ervoor zorgen dat zij weer buiten het kasteel kwamen. Volgens Lea zal het kort na 20.00 uur zijn geweest dat de auto's voor het kasteel stonden. Een schildwacht stond voor de poort. Lea nam aan dat het een Duitser in Nederlands uniform was, zette hem in de houding en brulde hem in zijn beste Duits de nodige orders toe. De man opende de poort en leidde het gezelschap, volgens Lea, naar de bibliotheek van het kasteel.[27]

Maar Lea had zich vergist. De militair, die op wacht stond bij de poort van het kasteel zal tot de Koninklijke Marechaussee hebben behoord. Het kasteel werd namelijk bewaakt door 14 rijksveldwachters, een detective en een aantal marechaussees. Het slot was omgeven door twee grachten. Daarover heen

liep de slotbrug waarop twee ijzeren poorten stonden door de marechaussee bewaakt.
's Nachts waren er patrouilles die het landgoed beveiligden.[28] Dat Lea meende dat de marechaussee die hem naar het kasteel bracht een Duitser was, is niet zo verwonderlijk. In 1831, tijdens de Tiendaagse Veldtocht riep de Franse generaal Belliard, die een Nederlands bataljon schutterij zag passeren, verschrikt uit: "Ah, pour le coup, voilâ des Prussiens, je les connois bien" (Allemachtig, ziedaar Pruisen, ik ken ze goed).[29] Bovendien bleek de desbetreffende marechaussee zich op één of andere manier met graaf Bentinck in verbinding te hebben gesteld, en opdracht te hebben gekregen het gezelschap naar het kantoor in het huis van de rentmeester, dat door Lea voor een bibliotheek werd aangezien. Daar kwam graaf Carlos hen naar het doel van hun komst vragen. Hij was in rokkostuum, zoals dat toentertijd gebruikelijk was als men 's avonds bij vorstelijke personen was. Hiervan kwam de jonge tolk zo onder de indruk dat hij flauw viel en door luitenant Brown naar de auto's werd gebracht. Daarna vroeg graaf Carlos aan het gezelschap wat het doel van hun bezoek was. Lea antwoordde dat zij de keizer wensten te zien en stelde zich en de andere officieren voor. Daarop vroeg de graaf opnieuw naar de reden van hun komst, waarop Lea antwoordde dat hij dat alleen aan de keizer wilde meedelen. De graaf excuseerde zich en ging naar een aangrenzende kamer. De Amerikaanse officieren hoorden hem telefoneren en duidelijk zeggen: "Eure Majestät." In de tussentijd kregen de Amerikanen ijswater en sigaren aangeboden door een butler, die door Lea werd aangezien voor een verklede Duitse militair.[30] Na enige minuten keerde graaf Carlos terug met het bericht dat de keizer alleen een audientie in overweging kon nemen indien hem vooraf werd meegedeeld waarover zou worden gesproken. Terwijl hierover werd gedebatteerd werd de deur opnieuw geopend en verscheen de betrekkelijk jonge burgemeester van Amerongen, eveneens in rokkostuum.[31] Deze jonkheer mr. E. van Weede, gewaarschuwd door de Bentincks had al het politiepersoneel dat Amerongen bezat naar het kasteel gestuurd en het huis van de rentmeester door tien veldwachters laten omringen voordat hij zelf naar binnen ging.[32] Van Weede stelde de Amerikaan dezelfde vragen en toen deze in het Duits antwoord gaf, interrumpeerde Van Weede, in een Engels zonder enig Nederlands accent, met de opmerking dat men sneller zou opschieten als Engels zou worden gesproken omdat hij een graad had van de Amerikaanse Harvard universiteit. Na enkele minuten in deze taal geconverseerd te hebben excuseerden de graaf en de burgemeester zich. Zij gingen naar het aangrenzend vertrek en belden met de commissaris van de koningin in Utrecht. De Amerikaanse officieren konden herhaaldelijk het woord Amerikanen horen en een woord dat de tolk later vertaalde als soldaten. Er verliepen een groot aantal minuten voordat de beide heren terugkeerden. De burgemeester deelde toen mee dat zijne Keizerlijke Majesteit beslist weigerde de Amerikanen te zien tenzij zij het doel van hun komst meedeelden en Zijne Majesteit hierin was geïnteresseerd. Toen toonde Lea de laissez-passer, die hij van Van Vollenhoven had gekregen. De kolonel voegde hier aan toe dat het doel van het bezoek journalistiek onderzoek was. Meteen vroegen graaf en burgemeester wat deze term betekende. Werkten zij voor de Amerikaanse inlichtingendienst of waren zij journalisten? Lea antwoordde dat deze term voor zichzelf sprak. Zijn gastheren echter drongen er op aan dat hij deze term verder zou uitwerken. De Amerikaanse kolonel weigerde. Na enige minuten stilte gingen Carlos en Van Weede opnieuw naar het aangrenzend vertrek. Dit keer duurde het wachten lang. De Amerikanen bekeken op hun gemak wat zij dachten dat een bibliotheek was. Zij vonden schrijfbehoeften waarop volgens hen het keizerlijk wapen was aangebracht. In werkelijkheid zal dat het wapen van de Bentincks zijn geweest. Er waren ook asbakjes met hetzelfde wapen.[33] Na zijn terugkeer in gezelschap van graaf Carlos deelde de burgemeester mee dat de keizer "... after conferring with General " (the name of the General was burried beneath an avalanche of broad "A"s and not caught by any member of our party) has graciouslyt condescend to give an audience to

your group of American officers on the condition he has named."[34]
De vermelde generaal zal hofmaarschalk en adjudant-generaal Hans von Gontard zijn geweest, één van de twee officieren die Wilhelm II toen bij zich had. De andere was de reeds vermelde Sigurd von Ilsemann.[35]
De conditie die de keizer had gesteld was dat kolonel Lea op zijn woord van eer als Amerikaans officier kon verklaren dat hij was gekomen als vertegenwoordiger van president Wilson of van de Amerikaanse opperbevelhebber, generaal Pershing of van kolonel House, toentertijd Wilson's vertegenwoordiger bij de bondgenoten van de Verenigde Staten. Lea antwoordde dat hij niet de vertegenwoordiger was van één van de bovengenoemde autoriteiten. Maar hij bleef aandringen dat hij en de andere Amerikaanse officieren tot de keizer zouden worden toegelaten. Het gesprek werd voortgezet waarbij de Nederlanders andere onderwerpen ter sprake brachten, zoals de oprichting van de Volkenbond en de snelle en doelmatige organisatie van de Amerikaanse landmacht die hen had verrast.
Lea vroeg zich af of de burgemeester en de graaf het gesprek rekten om de eventueel aangevraagde militaire versterkingen de gelegenheid te geven het kasteel te bereiken vóórdat de Amerikanen waren vertrokken. Hij hield er zelfs rekening mee dat men hen niet zou laten gaan. Maar toen kort na half elf Lea te kennen gaf te willen vertrekken werd hem geen strobreed in de weg gelegd. Integendeel, opnieuw werden sigaren en ijswater aangeboden. Toen de Amerikanen bij hun auto's kwamen vonden zij, volgens Lea dezen omringd door twee compagnieën infanterie en waren op de muur, die het kasteelpark omringden twee machinegeweren en twee zoeklichten opgesteld. De infanterie was uitgerust met 'side arms' en normale geweren.[36] Aangezien toentertijd bij een infanteriegeweer een bajonet behoorde zullen de 'side arms' op de korte sabels betrekking hebben waarmee toen de marechaussee en de rijksveldwacht waren uitgerust. Beide organisaties beschikten over karabijnen. Ook zullen de Bentincks een paar lampen de Amerikaanse auto's hebben laten beschijnen. Maar het was, mijns inziens, niet mogelijk machinegeweren te monteren op de enkele decimeters brede muur. Misschien waren er twee marechaussees op de muur gaan zitten op een goed overzicht op de situatie te hebben en hadden hun karabijnen naast zich neergelegd die door de doodvermoeide Lea voor machinegeweren waren aangezien. Uiteraard had hij ook gezien dat de auto's door twee verschillende organisaties werden bewaakt. Maar deze bewaking zal ten hoogste uit enkele tientallen marechaussees en rijksveldwachters hebben bestaan. Immers het zal kort na 20.00 uur zijn geweest dat de Amerongse burgemeester van de komst van de Amerikanen werd vergewittigd. Hij moest toen zijn politiemensen waarschuwen, zich in rokkostuum steken en naar het kasteel gaan. Vervolgens sprak hij eerst met kolonel Lea en trok zich toen met graaf Carlos terug en belde met de commissaris van de koningin in Utrecht. Het zal toen omstreeks 21.30 uur zijn geweest. En zelfs al zou deze onmiddellijk daarna contact hebben gekregen met de bevoegde militaire autoriteit, dan zou het voor deze toch onmogelijk zijn geweest op die zondagavond binnen een uur in Amerongen twee compagnieën infanterie met machinegeweren en zoeklichten gestationeerd te hebben, die vanuit Utrecht moesten komen. Ook in dit geval zal vermoeidheid Lea een poets hebben gebakken.
Bij de auto's gekomen gaf Lea bevel dat Hail de Cadillac zou besturen. Clokey nam naast hem plaats en Lea en McPhail gingen op de achterbank zitten. De overigen namen in de Winton plaats. De Nederlanders lieten de auto's ongemoeid vertrekken. Nadat zij Amerongen hadden verlaten zei McPhail tegen Lea dat hij zich had verzekerd van een souvenir en de kolonel liet als volgt hem merken dat dit wel eens ernstige gevolgen zou kunnen hebben.[37] "Mac say nothing more at this time about it. I do not want to hear not to know what I think you have done."[38]
Inderdaad had men spoedig na het vertrek van de Amerikanen ontdekt dat zij uit het huis van de rentmeester een asbak hadden meegenomen. Met enige hoon merkte Von Ilsemann op dat deze onbeschaamde Yankees wel overal zouden vertellen dat het een

asbak van de keizer was. Deze amuseerde zich kostelijk over dit incident. Buiten stonden tien politiemensen en binnen de diefstal. Van Weede op zijn beurt verzocht de grensposten de beide Amerikaanse auto's aan te houden, maar dat lukte niet.[39] De vermoedelijke reden is geweest dat Lea, nadat de Amerikanen met veel moeite de schipper hadden gewaarschuwd hen over te zetten, op de zuidelijke Rijnoever gekomen besloot het gezelschap te splitsen. De Cadillac met McPhail, Johnson en Hail ging via Duitsland terug naar Tuntingen en de Winton met de overigen zou via Maastricht en België Luxemburg bereiken. Lea had namelijk de in Nijmegen opgepikte tolk beloofd hem in Maastricht af te zetten.[40] En zo keken de Nederlandse grenswachters tevergeefs uit naar twee Amerikaanse auto's.
Met Reilly aan het stuur viel Lea in de Winton in slaap. Om 03.00 uur werd hij en de andere inzittenden door een hevige klap wakker, want Reilly was ook in slaap gevallen en de Winton was in volle vaart tegen een huis in een Nederlands dorp aangereden. Uit het raam van het aangereden huis en de ramen van de omliggende huizen kwamen meteen hoofden met slaapmutsen te voorschijn die rauwe kreten uitten. De Winton kon nog rijden en de Amerikanen maakten zich snel uit de voeten. Lea nam het stuur over en bracht de tolk naar Maastricht. Bij de grens ging Reilly weer achter het stuur zitten. In België hing een dikke mist en dientengevolge botste de Winton tegen een fietser op. De Amerikanen sprongen uit de auto maar de jonge man had geen letsel bekomen en de fiets was licht beschadigd. De fietser verklaarde dat het zinj fout was, want hij reed aan de linkerzijde van de weg. Lea wilde hem geld geven, maar hij weigerde pertinent. En zo hadden de Amerikanen tot tweemaal toe in België vertegenwoordigers ontmoet van een uitstervend Europees ras dat geen geld aannam. Om 11.55 uur reed de Winton Tuntingen binnen. Kolonel Lea sprong op het door zijn oppasser gezadelde paard en gaf om 12.00 uur aan 114 R.A. het bevel: "Voorwaarts".[41]

6 Januari 1919 konden de lezers van het Algemeen Handelsblad op de eerste bladzijde het volgende lezen:

"Nederland en de Crisis
De ex-Keizer

Onze correspondent te Amerongen seint:

Zondagavond verschenen aan de poort van het kasteel Huys te Amerongen twee gepantserde auto's, waarin een 12-tal personen waren gezeten, die, naar ik heb vernomen, den Keizer te spreken vroegen.
Vanwege het late uur, half tien ongeveer, en de wijze waarop de inzittenden zich voordeden, vond de wacht de zaak verdacht.
Op dat oogenblik was geen dorpeling aanwezig, zoodat ik onmogelijk kon te weten komen, wat toen geschied is. Maar zeker is het, uit wat later bleek, dat de komst van de auto's het noodig maakte dat de geheele politiemacht met geladen karabijnen en revolvers de auto's omringden. De inzittenden waren druk in de weer en, naar men verzekerde, bleken in één der auto's geweren te zijn.. De heeren werden een oogenblik in verhoor genomen op het kantoor van den rentmeester van Amerongen. Daarbij was de burgemeester, de grafelijke familie en een rechercheur, hier aanwezig, tegenwoordig. Omtrent het onderhoud, noch het doel van de komst der heeren was iets te weten te komen. De auto's kwamen uit de richting van Rhenen en vertrokken om half elf ook verder in die richting. Ik vernam nog, dat de inzittenden voorgaven gezonden te zijn van den Amerikaanschen gezant om den Keizer te spreeken."[42]

In het ochtendblad van De Telegraaf van 7 januari stond een artikel over de positie van Wilhelm II. Een onderdeel hiervan was:

"Amerikaansche journalisten wenschten hem te spreken

Amersfoort, 6 Jan.

Zondagavond omstreeks half tien verschenen twee leger-auto's, waarin 10 personen gezet waren, voor de poort van het huis

"Amerongen". De inzittenden wenschten de ex-Keizer te spreken, hetgeen echter niet werd toegestaan. De bezoekers werden voor de poort te woord gestaan door den oudsten zoon van graaf Bentinck. Inmiddels was de heele politiemacht gerequireerd en werd de burgemeester van de aankomst der vreemdelingen verwittigd.
Ofschoon de autoriteiten zeer weinig loslieten, staat het wel vast, dat het Amerikaansche journalisten waren, die er alles op hadden gezet bij den keizer te worden toegelaten. Zij moesten echter onverrichterzake vertrekken. Te Amerongen heeft de meening post gevat dat het een poging tot ontvoering van den ex-keizer gold, temeer, dat het bezoek op zulk en ongewoon laat uur plaats had en de Amerikanen zich niet door de wacht wilden laten weerhouden, zoodat deze versterking moest vragen - (V.D.)."[43]

In het ochtendblad van de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 8 januari waren onder "Gemengde Berichten" deze gebeurtenissen als volgt samengevat:

"Omtrent de dezer dagen te Amerongen aangewende pogingen om den gewezen Duitschen keizer te spreken meldt het Nederl. Correspon-dentiebureau in Den Haag dat hierin gemengd waren een kolonel en eenige officieren van het Amerikaansche leger, die uit Brussel, waar zij verblijf hielden, een pleziertochtje in twee auto's naar Nederland hebben gemaakt. Van bewapening van de auto's of van pantsering van die voertuigen is niets gebleken.
Toen de heeren, die vermoedelijk als burgers tot den journalistieken stand behoorden, vernamen, dat zij den gewezen keizer niet te spreken konden krijgen, zijn zij vertrokken zonder dat de orde op eenigerlei wijze is verstoord geworden."[44]

Ook elders heeft de poging van Luke Lea om de keizer gevangen te nemen, de aandacht getrokken.[45] Lea zelve nam, nadat hij bij zijn regiment was teruggekeerd, opnieuw verlof, maar werd tijdens dat verlof bevolen zich te melden bij het Algemeen hoofdkwartier in Chaumont. Daar moest hij zich, kort samengevat, voor het volgende verantwoorden:
1. Hij had zonder toestemming van het hoofdkwartier een neutraal land bezocht.
2. Hij had gedurende zijn verlof van legervoertuigen gebruik gemaakt.
Wat betrof het eerste punt kon Lea er op wijzen dat in dezelfde order waarin dat stond daaronder in een paragraaf was vermeld dat aan officieren aan wie door de brigade-commandant verlof was verleend overal naar toe konden gaan, behalve naar Parijs, tenzij het Algemeen Hoofdkwartier toestemming had verleend. Hij wees er voorts op dat wanneer in een order strijdigheden waren ingesloten het laatst vermelde geldig was.
Wat betrof het tweede punt kon hij aantonen dat veel officieren, ook generaal Pershing, tijdens verlof, van legervoertuigen gebruik maakten.[46]
Toen hoorde hij van een brigade-generaal dat Wilhelm II een aanklacht tegen hem had ingediend omdat een aantal Amerikaanse officieren, aangevoerd door een zeker senator kolonel Luke Lea onuitgenodigd bij het kasteel van zijn gastheer Graaf Bentinck waren verschenen en hem (Wilhelm II) nerveus hadden gemaakt. De generaal voegde er aan toe dat Luke Lea voor de krijgsraad het constitutionele recht kon uitoefenen dat hij de aanklager in persoon mocht zien. En daarvoor zou de keizer naar Frankrijk moeten komen en in handen van de geallieerden vallen. Maar Lea maakte het nog mooier. Hij legde de verklaring af dat als de keizer zou verklaren ... door Lea nerveus te zijn gemaakt, hij (Lea) schuld zou bekennen en zijn straf zou uitzitten. Immers het was het doel van iedere Amerikaanse soldaat geweest de keizer nerveus te maken. Nadat hij zijn straf had uitgezeten zou hij in cabarets gaan optreden als de enige Amerikaanse soldaat die kon bewijzen de keizer nerveus te hebben gemaakt en daarvoor ongeveer $ 1.000 per week ontvangen. De helft van dat bedrag zou hij dan zijn slachtoffer geven. Deze verklaring van Lea verspreidde zich snel en maakte het onderzoek bespottelijk. Het werd dan ook spoedig gestaakt nadat aan Lea was gevraagd wat hij van een asbak afwist, die van een tafel van graaf Bentinck was genomen. Lea antwoordde dat hij er iets over had

gehoord maar er niet op was ingegaan en er dan ook niets over kon zeggen.[47] Daarna lunchte hij met McPhail en vertelde hem dat hij was gevraagd over het verdwijnen van de asbak en bood aan eventueel als zijn raadsman op te treden. McPhail accepteerde het aanbod. Die middag werd Lea opnieuw ontboden om de officier belast met het onderzoek betreffende de verdwenen asbak alles mee te delen over de verdwenen asbak, ook al was het maar van horen zeggen. Maar de kolonel antwoordde dat hij tijdens de lunch de raadsman was geworden van kapitein McPhail en daarom niets kon zeggen. Vervolgens werd McPhail ontboden aan wie hetzelfde werd gevraagd.[48] Toen interrumpeerde Lea en zei: "Your reply captain McPhail is: On advice of counsel I decline to answer".[49] Ook op alle verdere vragen gaf de kapitein op advies van zijn raadsman hetzelfde antwoord. Het onderzoek werd nog diezelfde middag gesloten. De zaak werd afgedaan met een brief aan kolonel Lea waarin zijn handelingen indiscreet werden genoemd. De mogelijkheid dat de geallieerden de Nederlandse regering zouden verzoeken de Duitse keizer aan hen uit te leveren, bleef voorlopig als een zwaard van Damocles boven het hoofd van Wilhelm II hangen. Uiteindelijk ontving op 16 januari 1920 de Nederlandse regering het verzoek om uitlevering. Het werd geweigerd.50 17 Februari probeerden de geallieerden het opnieuw. Tevens werd de Nederlandse regering verzocht, voor het geval dat zij opnieuw zou weigeren de keizer uit te leveren, hem te interneren. Op 9 maart werden beide verzoeken op grond van het internationale recht afgewezen. Maar wel had de keizer de Nederlandse regering moeten beloven binnen een door de Nederlandse regering vastgesteld gebied te blijven.[51] Op 15 juni verhuisde hij naar het door hem aangekochte "Huize Doorn" waar hij tot zijn dood in 1941 bleef wonen.[52 53]

Noten:

1. Luke Lea, "The attempt to Capture the Kaiser", in: The Tennessee Historical Quaterly, Vol XX, 3 (september 1961) 222-223.
2. Ibidem, 236, 248-249.
3. Ibidem, 248, 251, 229.
4. Vriendelijke mededeling van professor dr. Luc de Vos, hoogleraar militaire geschiedenis aan de Koninklijke Militaire School te Brussel.
5. Sigurd von Ilsemann, Der Kaiser in Holland (2 dln.; München, 1967-1968) I, 16.
6. Encyclopaedia Britannica (32 dln.; Chicago, 1985) XVIII, 801.
7. Von Ilsemann, I, 19-30.
8. J.C. Witte, J.B. van Heutsz, (Bussum, 1976)88, 117.
9. Ibidem, 11.
10. Ibidem, 117, 118.
11. A.F. Manning, "Nederland en het buitenland 1918-1940", in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden (15 dln.; Bussum/Haarlem, 1977-1983) XIV, 340.
12. Von Ilsemann, I, 14, 36-38.
13. Ibidem, I, 40.
14. M.W.R. van Vollenhoven, Memoires (Amsterdam/Brussel), 408-409.
15. H.J. Scheffer, november 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging (Amsterdam, 1968), 275.
16. Ibidem, 62-63, 272-273.
17. J.A. de Jonge, Zonder vrees of blaam (Amsterdam, 1989), 87-88.
18. Zie noot 11.
19. H.K.H. Prinses Wilhelmina der Nederlanden, Eenzaam maar niet alleen (Amsterdam, 1959), 177-179.
20. Von Ilsemann, I, 47-54.
21. Ibidem, I, 65-80.
22. Lea, 224-226.
23. Ibidem, 227.
24. Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (1899-1900), II, 879.
25. Lea, 228.
26. Ibidem, 229.
27. Ibidem, 230-235.
28. Von Ilsemann, I, 56-60, 73.
29. H. von Gagern, Das Leben des Generals Friedrich von Gagern (3 dln.; Leipzig/Heidelberg, 1856-1857), II, 131.
30. Lea, 235-236.
31. Ibidem, 236.
32. Von Ilsemann, I, 86.
33. Lea, 237-238.
34. Ibidem, 239.
35. Von Ilsemann, I, 63.
36. Lea, 240.
37. Ibidem, 241-242.
38. Ibidem, 242.
39. Von Ilsemann, I,86.
40. Lea, 242.
41. Ibidem, 242-245.
42. Het Algemeen Handelsblad, Avondblad (6

januari 1919).
43. De Telegraaf, Ochtendblad (7 januari 1919).
44. De Nieuwe Rotterdamsche Courant, Ochtendblad (8 januari 1919).
45. Lea, 222.
46. Ibidem, 249-254.
47. Ibidem, 255-256.
48. Ibidem, 256-257.
49. Ibidem, 257.
50. Ibidem, 257, 261-262.
51. M.W. von der Dunk,, "Nederland ten tijde van de eerste wereldoorlog", in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden, XIV, 50.
52. Von Ilsemann, I, 146-148.
53. Ibidem, 155, II, 348.

Bestuursmededelingen

JAARVERSLAG
over de periode juli 1993-juli 1994

A. Bestuur

Tijdens de 27ste Algemene vergadering op 13 november 1993 traden de heren F.J. van Lier, vice-voorzitter en J.A. Bom, penningmeester, af. De heren D.E.J. Stoot en W.J. Zaagman werden tot bestuurslid benoemd. De heer C.B. Nicolas werd herbenoemd tot bestuurslid. In zijn vergadering van 17 november 1993 genoemde het bestuur de heer F.J. van Lier tot adviseur, die deze benoeming tot vreugde van het bestuur accepteerde. In dezelfde bestuursvergadering werd de heer J. Nuis, respectievelijk de heer W.J. Zaagman tot onder-voorzitter, respectievelijk tot penningmeester aangewezen.

b. Correspondentschappen

In de verslagperiode is een groot aantal verschuivingen in de afdelingscorrespondentschappen opgetreden. Het correspondentschap 1b, 'Krijgsgeschiedenis na 1813' is van de heer E.H. Brongers overgegaan naar de heer J.P.C.M. van Hoof, zodat de twee correspondentschappen 1a en 1b nu gecombineerd zijn tot één. De heer J. Lenselink heeft het correspondentschap 6, 'Wapens en munitie' beëindigd en is als zodanig opgevolgd door de heer G.D. Klein Baltink. Het afdelingscorrespondentschap 9, 'Maritieme Geschiedenis' wordt vervuld door de heer S.J. de Groot. De heer Joh. Schaede heeft het correspondentschap 10, Napoleontica overgedragen aan de heer J.L. van den Berk. De heer T.L.D. Postma nam het correspondentschap 15, 'Koninklijke Marine' over van de heer B.E. Stuit, die afdelingscorrespondent 23, 'Korps Mariniers' werd. De heer J. Nuis beëindigde dit laatstgenoemde correspondentschap.

c. Evenementen

Op 4 oktober 1993 ging de najaarsexcursie naar de Collectie Prinses Irenebrigade bij het Garderegiment Fuseliers te Oirschot en het Museum Bevrijdende Vleugels te Veghel.
De themadag uniformen vond op 20 november 1993 plaats in het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Gen. Hoefer' te Delft.
Tijdens de jaarlijkse filmdag op 9 april 1994 hield de heer J.H.J. Andriessen een lezing over de Eerste Wereldoorlog en vertoonde enkele films. Ook bij de 's middags door de heer J.P.C.M. van Hoof vertoonde films was er aandacht voor dit onderwerp.
De voorjaarsexcursie ging op 1 juni 1994 naar de Groep Operationele Eenheden Mariniers te Doorn.

d. Vergaderingen

De Algemene vergadering 1993 vond plaats op 13 november 1992 in het Militaire Luchtvaart Museum te Soesterberg. Vooraf waren wederom de ruilbeurs, de veiling voor het Diekerhoff-Fonds, met veilingmeester F.J. van Lier, en een verloting georganiseerd. De heer M.J. Lohnstein hield een voor-dracht over de voormalige troepenmacht in Suriname. De heer P.F.A. Berkelaar verzorgde een presentatie van videofilms, die hij als leraar gebruikt bij de lessen geschiedenis.
De jaarlijkse vergadering van het bestuur en de afdelingscorrespondenten werd op 4 september 1993 gehouden, eveneens in het Militaire Luchtvaart Museum. De ontmoeting tussen oud-bestuursleden en bestuur was dit jaar op 17 november in het Defensievoorlichtingscentrum te Den Haag.
Op 27 november 1993 kwam het bestuur bijeen met de hofoden van de historsiche secties van de drie krijgsmachtonderdelen en de

directeur van de vijf militaire musea met de bedoeling de contacten, die bestaan, meer structureel te maken. Gesproken werd over het lustrum 1996, de mogelijkheid van publiceren in Mars et Historia en een eventueel bestuurslidmaatschap van hen of hun medewerkers.
Het bestuur vergaderde in de verslagperiode 7 maal en wel in Buren (2x), Soesterberg, Utrecht, Den Haag (2x) en Breda.

e. Correspondentie en contacten

De vragen, die de vereniging met enige regelmaat bereikten, werden door de afdelingscorrespondenten en bestuursleden beantwoord. Ook in deze verslagperiode ontving de vereniging vele uitnodigingen voor het bijwonen van tentoonstellingen en boekpresentaties.

f. Ledental

In de verslagperiode overleden vijf leden en zegden 36 leden het lidmaatschap op. De vereniging boekte 24 nieuwe leden. Het aantal leden liep in de verslagperiode derhalve met 17 terug van 536 naar 519. Na de verslagperiode werd door het bestuur in verband met het in gebreke blijven bij de betaling van de contributie op grond van artikel 6 van de statuten 30 leden het lidmaatschap beëindigd.

J. Nuis, secretaris

FINANCIËLE VERANTWOORDING 1993 / BEGROTING 1995

Zowel het financieel jaarverslag 1993 als de begroting voor 1995 zullen op de komende Algemene Ledenvergadering ter beschikking zijn voor geïnteresseerde leden. Na de vergadering zijn deze bij mij te verkrijgen.
Om alvast een tipje van de sluier te lichten: 1993 is met een (bescheiden) positief saldo afgesloten.

W.J. Zaagman, penningmeester

16de Opgave van wijzigingen en aanvulling op de ledenlijst november 1990

Adreswijzigingen:
Casius, G.J., De Hoge Bomen 3, 8271 RE IJsselmuiden
Hoksbergen, R.W., Bartolottilaan 7b, 3768 GA Soest
Jansen, M.E., Apollo 127, 3769 TC Soesterberg
Lemstra, C., Clarissenhof 30, 4133 AC Vianen
Popijus, H.C., Prins Bernhardstraat 30, 3331 BR Zwijndrecht
Stichting Nationale Landstorm Commissie, Koningin Emmalaan 16, 4835 KJ Breda
Uitenbroek, R.G.J., Eisenhowerdreef 1, 6716 DA Ede

Rectificatie:
Broers, J., Arie Kieboomstraat 19, 1785 HJ Den Helder
Documentatiegroep '40-'45, Noorderwierweg 20, 3812 DK Amersfoort

Overleden:
Houwen, J. van der, Fort Nassau 41, 4931 EJ Geertruidenberg
Overhoff, Chr., Arnhemse Bovenweg 33, app. 815, 3708 AA Zeist

Opgezegd:
Schouten, mr J.P., Koningin Emmalaan 16, 4835 KJ Breda

Lidmaatschap beëindigd (krachtens de statuten, art. 6):
Alken, J.D., Bergselaan 64c, 3035 CB Rotterdam
Allers, E., Herkenbosscherweg 28, 6045 AR Roermond
Beekhuizen, H., Postbus 80013, 1005 BA Amsterdam
Bergh, F.J.C.S. van den, Hatertseveldweg 107, 6531 ZD Nijmegen
Bolt, J.B.C., Dijkumerweg 7, 9923 TC Garsthuizen
Bos, P.W.J., Zierikzeestraat 43B, 3086 PG Rotterdam
Bosscher, dr. Ph.M., Rijksweg 55, 9918 PC Garrelsweer
Dahler, M.P., Beukenlaan 19, 9902 PA Appingedam
Franssen, H.W., Welsdaal 54, 6228 JB Maast-

richt
Hartog, G.W. den, Leeuwstraat 268, 3318 VK Dordrecht
Kasteleijn, M.M.W., Olympiaplein 77, 1077 CR Amsterdam
Kemper, R.F., Tiranaplantsoen 141, 2034 TM Haarlem
Kerkhoff, A.H.M., Warmonderweg 3, 2334 AA Leiden
Kippers, drs P., Imkersdreef 127, 7328 CT Apeldoorn
Klingens, J., Vreeswijkstraat 236, 2546 CD 's-Gravenhage
Klinkhamer, E.M.R., 63 Simla Avenue, Havelock North, New Zealand
Kloer, M. van der, Schubertkade 32, 1817 GB Alkmaar
Kuipers, D., Zwedenstraat 15, 3402 EG IJsselstein
Lens, P.R., Romanenwerk 29, 2405 HC Alphen a/d Rijn
Lenting, W., Johan Frisostraat 2, 5671 XL Nuenen
Nederlof, E.R.J., Marconistraat 55, 2562 JB 's-Gravenhage
Niemeijer, E.J., Postbus 90065, 5600 PT Eindhoven
Ochten, G.J. van, Drostlaan 92, 4147 GH Asperen
Reintjes, M.P.A., Vloetsestraat 14, 5451 AH Mill
Rolf, R., Zandweg 139, 6418 PA Heerlen
Springelkamp, C., Hofstukken 19, 9407 KS Assen
Steenis, M.G. van, Mosselstraat 19, 1317 KK Almere
Tattersall, M., Driehoeksweg 48, 7531 JJ Enschede
Williams, J.R., 2 Churchill Drive, Amblecote Stouwbridge, DY8 4JS, Engeland
Zande, mevr. P.J.A. van der, Past. Vinkensteynstraat 24, 2295 LP Kwintsheul

Aantal leden op 1 juli 1994		519
Overleden	2	
Beëindigd krachtens statuten, art. 6	30	
Opgezegd	1	

Aantal leden op 26 augustus 1994		486

Boekenwijzer

"Met de blik naar het oosten", de Koninklijke Landmacht 1945-1990, J. Hoffenaar en B. Schoenmaker, 535 blz., uitgave Sectie Militaire Geschiedenis, prijs in de boekhandel *f* 59,00.

Terwijl vanaf 1945 de grootste inspanning van ons leger was gericht op de taken in Nederlands-Indië, werd al snel het zwaartepunt verlegd naar de dreigingen van de koude oorlog. De opbouw van een geheel nieuw leger ging gepaard met enorme problemen, die alle in dit boek zijn geanalyseerd. De troepenmacht in Indië liet grote gaten achter in de verdediging van het rijk in Europa. De militaire inspanning in Nederlands Nieuw-Guinea tot 1963 en die in Suriname zijn apart vermeld. Vooral in het begin van de militaire samenwerking met de geallieerden ontving ons land kritiek over de geringe eigen paraatheid.
Nederland wenste niet dat bij een eventuele aanval uit het oosten ons hele gebied zou moeten worden opgegeven. Daarom werd van 1951 tot 1953 onder de grootst mogelijke geheimhouding de IJssellinie aangelegd met mogelijke inundaties van de Rijn tot het IJsselmeer. Deze werd overbodig toen later werd besloten tot de forward defence in midden Duitsland.
In de loop der jaren moesten plannen en voorbereidingen steeds worden aangepast en bijgesteld. De vele reorganisaties met o.a. de duur van de dienstplicht komen uitgebreid aan de orde. De financiën en de materieelvoorziening en de daarmee verband houdende besluitvorming worden uit de doeken gedaan, evenals de standpunten van bewindslieden en hoge miltairen. Het generaalsconflict is niet vergeten. Het boek bevat een beredeneerde biografie over alles wat is gebeurd in dit nu afgesloten tijdvak.

C.J.M. Kramers

Eind september is door PolyGram Video onder de titel "Bericht van de Tweede Wereldoorlog" een video-serie uitgebracht. Het gaat om de oude maar zeer indrukwekkende documentaire reeks "World at War" van Thames Television, die al weer enige tijd wekelijks op maandagavond via BBC2 te zien is. De kosten per band zijn ƒ 24,95, waarop steeds twee delen zijn opgenomen. Eén band is voor promotionele doeleinden extra goedkoop uitgebracht. Het gaat om de band met de delen 17 en 18: D-Day en Nederland in Oorlog, die voor slechts ƒ 9,95 te koop is. De hele serie bestaat uit 13 banden van elk ongeveer 100 minuten. Deze Engelse versie is Nederlands ondertiteld.

J.A.H. Engelman

"Nederlandse militaire in Angola", Drs. M. Elands, 112 blz., Brochurereeks Sectie Militaire Geschiedenis, nr. 11, aldaar te bevragen.

Van 1991 tot 1993 hebben militairen van de Landmacht, Marechaussee, Marine en Mariniers in dienst van de Verenigde Naties in Angola vredestaken uitgevoerd. Deze fraai geïllustreerde publikatie beschrijft de gebeurtenissen in Angola, die leidden tot het VN optreden daar, het kader waarin werd gewerkt, de taken en de omstandigheden waaronder deze moesten worden verricht. In de beginfase ontstond er hoop voor een meer vredig klimaat tussen de rivaliserende bewegingen maar geleidelijk werd dit steeds onwaarschijnlijker.
Door hun inzet hebben de VN militairen wel degelijk positief werk kunnen verrichten. In elk geval zijn zij, die met name in het boek zijn vermeld, veel ervaringen rijker geworden. Er is een goede literatuuropgave toegevoegd. Aan het eind zijn afgebeeld de VN medaille voor UNAVEM II en de Nederlandse herinneringsmedaille voor deelname aan VN operaties.

C.J.M. Kramers

"Paarden en Oranje-Nassau", door W. Slob en A. Herenius, ISBN 90-261-0602-5, Uitgeverij De Fontein B.V.

Van Willem van Oranje tot de hedendaagse generaties van Oranje wordt de liefde tot het paard beschreven.
Zoals de rol van het paard in de samenleving evolueert, zo is de band met het paard ook aan verandering onderhevig.
Ten tijde van Willem van Oranje werd het paard gebruikt op toernooien, de jacht te paard en in het gevecht. Van hem is een ruiterstandbeeld geplaatst en in 1845 door Koning Willem II onthuld.
Vele Oranjes passeren de revue. In sneltreinvaart worden alle, die een speciale band hadden met het paard, beschreven. Hun relatie met het paard wordt waar mogelijk gestaafd met fraaie en interessante afbeeldingen.
Koning Willem II is onze ruiter-koning. Zijn ruiterstandbeeld staat in Luxemburg, terwijl een afgietsel bij de hofvijver staat.
"Een man, die indruk maakt door zijn behaaglijke lichaamsbouw, een sierlijk en edel ruiter, begiftigd met onvermoeibare spierkracht". Zo galoppeerde hij zonder pauze van Brussel naar Soestdijk.
Wexy, zijn lievelingspaard, dat hij bereed bij de Slag bij Waterloo staat tegenwoordig in het museum van het Koninklijk Staldepartement.
Koningin Wilhelmina was de laatste Oranje-vorst die haar troepen te paard inspecteerde. Zoals haar voorvaderen was zij onvermoeibaar, waarover hofdames en opperofficieren het nodige zouden kunnen vertellen, maar dan wel tot hun schade en schande.
Na de Tweede Wereldoorlog verdwijnt in Nederland het paard uit de legerorganisatie. Doch de band met het paard blijft bestaan. Ook de band met de Cavalerie wordt niet verbroken. Op Prinsjesdag wordt de Gouden Koets nog steeds geëscorteerd door twee pelotons van het Cavalerie Ere-escorte.
Mevrouw A. Herenius-Kamstra en de heer W. Slob hebben een alleraardigst boek geschreven, vol met anekdotes en verlucht met vele afbeeldingen door de eeuwen heen.

M.C. van der Hoog

Themadag uniformen

Op zaterdag 5 november aanstaande organiseert onze vereniging weer een themadag over uniformen in het Koninklijke Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Gen. Hoefer' te Delft. Deelname met inbegrip van lunch *f* 21,00 per persoon. Introductie is toegestaan.
Het programma is als volgt:

10.30 uur Aankomst en koffie in de kantine.

11.00 uur Afdelingscorrespondent F.A.Th. Smits en de heer Th.J. Muiselaar demonstre en de Nederlandse en geallieerde militaire uniformen 1940-1945. Modeshow, exercitie en muzikale begeleiding.

12.00 uur Inleiding van ons lid D.E.J. Stoot over hoe je wel en niet uniformen moet verza melen.

12.45 uur Borrel en lunch.

In de middag is er gelegenheid om het museum te bezoeken.

Gerekend word op 40 bezoekers. Als de aanmelding dit aantal overschrijdt, maalt wie het eerst komt het eerst. Aanmelding uitsluitend door betaling op giro 5177689 ten name van C.J.M. Kramers, Den Haag, onder vermelding van "Themadag uniformen".

COLLECTIE MILITAIRE TRADITIE 25 JAAR

Op 1 augustus 1969 begon de toen elfjarige Jaap van der Burg met het verzamelen van militaria. Bepaald geen unieke hobby voor een jongen van die leeftijd. Wel uniek mogen de gevolgen van dat simpele feit worden genoemd.
De verzameling groeide zo snel en bevatte als gauw zo veel zeldzame en kostbare stukken dat Jaap, om de continuïteit van die collectie veilig te stellen, bij zijn meerderjarigheid in 1979 de Stichting "Collectie Militaire Traditie Jaap van der Burg" oprichtte.

De stichting stelt zich ten doel: "het wekken en vergroten van de belangstelling voor de Nederlandse strijdkrachten en derzelver tradities en geschiedenis". Een van de middelen tot dat doel i s het openstellen en -houden van het Museum " 't Schilderhuis", gevestigd in een voormalige bioscoop aan de Van Rijckevorselstraat 2 te Driebergen.

Hoewel niet gesubsidieerd slaagt de stichting er in, in dat museum, het enige in Nederland dat alle krijgsmachtdelen bestrijkt, een goed, gevarieerd en boeiend beeld van die geschiedenis vanaf de middeleeuwen tot vandaag te geven.

Bovendien is er elk half jaar een wisselexpositie over de meest uiteenlopende onderwerpen.

Het museum is, behalve 's maandags, elke dag geopend van 14.00 tot 17.00 uur, zaterdag en zondag vanaf 12.00 uur.

Namens Mars et Historia van harte gefeliciteerd.

In de serie enveloppen, gewijd aan Nederlandse schilders van militaire taferelen, is op 20 september 1994 de achtste enveloppe verschenen, gewijd aan de schilder Willem van de Velde de Jongere, met als onderwerp "het kanonschot" (Rijksmuseum Amsterdam). De enveloppe is een gezamenlijke uitgave van Mars et Historia en FDC-Reunies.

Filatelistische gegevens
Enveloppe: 100 grams papier, formaat 10 x 19 cm, vier kleurendruk.
Frankering: Frankeerzegel, Vuurtoren, 70 cent.
Stempels: Schagen Filatelieloket Stempel - d.d. 20 september 1994 en stempel Mars et Historia.
Insluiter: Levensbeschrijving en historisch overzicht van het werk van Willem van de Velde de Jongere.
Bestelling: De oplage van enveloppe nr. 8 is zeer beperkt. Wilt u in het bezit komen van één of meerdere exemplaren, dan dient uw bestelling zo spoedig mogelijk binnen te zijn.

Bestellen door overmaking van ƒ 6,00 per stuk op postgiro nr. 2677677 ten name van FDC-Reunies te Schagen, onder vermelding van het aantal enveloppen W. van de Velde.
De verzending geschiedt in de weken na 20 september. Indien verzending in apart couvert ƒ 7,00 per stuk.

Van de serie Nederlandse militaire schilders zijn nog verkrijgbaar à ƒ 7,00 per stuk: nr. 3 (J.W. van Oorschot), nr. 4 (A.M. Luyt), nr. 5 (H.M. Krabbé), nr. 6 (W.P. van Geldorp) en nr. 7 (H.W. Koekkoek).
Van de nrs. 1 t/m 7 zijn nog drie complete sets verkrijgbaar à ƒ 75,00 per set. Enveloppen nrs. 1 en 2 zijn niet meer los verkrijgbaar.

Voor nadere informatie kunt u contact opnemen met:
FDC-Reunies, Nes 42, 1741 NJ Schagen, tel.: 02240-13101.

In de serie enveloppen, over de Nederlandse militaire luchtvaart historie, een uitgave van de Stichting Vrienden van het Militaire Luchtvaart Museum in samenwerking met de Stichting Vrienden van de Traditiekamer Marineluchtvaartdienst, verschijnt op maandag 17 oktober 1994 de 22ste enveloppe. Deze enveloppe zal zijn gewijd aan de North American Harvard.

Filatelistische gegevens
Enveloppe: 100 grams papier, formaat 10 x 19 cm, vier kleurendruk.
Frankering: Frankeerzegel, W.O. II Nederlands-Indië, 70 cent.
Stempels: PTT handstempel Soesterberg, 17 oktober 1994, 10.00 uur en Militaire Luchtvaart Museum.
Adressering: Verwijderbaar etiket.
Insluiter: Historisch overzicht van de North American Harvard.
Bestelling: Door storting van ƒ 6,00 per stuk op postbanknummer 413222 of bankrekening ABN-nummer 050-42-06-508, ten name van H.J. de Jong te Spijkenisse, onder vermelding van "enveloppe nr. 22".

Inlichtingen: H.J. de Jong, P. de Hooghstraat 19, 3202 TW SPIJKENISSE,tel.: 01820-12843

Op 31 oktober 1994 zal door FDC Reunies de vijfde (genummerde) gelegenheidsenveloppe worden uitgegeven. De enveloppe zal zijn gewijd aan het 50-jarig bestaan van de Marine Vrouwen Afdeling (MARVA). De uitgifte zal plaatsvinden op 31 oktober 1994.

Filatelistische gegevens
Enveloppe: 100 grams papier, formaat 10 x 19 cm, vier kleurendruk.
Frankering: Frankeerzegel, Vuurtoren, 70 cent.
Stempels: PTT handstempel Amsterdam (indien mogelijk Kattenburg).
Adressering: Verwijderbaar getypt etiket.
Insluiter: Historisch overzicht 50 jaar Marine Vrouwen Afdeling (MARVA).
Omslag: Afbeelding uit de beginperiode Marine Vrouwen Afdeling (MARVA).
Bestelling: Door storting van ƒ 6,00 per stuk op postbanknummer 2677677 t.n.v. FDC Reunies, Nes 42, 1741 NJ Schagen, onder vermelding van "enveloppe nr. 5". In apart couvert ƒ 7,00.

Inlichtingen: FDC-Reunies, Nes 42, 1741 NJ Schagen, tel.: 02240-13101.